

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

Ph...

NIEUWE HANDLENDING

TOT DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDEN,

TEN GEBRUIKE BIJ HET

MIDDELBAAR ONDERWIJS,

DOOR

G. VERZIJL,

oud-professor der geschiedenis aan
't seminarie te Rolduc.

.....
VIERDE DRUK.
.....

~~~~~
ROERMOND,

SNELPERSDRUK VAN J. J. ROMEN.

—
1868.

135

9

1

Wierstra

NIEUWE HANDLEIDING

TOT DE

GESCHIEDENIS

DER

NEDERLANDEN,

TEN GEBRUIKE BIJ HET

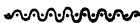
MIDDELBAAR ONDERWIJS,

DOOR

G. VERZIJL,

OULD-PROFESSOR DER GESCHIEDENIS AAN
'T SEMINARIE TE ROLDUC.

.....
VIERDE DRUK.
.....

ROERMOND,
SNELPERSDRUK VAN J. J. ROMEN.

—
1868.

In gratiam studiosæ juventutis maxima cum
utilitate reïmprimi potest.

P. J. H. RUSSEL, Prof. Juris can.

AD HOC DELEGATUS.

Ruræmundæ, die 18 Septembris, 1868.

*Prolegomena Ethicæ
van het A. O. E.*

VOORWOORD

TOT DEN VIERDEN DRUK.

De derde druk dezer Handleiding uitverkocht zijnde, zien we ons op nieuw verplicht, ten einde aan het herhaaldelijk uitgesproken verlangen te voldoen, ze wederom ter perse te leggen. Het spijt ons intusschen dat verandering van ambtsbetrekking en gebrek aan tijd ons beletten het handboekje door eene nieuwe bewerking zijner bestemming waardiger te maken; doch de behoefte dringt en noopt ons de eerbiedige vrijheid te nemen ons werkje in bijkans onveranderden vorm onzen jeugdigen vrienden op nieuw aan te bieden: steeds hopende weldra door eene bekwamere hand met iets beters verrast te worden.

DE SCHRIJVER.

Roermond, den 13 Januarij 1868.

*Pedagogische bibliotheek
van het N. O. G.*

INLEIDING.

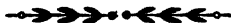
De Geschiedenis in het algemeen houdt zich bezig met het verhaal der belangwekkende gebeurtenissen, welke op onzen aardbol zijn voorgevallen en in betrekking staan met het menschdom. De Geschiedenis des Vaderlands verhaalt in het bijzonder die gebeurtenissen, welke op ieders geboortegrond hebben plaats gegrepen. Voor ons is deze de „Geschiedenis der Nederlanden ,” welke naam deze onze geboortegrond aan zijne lage of *nederwaartsche* ligging ontleend heeft.

Ten einde evenwel in de lange reeks dezer gebeurtenissen niet te verdolen , is het noodzakelijk eenige rustpunten te bepalen , om derwijze gemakkelijker uit de vroegste tijden tot aan onze dagen te kunnen opklimmen. Zulke rustpunten mogen echter niet willekeurig gekozen , maar moeten door een *gewichtig* feit dermate bepaald worden , dat zij aan iedere groep gebeurtenissen , tusschen dezelve voorgevallen , nog een bijzonder kenmerk achterlaten. Den tijd , die van het eene rustpunt tot het andere verloopt , noemt men een tijdvak.

De Geschiedenis der Nederlanden laat zich gevoegelijkst in negen zulke tijdvakken indeelen , namelijk :

- I. Van de komst en nederzetting der eerste bewoners tot de komst der Romeinen in deze gewesten , 280 ?—57 vóór J. C.
- II. Van de komst der Romeinen tot de vestiging der Franken , 57 vóór — 445 na J. C.
- III. Van de vestiging der Franken tot de ontbinding van het groote Frankische Rijk , 445—840.
- IV. Van de ontbinding van dit rijk tot de vereeniging der meeste Nederlandsche graafschappen en hertogdommen onder éénen schepter , 840—1451.
- V. Van de vereeniging der meeste Nederlandsche Staten onder den schepter van Philips-den-Goede tot de scheiding tusschen de noord- en de zuidelijke gewesten , 1451—1579.
- VI. Van deze scheiding bij de Unie van Utrecht tot de Fransche overheersching , 1579—1795.
- VII. Van de Fransche overheersching tot de oprigting van het koninkrijk der Nederlanden , 1795—1815.
- VIII. Van de oprigting van het koninkrijk der Nederlanden tot de Belgische omwenteling , 1815—1830.
- IX. Van de Belgische omwenteling tot op onze dagen , 1830—1868.

EERSTE TIJDVAK.

VAN DE KOMST EN NEDERZETTING DER EERSTE BEWONERS
TOT DE KOMST DER ROMEINEN IN DEZE GEWESTEN.

280?—57 vóór J. C.

§ 1.

De eerste bewoners van Zuid-Nederland.

België, waaronder men in de vroegste tijden het gansche noordelijk gedeelte van Gallië verstond, strekte zich zuidwaarts tot aan de Seine uit; ten Oosten en ten Noorden was het van 't eigenlijk Germanië door de Vogesen en den Rijn gescheiden.

De eerste bekende bewoners dezer gewesten waren de *Celten*, tot welke ook de Gallen, hunne zuidelijke naburen, behoorden. Vóór de Romeinsche overheerschingsch waren deze noordwaarts gevestigde Celten in de diepste barbaarschheid gedompeld. Woest en onbestendig van aard, was er niets dan de wapenroem, die hunne ijdelheid prikkelde en hunne hoogschatting verdiende. Hunne uiteengespreide woningen, ellendige stulpen uit hout en aarde vervaardigd en met stroo bedekt, verhieven zich meestal in de schaduw der digte bosschen, die toen ter tijd en nog vele eeuwen her-

waarts België's bodem grootendeels bedekten : eigenlijke steden waren er in gansch België niet te vinden.

Na in vroegere eeuwen hunne oostelijke naburen door herhaalde uitvallen verontrust te hebben, werden eindelijk zij zelf uit hun eigen woonsteden verdreven door de *Teutonen*, die zich (van 200—130 vóór Ch.) van Belgisch Gallië, althans grootendeels, meester maakten. De bewoners van België, ten tijde van Cesar, waren dus van Duitschen oorsprong; evenwel hadden zij den naam der, naar Brittannië uitgeweken, Celten voor zich zelf en hun nieuw vaderland behouden en werden ook *Belgen* genoemd.

Onder de 24 stammen, die het toenmalige België bewoonden, verdienen de zes volgende het meest onze aandacht:

De *Eburonen*, meerendeels tussehen Maas en Rijn in de omstreken van het tegenwoordige Gulik en het oud stadje Limburg gevestigd.

De *Trevieren*, die het oude keurvorstendom Trier en Luxemburg bewoonden.

De *Nerviërs*, in het middelste en zuidelijke gedeelte van het huidige België woonachtig.

De *Attuatieken*, welke de provincie Namen bevolkten.

De *Menapiërs*, door de Tenkteren en Usipeten van de boorden des Rijns naar de beide Vlaanderen verdreven.

De *Ambivariëten*, tussehen Maas en Schelde gezeteld.

§ 2.

De eerste bewoners van Noord-Nederland.

Even als Zuid- was ook Noord-Nederland oudtijds zeer boschrijk: de digte wouden, die soms geheele gewesten overdekten, wisselden veelmaals met meren en uitgestrekte moerassen af, vooral in de westelijke streken, die ten deele haar aanwezen aan het afspoelsel der Duitsche en Fransche rivieren te danken hebben.

Onder de eerste, meer bekende bewoners van Noord-Nederland onderscheidden zich de *Friezen* en de *Batavieren*.

De eersten, een aanzienlijke Germaansche stam, bewoonden de kustlanden van de Eems, de noord-oostelijke grens onzes vaderlands, afwaarts tot in Zeeland. De ten Zuiden van het Vlie en ten Oosten van het, bij de Romeinen reeds bekende meer Flevo (tegenwoordig Zuiderzee geheeten), gevestigde Friezen schijnen den bijzonderen naam van *Frisiabonen*, hunne zuidelijke stamgenooten dien van *Kanninesaten* gedragen te hebben.

De door dapperheid uitmuntende Batavieren hadden hunne vroegere woonsteden in Hessenland verlaten, wegens een twist met hunne naburige stamverwanten, de Chatten, en zich den Rijn laten afzakken om zich op het eiland, door deze rivier en de Waal gevormd, neder te zetten. Waarschijnlijk hebben zij evenwel niet het gansche Romeinsche eiland der Batavieren, 't welk zich tot aan zee uitstreckte, maar veeleer het oostelijk

gedeelte er van, de later genoemde gouw Betuwe, bevolkt.

Verder vindt men langs den regter Rijnsoever de *Usipeten*, die steeds met de *Tenkteren*, hunne zuidelijke naburen, mede op den regter Rijnsoever, te zamen zich voordoen. Westelijk van deze stammen woonden de *Sikamberen*. De *Chamaven* schijnen ten Noorden der *Usipeten* in de gouw Hamaland (het latere graafschap Zutphen), welke naam althans van dezen stam wordt afgeleid, gewoond te hebben, en de *Tubanten* in de van ouds bekende gouw Twenthe (oostelijk Overijssel). Ten Oosten dezer laatsten zaten de *Bructeren*.

§ 3.

Godsdienst, instellingen, zeden en gebruiken dezer eerste Germaansche bewoners.

De godsdienst, die steeds veel invloed heeft op het volksleven, bestond bij onze voorouders in eene vergoeding der natuur. Zij hadden noch tempels, noch afgodsbeelden; de bosschen en wouden wijdden zij aan de dienst hunner goden. In het hart dier heilige, door grachten of groene hagen afgesloten bosschen, waarin tegelijkertijd de volksvergaderingen gehouden werden, bevond zich het heiligdom: een afgeknotte boomstam, een zwaard of een vormellooze steen rustte er in eene rondvormige stulp, of onder eene eenvoudige, door vier palen geschraagde rieten beschutting. Het paard, de levenslange togtgenoot van den vrijen Germaan, was het gewone offerdier; uiterst zelden bezoedelde menschen-

bloed het altaar onzer voorouders. Benevens de zon , de maan , de sterren , het vuur en de boomen , waaraan zij goddelijke eer bewezen , aanbaden zij nog een aantal godheden , onder welke de volgende als de voornaamste voorkomen : *Wodan* , de scheppende alwetende Vader aller dingen (vandaar ook *Alvader* geheeten) ; *Thor* of *Donar* , de god des donders , ook wel des oorlogs ; *Ziu* of *Thius* , insgelijks een krijgsgod , die hoofdzakelijk over de zege beschikte ; *Nerthus* (Hertha) , gemalin van Wodan en moeder der goden , doch bijzonder vereerd als de moeder der aarde. Grooten eerbied droeg men den priesters toe , die in de volksvergaderingen het voorzitterschap bekleedden , in oorlogstijd de tucht onder het leger bewaarden en alle belangrijke zaken inwijdde.

De Germanen waren in onderscheidene , alle van elkander onafhankelijke , stammen verdeeld. Ieder dezer volkstammen bevatte drie klassen : den *adelstand* , die eenige voorregten genoot en waartoe ook de priesters behoorden ; de *vrijgeborenen* , die het regt van eigendom , rechtspleging en zelfverdediging bezaten , en het eigenlijke volk uitmaakten ; en de *lijfeigenen* , die aan den grond , waarop zij woonden , hechtten en dezen voor hunne meesters bebouwden , of ook wel als huisbedienden werkzaam waren. Aan 't hoofd der enkele Germaansche stammen stond de *volksvergadering* , die meestal alleen , doch bij andere stammen in overeenstemming met een Koning harer keuze , het gezag uitoefende. In den boezem dezer volksvergadering , voor alle edelen en vrijgeborenen toegankelijk , werd vooral over vrede en oorlog beslist , het hoogere regt

bedeeld, en, waar geen Koning regeerde, in oorlogstijd de krijgsoverste gekozen.

Ieder vrijgeborene genoot het voorregt de wapens te mogen dragen, welke uit lans, framée, (een kortpuntig werp- of handgeweer), pijl en boog bestonden. Dreigde een gemeenschappelijk gevaar, zoo werden alle vrije mannen ter heervvaart opgeroepen, die dan dikwijls door hunne vrouwen en kinderen in den krijg vergezeld werden. Doch ook in vreedestijd schaarden zich vaak strijdlustige jongelingen rondom een uitgelezen opperhoofd, Hertog (die vóór het heer toog) genoemd, hem als trouwe gezellen (*comites*, graven) overal volgende, waar de krijgskans ze heen trok.

Onze Germaansche voorouders leidden wel geen nomadenleven: het verblijf der steden was hun nogtans ondragelijk. Het scheen alsof hunne ingeboren vrijheidszucht niet ruim genoeg kon ademen te midden van welke opeenhooping ook van woonsteden: vandaar dat hunne woningen verspreid lagen naar gelang een bosch, een veld, eene weide, eene heldere bron ze her- of derwaarts trokken. Deze woningen, zooals die der Celten, waren rondvormig en moeten veel op een bijenkorf geleken hebben: de bouwstoffen waren insgelijks van de grofste en ruwste soort. Zij plagten zelfs onderaardsche verblijfplaatsen te graven, die zij met mest overdekten, om er eene schuilplaats te vinden tegen de felle winterkoude; tevens dienden hun deze hollen tot graanschuur. Voor grafsteden bouwden zij kunstmatige terpen met groenende zoden bedekt, waaronder zich meestal eene grafkamer, uit ruwe opeengestapelde steenen, verhief, en die een zeker aantal

asch-urnen , maar ook wapens , krammen , hals- en armbanden en verdere voorwerpen bevattede.

De vrije Germanen dreven weinig handel, oefenden geen ambacht uit, maar bebouwden hunne akkers of gaven zich hartstogtelijk aan 't jagtvermaak over. Zij muntten uit door hunne schoone, forsche gestalte, door flonkerende, blaauwe oogen, goudgeel hoofdhaar; ook roemt men zeer hunne trouw en openhartigheid, hunne onbeperkte gastvrijheid en vooral hunne reinheid van zeden. Landverraders en overloopers werden aan de boomen opgehangen, laffaards en eerlooze wellustelingen in drabbige moerassen verzonken; misdaden, zoo dacht men, moeten bekend gemaakt, schanddaden verborgen worden. Naast de gemelde goede hoedaigheden worden onze voorouders van twee groote ondeugden, speelzucht en dronkenschap, beschuldigd.

TWEEDE TIJDVAK.

VAN DE KOMST DER ROMEINEN TOT DE VESTIGING DER
FRANKEN.

57 vóór — 445 na J. C.

§ 1.

*Julius Cesar onderwerpt de Belgen, en sluit een
verbond met de Batavieren.*

57—50 vóór Ch.

De overwinningen, in het naburig Gallië door den schranderen en moedigen Romeinschen veldheer, *Julius*

Cesar, behaald, hadden de Belgen tot het sluiten van een verbond gedwongen om hunne vrijheid te verdedigen. Zij waren evenwel niet bestand tegen de Romeinen; schoon de Nerviërs dezen al dadelijk te verstaan gaven, ten koste van hoeveel stroomen bloeds zij de onderwerping hunner dappere stamgenooten zouden te voltooijen hebben. Middelerwijl *Cesar* nog toefde, schaarden zich de Nerviërs, die als de vervaarlijkste strijders onder de Belgen golden, ten getale van 60,000 man, onder het vaandel van hun bevelhebber, door *Cesar Boduognatus* geheeten. Naauwelijks wisten zij *Cesar* nabij, of zij vielen hem zoo onstuimig op 't lijf, dat zij zijne fortuin een oogenblik aan het wankelen bragten. Eindelijk behaalde toch *Cesars* krijgstalent over de woeste dapperheid der Nerviërs de bovenhand, maar niet alvorens de laatste hunner dood of weerloos ter aarde lag. Bij het vernemen van deze nederlaag keerden de Attuatieken, die hunne stamgenooten ter hulp snelden, ijlings om: zij werden weldra door *Cesar* achterhaald, ter overgave gedwongen, en, na eene mislukte poging tot verzet, mededoogenloos ten getale van 53,000 verkocht. De overige stammen verkozen nu meestal de onderwerping boven den strijd. Ook sloten weldra de *Batavieren*, nadat de Tenkteren en Usipeten, in België ingedrongen, door *Cesar* geslagen waren, een verbond met de Romeinen. Dezen zouden de *Batavieren* als vrienden behandelen, op voorwaarde dat zij hunnerzijds den Romeinen met gewapende manschappen te dienst zouden staan.

De Belgische volkeren droegen echter met weêrzin het Romeinsche juk; zelfs beproefde *Ambiorix*, opper-

hoofd der Eburonen, hetzelfde alhaast te verbrijzelen. Reeds had deze onversaagde veldheer het gansche legerkorps, onder Sabinus en Cotta staande, door list overrompeld en in de pan gehakt; een ander legerkamp stond op het punt in zijne handen te vallen, toen Cesar ter ontzetting kwam opdagen en nogmaals zegevierde. België werd andermaal onderworpen. Duur moesten nu de Eburonen hun opstand betalen. Eerst werden de Menapiërs, hunne naburen ten Westen, die tot dusverre de onafhankelijkheid achter hunne ongenaakbare bosschen bewaard hadden, genoodzaakt op hunne beurt de knie voor Cesar te buigen; bij de Trevieren had Cesars veldheer, Labienus, ter zelfder tijd den opstand gedempt. Alsdan vielen de getergde Romeinen over het, van alle toevlugt afgesneden, grondgebied der Eburonen met zulk eene woede heen, dat het gansche land te vuur en te zwaard verwoest en de stam letterlijk werd uitgeroeid. Cesar moest echter den dapperen Ambiorix aan zijne barbaarsche wraak zien ontsnappen.

Cesar had dus België na 8 jaren strijdens beteugeld; thans (50 vóór Ch.) verliet hij deze gewesten om ze nimmer weêr te zien.

§ 2.

De Belgen en Batavieren in de Romeinsche legers.

De Belgen, door Cesars talenten en milddadigheden gewonnen, hadden zich onder zijne banieren geschaard en, benevens de Batavieren, hem de overwinning op Pompejus in Griekenland helpen behalen. Later wer-

den zij onder de Germaansche lijfwacht der Romeinsche Keizers opgenomen. Cesar had den Belgen hunne nationale instellingen laten behouden; Keizer Augustus daarentegen liet ze op denzelfden voet als andere win-
gewesten bestieren.

Zoo trad nu de Romeinsche provincie *Belgica* in 't leven, drie onderdeelen bevattende: het eigenlijk België, het Boven- en Beneden-Germanië. Ten einde de verlaten gewesten, tusschen den Rijn en het land der Nerviërs gelegen, op nieuw te bevolken, zette Augustus op een gedeelte van het oude grondgebied der Eburonen eene volkplanting der overrijnsche *Ubiërs* neder; de overige, nog openstaande gewesten werden tot woonstede aangewezen aan 40,000 *Sueven* en *Sikamberen*, door Tiberius als krijgsgevangenen herwaarts gevoerd. Te dezer tijd treft men nog de *Tongeren*, mede een stam der Sueven, in het land der Attuatien aan; voorts de *Taxandriërs*, die in de Kempen, in de middeleeuwen altijd Taxandrië geheeten, moeten opgenomen zijn.

Ten jare 13 vóór Ch. zond Keizer Augustus zijn stiefzoon, *Drusus*, herwaarts om nu ook het eigenlijk Germanië, op den regter Rijnsoever, aan Rome's heerschappij te onderwerpen. Vooreerst sloot deze een vriend- en bondgenootschap met de Friezen; vervolgens liet hij tusschen den Rijn en den IJssel eene gracht graven, een gedeelte van den tegenwoordigen Nieuwen-IJssel, en er eenen burg, *Drusus- of Doesburg*, aanleggen; alsdan voer hij langs genoemde gracht opwaarts naar de Noordzee en drong in vier veldtogten tot aan de Elbe door. Zijn broeder *Tiberius*

volgde hem op in de leiding dèzer ondernemingen , alom door zijne wapens de Romeinsche heerschappij bevestigende : op al deze togten waren de Batavieren en Friezen den Romeinen zeer behulpzaam.

Zoodoende hadden dezen reeds hunne zegevierende standaards tusschen *Weser*, *Elbe* en *Rijn* geplant ; doch een opstand , aangevoerd door een heldhaftig German , *Arminius* , die in 't jaar 9 na Ch. een geheel Romeinsch leger in het Teutoburger woud vernietigde , deed het Romeinsch gezag veel afbreuk in deze gewesten ; en ofschoon *Germanicus* , de voortreffelijke zoon van den edelen Drusus , ze nogmaals als overwinnaar doorliep , moesten desniettemin de Romeinen er van afzien het vrije Germanië onder hun juk te knellen. Want ook de Friezen hadden zich weër losgemaakt van het Romeinsch gezag. Dezen hadden den Romeinen eene schatting van ossenhuiden op te brengen ; maar de landvoogd Oleanius verbitterde door zijn overdreven afpersingen de vrijheidminnende Friezen zoozeer , dat zij tegen hem opstonden (28 na Ch.) , zijn slot belegerden en de ter hulp snellende legerbenden bij het Baduhennawoud , met zooveel geluks versloegen , dat zij hunne vrijheid en onafhankelijkheid voor goed heroverden.

§ 3.

Opstand der Batavieren onder Claudius Civilis.

70 na Ch.

Terwijl Vitellius en Vespasianus elkander de keizerskroon te Rome betwistten , omtrent 't jaar 70 na Ch. ,

brak er onder de Batavieren een opstand los. Nadat de éénoogige *Claudius Civilis* aan zijne landgenooten den drukkenden toestand afgeschilderd had, waarin, zoo zei hij, de Romeinen, het aangegane verbond schendende, het vaderland gebragt hadden, vielen de misnoegde Batavieren zoo hevig de Romeinen op het lijf, dat dezen eerlang het Bataafsche eiland ruimen moesten. Na vervolgens eene Romeinsche rijnvloot van 24 schepen, met behulp der *Tongeren*, bemagtigd te hebben, waagde Claudius, door nieuwe bondgenooten versterkt, een storm op de Romeinsche legerplaats, *Castra vetera*, bij Xanten gelegen, waarin zich 5000 Romeinen verschanst hadden. Civilis, ofschoon eene eerste reis door de bijsnellende Romeinen verdreven, liet den moed niet zakken; hij omsingelde een andermaal de sterkte en noodzaakte ze tot de overgave. Dan, de Bataafsche held kreeg weldra in den Romeinschen bevelhebber *Cerealis* een geduchten tegenstander. Het verraad van een overlooper, alsmede de trouweloosheid zijner bondgenooten, deden hem gevoelige verliezen lijden; zoodat hij op eene halfgebroken brug, waarschijnlijk over den IJssel, in een mondgesprek trad met Cerealis, hetwelk een vrede en het herstel van het oude verbond ten gevolge had (79). Sinds dien tijd dienden de Batavieren weder onder de Romeinsche vanen, en deelden in de wisselvalligheden van het keizerrijk.

§ 4.

*Toestand der Nederlanden onder de Romeinsche
heerschappij.*

Zooals in alle door hunne wapens veroverde landen, voerden de Romeinen ook in onze vaderlandsche gewesten, ze bij hun meteloos rijk inlijvende, hunne zeden en gebruiken, hunne taal, beschaving en kunsten in; deze invloed was toch veel geringer in de noordelijke, dan wel in de zuidelijke streken van het Romeinsch Gallië. En dat mag wel een geluk voor onze voorouders genoemd worden; want daar de zeden der toenmalige Romeinen bedorven waren, kon hunne beschaving ook wel geen anderen dan een verdervenden invloed uitoefenen. Wel kwamen handel en zeevaart eenigzins op, maar de zeden onzer voorouders, waar die niet door aanraking met de Romeinsche zinnelijkheid verwijfden, bleven even woest als te voren.

Vrij duurzamer zijn de sporen, die de militaire staatkunde der Romeinen hier heeft achtergelaten. Zoodra hadden de legioenen niet een land overmeesterd, of Rome zorgde er voor zijn nieuw wingewest door grootsche openbare werken te beveiligen, zoo tegen den buitenlandschen vijand als tegen den inlandschen opstand. Op bevel van Keizer Augustus liet Drusus langs Maas en Rijn meer dan vijftig sterke kasteelen bouwen. Groote heerstraten werden er aan-

gelegd, die van Lyon als van uit haar middenpunt naar de vier uiteinden van Gallië heenliepen. Langs deze wegen verhieven zich op bepaalde afstanden, ten gerieve der reizigers, herbergen en stallingen, waarvan er vele later tot dorpen of steden aanwiesen, zooals: *Geminiacum* (Gembloux), *Orolautum* (Arlon), *Pons Mosae* (Maastricht), enz. Men kent drie hoofdwegen in België. De eerste liep van *Gessoriacum* (Boulogne) over Cassel, Doornik, Bayai naar Tongeren, en voorts langs Maastricht naar Keulen. De tweede verbond Tongeren met Nijmegen, van waar tevens eene heerbaan naar Cleve geloopt heeft. De derde liep van Reims over Arlon naar Trier. Van de Romeinsche dijken of militaire wegen op den regter Rijnsoever treft men nog in Friesland, Noord- en Zuid-Holland overblijfsels aan: ook hadden de Romeinen zich hier bezig gehouden met het graven van kanalen. Behalve de bovenvermelde Drusus-gracht, bestond er eene vaart tusschen den Boven-Rijn en de Maas, en eene andere, nog meer westwaarts gelegen, tusschen den Rijn en de Waal. Beide worden aan den landvoogd Corbulo, doch de laatste ook aan Drusus toegeschreven. Men beweert dat de eerste gedeeltelijk aan de Lek, de tweede aan de Vliet thans tot bedding dient.

Onder de Romeinsche heerschappij bestonden er slechts twee steden op het huidig Belgisch grondgebied: *Aduaca Tungrorum* (Tongeren) en *Tornacum* (Doornik). In Noord-Nederland worden als voorname Romeinsche plaatsen opgegeven: *Noviomagum* (Nijmegen), eene oude Romeinsche vesting met vast garni-

zoen; het *forum Hadriani* (thans Voorburg), met badplaatsen, enz.; voorts langs den Rijn *Batavodurum* (Wijk-bij-Duurstede), *Trajectum ad Rhenum* (Utrecht), *Lugdunum Batavorum* (Leyden); eindelijk Brittenburg, een kasteel ter bescherming van den Rijnmond, noord-westwaarts van Katwijk, thans door de zee verzwolgen.

§ 5.

Invallen en vestiging der Franken in deze landen.

Onder de nieuwe volksnamen, die men in de eerste helft der derde eeuw in het westelijk Germanië aantreft, verdienen die der *Franken*, der *Saksen* en der *Alemannen* onze opmerking. Deze volkeren begonnen destijds hunne invallen in het Romeinsche rijk; de Franken (dus genoemd naar hun wapentuig, de bovengemelde *framée* of *franke*,) hadden de meeste stammen van Midden-Germanië onderworpen en hun gebied tot aan den regter Rijnsoever uitgebreid. Ten gevolge van geschillen met hunne noord-oostelijke naburen, de Saksen, trokken zij westwaarts naar het eiland der *Batavieren*, van waar zij hunne togten in België voortzetterden. Ter afwering van deze en andere invallen versterkten de Romeinen tegen het einde der derde eeuw de nog open plaatsen, herstelden de oude vestingen, legden nieuwe kasteelen aan en omringden zelfs de eenvoudige post-staties met muurwerk. In den beginne werden de Franken herhaaldelijk geslagen, doch in den aanvang der vierde eeuw herstelden zij zich; en toen in het midden dezer zelfde eeuw *Julianus*, later als keizer zoo berucht, ze uit

Keulen, waarvan zij zich meester gemaakt hadden, verjoeg, waren zij reeds voor goed in ons vaderland gevestigd. Julianus stond hun het eiland der Batavieren en Taxandrië tot woonstede af en vergenoegde er zich mede, dat zij Rome's gezag erkenden en schatting opbragten.

Even voor dezen tijd had Constantijn-de-Groote België in vier nieuwe provinciën ingedeeld: het eerste en tweede België, het eerste en tweede Germanië. Het *eerste België*, voornamelijk door de Trevieren bewoond, had *Trier*, langen tijd de zetelplaats der keizers en der prefecten van Gallië, tot hoofdstad; het *tweede België*, tusschen de Maas en de Noordzee, omvatte het land der Nerviërs en Menapiërs: *Reims* was er hoofdplaats. Het *tweede Germanië*, tusschen den Rijn en de Schelde, telde de Tongeren en Taxandriërs onder de voornaamste bewoners en *Keulen* tot hoofdstad. Het eerste Germanië lag ten eenen male buiten de grenzen der Nederlanden.

Het Romeinsche rijk neigde intusschen ras ten val. Reeds tegen het einde der vierde eeuw was ten onzent Tongeren door de Barbaren verwoest geworden (omstreeks 380); de fiere hoofdstad der Nerviërs, *Bavacum Nerviorum* (Bavai), werd omtrent dien zelfden tijd in een puinhoop veranderd en Trier herhaaldelijk afgeloopen. Aanhoudend stroomden nieuwe horden Gallië binnen. Naauwelijks echter waren de Romeinsche legioenen van den Rijn afgeroepen, of gansche volken, met name de *Vandalen*, *Alanen* en *Sueven*, zetteden over dezen stroom (407) en trokken verwoestend door Gallië heen. Doornik werd toen door de

Vandalen gesloopt. De Franken hielpen eerst deze horden bevechten; doch omstreeks 't jaar 409 verbonden zij zich met de Belgen, ten einde gezamenlijk de Romeinen te lijf te gaan. Veroverend trokken alstoen de Franken tot aan de Moezel en de Somme voort; alhoewel zij nogmaals door de Romeinen geslagen werden, vestigde nogtans een hunner vorsten, *Mervich* of *Meroveus*, zijn zetel voor goed te *Doornik*. Deze Frankische vorst streed zelfs onder de vanen des Romeinschen veldheers Aëtius in de velden van *Chalons* (451), toen deze er de overwinning behaalde op den geduchten Attila (Godesgisel), opperhoofd der Hunnen. Drie jaren later stierf Aëtius en met hem verdween de Romeinsche heerschappij in deze gewesten. Nu was ons vaderland vrij en Frankisch. Het was de evenvermelde Meroveus, welligt het hoofd van een nevenstam van 't oude koningsgeslacht, die zijn naam hechtte aan het eerste Frankische stamhuis, dat der *Merovingers*.

Te midden dezer beroeringen en volksverhuizingen waren de meeste oude Germaansche stammen met andere volken versmolten; hunne namen verdwijnen van nu af uit de geschiedenis.

DERDE TIJDVAK.

VAN DE VESTIGING DER FRANKEN TOT DE ONTBINDING VAN
HET GROOTE FRANKISCHE RIJK.

445—840.

§ 1.

Het oorspronkelijke Frankenrijk.

445—613.

De Franken, zooals wij ze na Aëtius' dood in het noordelijk Gallië van den mond der Moezel tot aan de Seine hebben aangetroffen, waren in zes onafhankelijke stammen verdeeld: twee hunner behoorden tot de *Ripuarische* (oeverbewoners), die aan de oevers van den Rijn, de vier overige tot de *Salische* (Sal, de zee) Franken, die langs de Noordzee gezeteld waren. Het opperhoofd van den talrijksten dezer Salische stammen, *Clodwig* (Clovis, Lodewijk), kleinzoon van bovenvermelden Meroveus, werd de grondlegger der Frankische heerschappij in Gallië. Eerst had hij de grenzen zijns rijks uitgebreid tot aan de *Loire* ten gevolge der nederlaag den laatsten Romeinschen landvoogd in Gallië toegebracht; iets later behaalde hij nog eene andere overwinning op de Alemannen bij *Tolbiac*. Deze zege gaf aanleiding tot Clodwigs bekeering, daar hij beloofd had de godsdienst zijner Christen gemalin, *Clotilda*, te omhelzen, bijaldien hij zegevierde. Bij zij-

nen dood (511) had hij nagenoeg het geheel Romeinsche Gallië aan zijnen scepter onderworpen.

Clotarius I, de jongste der 4 zonen van Clodwig, welke onderling het rijk huns vaders bestuurd hadden, vereenigde in 558 de geheele monarchie onder zijn bewind; doch na zijnen dood werd deze op nieuw door verschillende vorsten bestuurd en wel zoodanig, dat de drie overblijvende zonen van Clotarius koningen werden van drie verscheidene rijken: *Sigebert* van *Austrasië*, *Chilperik* van *Neustrië* en *Guntram* van *Bourgondië*. *Austrasië* (Oost-Rijk) bevatte de landen op beide oevers des Rijns gelegen van de Weser ten Oosten tot de Ardennen, de Vogesen, en de Schelde ten Zuid-Westen; Keulen en Metz waren er de voornaamste steden van. *Neustrië* (West-Rijk) strekte zich uit tusschen *Austrasië* en de Loire ten Zuiden. Parijs en Soissons waren er hoofdsteden. Vlaanderen behoorde dus tot *Neustrië*. *Bourgondië* lag buiten de Nederlanden.

Gedurende eene halve eeuw (561—613) werd nu het Frankrijk door heillooze burgeroorlogen geteisterd, meestal voortspruitende uit het groote zedebederf, 't welk in deze ongelukkige tijden in alle klassen der maatschappij voortwoekerend was doorgedrongen; doch ook anderzijds uit den onderlingen haat der toen bekracht geworden koninginnen *Brunehilde* en *Fredegonde*. Opmerkenswaardig is het dat zich gedurende deze twisten *Austrasië* al scherper van *Neustrië* scheidde, vermits de bevolking van *Neustrië*, uit Gallo-Romanen en Germanen zamengesteld, een meer *Romaansch* karakter aannam; terwijl de uitsluitend Duitsche bevolking van *Austrasië* zich als zuiver *Germaansch*

handhaafde. Eindelijk werd aan deze twisten een einde gemaakt door de hereeniging van de geheele Frankische monarchie onder den zoon van Chilperik, Clotarius II (613). Tijdens de regering dezes vorsten en die zijns zoons, Dagobert I, verbeterden aldra de openbare zeden, waartoe het herstel der tucht onder de geestelijkheid, door de vroegere koningen moedwillig verslapt, veel bijdroeg; eene diepgaande verandering in het staatsleven werkte daarenboven in den boezem der natie, ten gevolge waarvan de koninklijke scepter in een ander geslacht werd overgedragen.

§ 2.

De Karolingers beklimmen den Frankischen troon.

613—840.

Het was immers van af de regering van bovengenoemden *Dagobert I*, dat het staatsbeleid overging in de handen der *hofmeijers*, welke hun gezag grootendeels aan het *leenstelsel* te danken hadden. Dit leenstelsel bestond hoofdzakelijk hierin, dat de vorsten aan hunne vertrouwde vrienden vaste goederen tot hun gebruik *te leen* gaven, onder verplichting van hulde en manschap eenerzijds en van bescherming anderzijds. Diensvolgens nam de vorst den naam van *leenheer*; hij, die het voorwerp zijner milddadigheid geweest was, dien van *leenman* (vassaal) aan; terwijl het uitgeleende goed *leen* (feudum) genoemd werd in tegenoverstelling met een erfgoed, dat *allodium* heette. Bij de uitdeeling dezer leengoederen werd gewoonlijk het hoofd der hofbedienden (ministeriales) geraadpleegd.

Deze groot-hofmeester of hofmeijer evenwel beschikte van lieverlede nagenoeg alleen over deze uitdeeling, aangezien de laatste Merovingische koningen (*doenieten*) niet alleen hoe langer zoo zwakker werden, maar ook zeer dikwijls wegens minderjarigheid het bewind in andere handen moesten laten berusten. Dientengevolge werd allengs de koninklijke magt door de hofmeijers uitgeoefend; hunne waardigheid werd weldra erfelijk in eene vermogende familie van Austrasië: die der *Pipynen*.

Als de grondlegger der grootheid dezer familie wordt teregt een gegoed grondeigenaar op de oevers der Maas, *Pipyn-de-Oudste*, geroemd, ook wel *Pipyn-van-Landen*, alwaar hij eene villa bezat, geheeten, een der grootste en vroomste mannen zijner eeuw. Clotarius benoemde hem tot hofmeijer in Austrasië, toen hij ten jare 622 dit rijk aan zijn minderjarigen zoon, Dagobert I, toevertrouwde. Na Pipyns dood (640) viel het Frankenrijk nogmaals aan een vijftigjarigen burgerkrijg, door de heerschzucht der groot-hofmeesters gevoed, ten prooi. Hiervan maakten niet alleen de Saksen gebruik om hunne invallen in het Frankenrijk te hervatten, maar ook de Friesche hertog Ratbod, die toen Utrecht en Wijk-bij-Duurstede heroverde. Dan *Pipyn-van-Herstal* herstelde de rust en bragt ook Neustrië en Bourgondië onder zijn oppertoezicht, want in Austrasië regeerde hij reeds, als hertog en vorst der Franken, oppermagtig. De laatste Merovingische koningen van het zuidelijk Frankenrijk leefden intuschen rustig op hunne landhuizen. Eenmaal in 't jaar verschenen zij, op een wagen met ossen bespannen

gezeten, in de volksvergadering. Dáár ontving de door langen baard en golvend haar onderscheiden koning, op den gouden troon zijner voorvaderen gezeteld, de koninklijke gift zijner vasallen, en hoorde hoe de naast hem staande hofmeijer in 's konings naam de verordeningen voor het volgend jaar uitvaardigde. De zege, die Pipyn, de beschermmer des H. Willibrords, in 't jaar 692 op de Friezen behaalde, werd door een huwelijk tusschen zijn zoon Grimoald en Ratbods dochter bevestigd: de Friezen bleven echter evenzeer aan hunne onafhankelijkheid verkleefd. Grimoald, die aan zijn vader moest opvolgen, werd te Luik in de St. Lambertus-kerk door een Fries vermoord, en toen Pipyn kort hierna overleed, stonden weér de Friezen in open krijg tegen de Franken en hun aanvoerder, *Karel-Martel*. Maar deze vorst, het voetspoor zijns vaders betredende, bragt eerlang gansch Frankenrijk onder zijn gezag. Hij legde den Saksen eene jaarlijkse schatting op, onderwierp bovendien geheel Friesland, welks hertog Poppo vooreerst het Christendom omhelsde en met Karel een bondgenootschap aanging, doch later van beide afviel, maar ook op nieuw verslagen werd (734). *Pipyn-de-Korte* erfde vervolgens het onverdeeld gezag zijns vaders, *Karel-Martel*. Edoch de toestand van het Frankische rijk was nog steeds een onnatuurlijke: de magt van het koningschap trouwens berustte in de handen der Pipynen, terwijl de onbeduidende Merovingische kroondragers er nog den titel van voerden. Nu wilden de erkentelijke Franken van hun kiesregt gebruik maken en ook hem den naam van koning schenken, die er de magt van

uitoefende. Paus Zacharias keurde dit ook beter en nuttiger en zoo werd in 752 Pipyn, in plaats van Childerik, den laatsten Merovinger, door den H. Bonifacius, den roemrijken hersteller van het kerkelijk leven in 't Frankrijk, te Soissons tot koning der Franken gezalfd.

Karel-de-Groote, Pipyns zoon, volgde hem op in het Frankrijk; hij maakte zijn naam zóó beroemd, dat hij dien aan het tweede Fransche stamhuis mogt schenken, naar hem dat der *Karolingers* genoemd. Deze doorluchtige vorst onderwierp alle Germaansche volken van het vaste land aan zijn gezag; maar niet dan ten voordeele der godsdienst en harer trouwe gezellin, de christelijke beschaving, voerde hij het oorlogszwaard in zijne forsche vuist. Inzonderheid was dit het geval met de Saksen, die hij voor goed ten onder bragt. De onschatbare diensten, die Karel hierdoor der Kerke en haar opperhoofd bewezen had, waren dan ook eene der hoofdredenen, waarom Paus Leo III hem op Kersdag van 't jaar 800 te Rome als *Keizer van het Westen* kroonde. Niet minder vonden letteren, wetenschappen en kunsten in hem een krachtdadigen bevorderaar en beschermer. Zelf beoefende hij deze met ijver, stichtte vele hoogere bisschoppelijke en kloosterscholen, en zorgde er voor, dat op het land door de geestelijken scholen werden geopend om der jeugd onderwijs in de godsdienst, in het lezen, schrijven, rekenen en zingen te geven. Utrecht, reeds door den H. Willibrord met eene beroemde kloosterschool begiftigd, was toen het middenpunt der Noord-Nederlandsche beschaving. Op last van den kunstminnenden keizer rezen te Aken,

Nijmegen, Ingelheim, zijne geliefkoosde verblijfplaatsen, prachtige paleizen; de Lieve-Vrouwe-kerk te Aken en de kapel op het Valkhof te Nijmegen houden daarenboven nog altoos de herinnering aan hem in stand. Karel-de-Groote overleed te Aken, ten jare 814, maar zijne gedachtenis leeft voort tot op den huldigen dag in de volksoverleveringen, zóó diep heeft daarop zijne grootsche figuur, meer dan elk ander vorst, haar beeldtenis ingeprent.

Lodewijk-de-Vrome erfde het uitgestrekte rijk, maar niet de vastheid van karakter, den heldhaftigen moed zijns vaders. Desniettemin had hij goede hoedanigheden genoeg om met glans te hebben kunnen regeren: ware zijn rijk niet van binnen door zijne ontaarde zonen verscheurd en van buiten door de plunderzuchtige Noormannen geteisterd. Hij stierf van verdriet in 840 en liet zijn rijk over aan de twisten zijner zonen.

§ 3.

De Noormannen.

In de laatste jaren van dit tijdvak werden onze vaderlandsche gewesten door woeste volkeren bezocht, die gedurende eene geheele eeuw den lande onnoemelijke schade toebagten. Deze horden waren afkomstig uit het Noorden, weshalve men ze *Noormannen* noemde. Onder de leiding van een uitgelezen krijgsoverste, dien zij met den titel van zee-koning begroetten, stevenden deze stoute zeeroovers over den „weg der zwanen” naar onze vaderlandsche stranden. Met hunne ligte krijgsvaartuigen, Draken genoemd, roeiden zij onze

groote rivieren op en vergenoegden er zich niet mede gaandeweg hunne plunderzucht bot te vieren, maar rigtten vaak verschanste legerplaatsen op, waarbinnen zij hun buit in veiligheid bragten, en van waaruit zij de naburige gewesten afliepen. Zulke vaste statien bezaten zij vooreerst in Friesland. Lodewijk-de-Vrome had reeds aan een hunner vorsten, Harald, eenige landstreken in dit gewest afgestaan; desniettegenstaande werden de kusten van het tegenwoordige Holland en Friesland nog herhaaldelijk uitgeplunderd, terwijl, na den moord op Harald gepleegd, diens broeder en zoon een grooten strooptogt hielden in Friesland, Holland, Brabant en Vlaanderen (851). Haralds vermelde zoon, Godefried, dwong zelfs eenige jaren later Lotharius II, koning van Lotharingen, hem het grootste gedeelte van Friesland tot leengoed te schenken. Omstreeks het jaar 876 vestigde zich deze Godefried te Haslou (Elsloo, bij Maastricht) aan de Maas, hij breidde van daar zijne heerschappij tusschen Maas en Schelde uit, en bouwde sloten te Nijmegen en te Kortrijk. Eene andere bende had reeds vroeger het eiland Walcheren bezet; van daar voeren deze Noordsche kapers de Schelde op, liepen de Dyle binnen, en vestigden zich in de omstreken van Leuven, van waar zij gedurende 50 jaren schrik en moord verspreidden. De kerken en abdijen stonden hoofdzakelijk aan de strooptogten dier heidensche woestelingen bloot. Reeds in 857 werden in de Bisschopsstad Utrecht de muren en kerken omvergehaald en het grootste gedeelte harer inwoners over de kling gejaagd; in 't Zuiden moesten het Luik, Mechelen, St. Truijen, IJperen, Antwerpen, Gent en Doornik

beurtelings misgelden : alle deze toevlugtsoorden der godsvrucht en wetenschap werden , voornamelijk op den vreeselijksten hunner strooptogten , dien zij in 882 hielden , te vuur en te zwaard verwoest. Zoo kwam diepe ellende over het gansche land en vervingen wildernis en ontvolking de anders zoo bloeiende welvaart. De afstammelingen van Karel-den-Groote , lafhartig of zwak , poogden intusschen het geweld dezer stroopers , in plaats van met de wapens , door geld af te keeren , doch maakten ze hierdoor nog stouter. Eindelijk bragt de Duitsche koning Arnulf deze barbaren eene zoo gevoelige nederlaag toe in de omstreken van Leuven (891) , dat zij , zegt men , meer dan 100,000 dooden op het slagveld achterlieten en ons vaderland nimmer meer terugzagen.

§ 4.

Verspreiding van het Christendom.

Al bestonden er hoegenaamd geene historische bescheiden , nopens het tijdstip , waarop voor 't eerst het Evangelie aan onze heidensche voorouders verkondigd werd ; dan nog zou men met grond mogen veronderstellen , dat de H. Petrus , na te Rome zijnen onvergankelijken zetel te hebben gevestigd , indachtig aan het bevel zijns goddelijken Meesters : „Gaaf in de geheele wereld , en predikt het Evangelie aan alle schepsel ,” er voor zal gezorgd hebben , dat ook aan het toen reeds belangrijk gedeelte van het Romeinsche Rijk , de provincie *Belgica* met hare bloeiende hoofdstad Trier , het woord des heils verkondigd

wierd. Doch gelukkiger wijze behoeven we ons met deze, alhoewel gegronde gissingen niet tevreden te stellen. Naar luid immers van achtingswaardige overleveringen werden metterdaad door den H. Petrus zelve de eerste geloofsboden naar deze gewesten gezonden, en zoo mogen wij er ons in verheugen het kostbaar kleinood des geloofs regtstreeks uit de handen van den Vorst der Apostelen ontvangen te hebben. Eucharis, Valerius en Maternus: zoo hieten de drie geloofsboden die, volgens het getuigenis der christelijke oudheid, als leerlingen van genoemden Apostel, het eerst in deze streken de *blyde Boodschap* verkondigden. Laatstgenoemde Maternus verdient hier op de eerste plaats eene bijzondere vermelding. Eerst beklom hij den bisschoppelijken stoel der stad Trier, welke vóór hem beurtelings door zijne twee gezellen bekleed was geweest. Doch niet bij Trier bepaalde zich zijn geloofsijver. Ook aan die van Keulen, zoowel als aan die van Tongeren, preekte hij het geloof, en wel met zooveel vrucht dat hij, de derde bisschop van Trier zijnde, tevens de eerste bisschop werd van beide laatstgenoemde steden. Aan dienzelfden ijver hebben vele kerken haar ontstaan te danken. Na met veel voorzigtigheid en heiligheid de drie genoemde bisdommen gedurende eene reeks van jaren bestierd te hebben, overleed de heilige grijsaard ter Keulsche stede. Zijne Relikwiën rusten thans nog te Trier; doch zijne nagedachtenis leeft steeds voort niet slechts onder de inwoners dier eene stad, maar onder al de volken der naburige Germaansche en Bel-

gische gewesten , die den H. Maternus als hun eersten geloofsbode en apostel vereeren.

Het zaad , door deze mannen uitgestrooid bragt steeds meerdere vruchten voort , zoodanig dat het , in 't begin der vierde eeuw , voor oirbaar gehouden werd het bisdom Tongeren van het Triersche te scheiden en over iedere kerk een afzonderlijken opperherder aan te stellen. De verdienstelijke man , die verkozen werd om als eerste bisschop de nu op zich zelve staande Tongersche kerk te bestieren , verdient hier op de tweede plaats onze bijzondere aandacht. Zijn naam was Servatius. De ijver van dezen heiligen bisschop , die nagenoeg geheel het tweede Germanië omvatte , blonk voornamelijk uit in de verdediging van het katholiek geloof tegen de ketterij der Arianen ; reden waarom hij ook op de onderscheidene toen gehouden concilies eene eerste plaats bekleedde. Als afgezant van Magnentius , meester van het toenmalige Westersche Rijk , naar Constantinopel gezonden , werd hij te Alexandrië door den grooten Athanasius met veel onderscheiding ontvangen. Tegen den avond van zijn leven begaf zich de H. Servatius naar Rome , ten einde op het graf der Apostelen , als een bezorgde herder , de bescherming des Hemels af te smeeken over zijne dierbare schapen , met verwoesting bedreigd door de in aantogt zijnde barbaren. Huiswaarts gekeerd nam hij , in het vooruitzicht van zijn naderend sterfuur , zijne wijk naar Maastricht , vestigde zodoende te dezer stede den zetel van de bisschoppen van Tongeren , en overleed er in ver gevorderden leeftijd , den 13 Mei 384. Duizende vrome pelgrims stroomden in den loop der

volgende eeuwen naar de hier steeds in hooge eere gehouden grafstede des heiligen Bisschops.

Het opgroeiend geloof werd in de vijfde eeuw wederom vertrapt door de wilde, Germaansche horden, die destijds het land verwoestten; slechts onder de bescherming der later heerschende Frankische vorsten en die hunner vrome hofmeijers begon het Christendom duurzame vruchten te dragen. In deze tijden onderscheidten zich in de zuidwestelijke Nederlanden de H. Eligius († 659) en de H. Livinus. De eerstgenoemde, vroeger goudsmid en voorts schatmeester geweest zijnde aan het hof van Clotarius II, werd ten jare 640 op den zetel der vereenigde bisdommen van Noyon en Doornik verheven. Ofschoon de H. Amandus reeds in de omstreken van Gent gepredikt had, komt toch aan den H. Eligius voornamelijk de eer toe, het licht des geloofs in de Vlaanderen ontstoken te hebben. Ter zelfder tijd had de Iersche bisschop Livinus als geloofsbode de velden van Terouanne en welligt een gedeelte van Zeeland doorloopen; vervolgens predikte hij het Evangelie in de omstreken van Aalst en Houthem en werd ten jare 657 niet verre van Grammont der martelaarskroon waardig bevonden.

Bij uitstek bloeiend verheft zich intusschen gedurende dit gansche tijdperk de bisschoppelijke zetel der stad Maastricht. Hier verdient inzonderheid vermeld te worden de stichter der H. Servatius-kerk, de H. Monulfus. Dezen heiligen bisschop heeft ook de stad Luik haren oorsprong te danken, want de kapel die hij, getroffen door de schilderachtige natuur dezer landstreek, daar

Gesch. der Nederl.

3

ter plaatse stichtte (578), strekte voornoemde stad tot bakermat. In het begin der zevende eeuw verscheen de ijvervolle Amandus. In Frankrijk, tot bisschop, doch zonder bepaalden zetel, gewijd, predikte hij onder anderen het geloof in de omstreken van Gent en stichtte verscheidene, later zeer beroemd geworden, abdijen. Eene dezer, op een paar uren van Doornik gelegen, deelde den naam haars stichters aan de stad mede, die er allengs om heen rees; eene andere, te Gent gesticht en aan den H. Petrus toegewijd, ontleende een nieuwen luister aan den H. Bavo (een door Amandus bekeerden edelman), Bescherm-heilige der toen opkomende stad Gent, aldaar omstreeks 654 overleden. Amandus zelf werd in 649 tot bisschop van Maastricht verkozen, doch drie jaren later drong reeds zijn ijver hem tot de hervatting van zijn zendelingswerk: hij stierf als negentigjarig grijsaard in 675. Zijn opvolger op den zetel van Maastricht, de H. Remaculus, had koning Sigebert III bij de stichting der abdijen Malmedy en Stavelot, te midden van het Ardenner-woud gelegen, ter zijde gestaan. Iets later schitterde op den bisschoppelijken stoel zijner geboortestad de H. Lambertus, met den H. Willibrord bevriend. Hij preekte het geloof aan de nog heidensche bewoners der Kempen, maar de apostolische vrijmoedigheid, waarmee hij de heilige regten der zedelijkheid in bescherming nam, kostte hem het leven. Hij werd te Luik in de boven herdachte kapel vermoord omstreeks het jaar 708. Het was zijn opvolger de H. Hubertus, die de relikwiën van dezen martelaar naar Luik terugvoerde en tevens

den bisschoppelijken zetel van Maastricht naar laatst-gemelde stad verplaatste (721).

Toenmaals werd ook in het noordelijk gedeelte der Nederlanden het Evangelie gepredikt. Onder de talrijke geloofsboden, die Ierland en Engeland, destijds het eiland der Heiligen genaamd, den Friezen toezonden, worden wij op de eerste plaats bekend gemaakt met den H. Wilfried, bisschop van Yorck, die vele duizenden in Friesland doopte en dus het gul onthaal, dat hij aan het hof van den hertog Aldgisl genoten had, rijkelijk beloonde. In dezen gelukkig begonnen arbeid was zijn voornaamste opvolger de *H. Willibrord*, dien met regt de titel van *Apostel der Friezen* toekomt. Toen deze ijverige geloofsverkondiger met elf gezellen in 690 te Katwijk den eersten voet aan wal zette, bevond zich de stad Utrecht (Wiltensburg) in de magt van den Frieschen hertog *Ratbod*, die niet alleen als heiden, maar ook als vijand der Franken, de godsdienst dezer veroveraars, het Christendom, geenszins genegen was. Eerst na eene overwinning op hem door Pipyn behaald, kon het bekeeringswerk met vrucht ondernomen worden. Willibrord spoedde toen naar Rome (692), om met 's pausen magtiging de Evangelieverkondiging onder de heidenen te aanvaarden. Zijne medearbeiders wachtten echter zijne terugkomst niet eens af, maar kozen uit hun midden den verdienstelijken Suitbertus, om tot hun bisschop gewijd te worden. Laatstgenoemde uitstekende geloofsbode koos zich West-Friesland tot werkkring uit, doch, voor de heidensche Saksen moettende wijken, legde hij op een eiland in den Rijn het klooster Keizerswerth aan, alwaar hij in 717 overleed.

Willibrord had inmiddels het bekeeringswerk in Friesland hervat en met zooveel vrucht voortgezet, dat, tot bevestiging en verderen bloei der Kerk in deze gewesten, hij nogmaals naar Rome reisde, ten einde er door paus Sergius tot bisschop gewijd te worden. Dit gebeurde den 22 November van 't jaar O. H. 696, bij welke plegtigheid den wijdeling de naam van Clemens werd bijgelegd. Willibrord vestigde zijn zetel te *Utrecht* en zette vervolgens zijn arbeid met onvermoeiden ijver voort. Hij drong, doch zonder welslagen, tot in Denemarken door, bezocht later het eiland Walcheren, een hoofdzetel des heidendoms, alwaar hij te West-Capelle eene kerk stichtte; maar moest evenwel nog getuige wezen van de gedeeltelijke vertrapping zijns arbeids door Ratbod, die na Pipyns dood nogmaals het juk der Franken had afgeschud. Desnietteenstaande kon Willibrord, als aanvankelijke verwinnaar van 't ruwe Friesche volk, omtrent 't jaar 739 (7 November) deze wereld verlaten. Hij werd, volgens zijn verlangen, begraven in de abdij van Epternach, door hem zelve gesticht en tot aan zijnen dood bestierd.

De bekeering der Friezen werd grootendeels voltooid door den H. Bonifacius, Apostel van Duitschland. Reeds in 716 was deze ijverige geloofsbode (vóór zijne bisschopswijding Winfried geheeten) herwaarts uit Engeland overgestoken; doch, Utrecht weêr in de handen van Ratbod (zie boven blz. 26), en dezen in opstand tegen de Franken vindende, moest hij na weinige maanden vertoevens onverrigter zake terugkeeren. Toen hij drie jaren later op zijne reis door Duitschland den

dood van den onverbiddelijken vijand des Christendoms, van Ratbod vernam, herleefde in hem de hoop op de bekeering der Friezen. Hieraan arbeidde hij alsdan ettelijke jaren met zulk een gezegenden ijver, dat Wilibrord hem gaarne tot zijn opvolger had bij zich gehouden. Maar Gods Voorzienigheid riep hem naar Duitschland. Niet slechts de Hessen en de Thuringers ontvingen van hem het licht des geloofs, maar geheel Duitschland deelde zoozeer in de zegenrijke werkzaamheden van zijn alomvattenden ijver, dat hij met het volste regt als de grondlegger van Duitschlands beschaving en bloei, als Duitschlands *weldoener* vereerd wordt. Maar nog was Friesland niet gansch bekeerd: aan dit werk hoopte hij zijne laatste levenskracht, en zoo noodig, zijn bloed te kunnen wijden. Na op zijn aartsbisschoppelijken zetel van Mainz een waardigen opvolger verheven te hebben, liet zich de eerbiedwaardige Godsmann den Rijn afzakken. Te midden van duizenden bekeerlingen trok alsdan de van ijver gloeiende grijsaard, ten Oosten der Zuiderzee, immer meer noordwaarts door tot het huidige Dokkum. In stede der vormelingen, die hij verwachtte, werd hij te dezer plaatse door een hoop buitzuchtige heidenen overvallen: aldra drenkte zijn martelaarsbloed (5 Junij 785) den tot dus verre nog barren bodem, maar bezegelde ook den overgang der nog teruggebleven heidensche Friezen in den schoot der Kerke.

§ 5.

*Toestand der Nederlanden gedurende het
Frankisch tijdperk.*

Nadat de Franken de Noord-Gallische gewesten aan de Romeinen ontweldigd hadden, zochten zij, wel verre van het land in eene woestenij te omscheppen en alle herinneringen der Romeinsche heerschappij uit te wischen, zooveel mogelijk in het voetspoor dezer vorige overheerschers te treden, zonder evenwel hunne Germaansche herkomsten en zeden op te offeren. Zoo zien we Clovis met fiere zelfvoldoening den titel van *patricius* aanvaarden, hem door den keizer van Konstantinopel geschonken; zijn kleinzoon, Chilperik, zich met spraakleer en dichtkunst bemoeijen en naar Romeinschen trant openbare spelen vieren. Zoo werden de Romeinsche wegen, in de laatste jaren in verval geraakt, door de koningin Brunehilde hersteld en, haar ter eere, Brunehoudswegen geheeten. Dit alles neemt echter niet weg dat de Romeinsche beschaving, te midden der volksverhuizingen lager en lager gezonken, bijna onmerkbaar was gebleven in de Noord-Belgische gewesten, die tot in de achtste eeuw nog meerendeels met moerassen, dorre zandstreken en digte bosschen overdekt waren. Geen wonder dan dat de bewoners, ondanks het Romeinsche zwaard, nog even barbaarsch, hunne zeden en gebruiken nog altijd die hunner Germaansche voorouders waren, van welken zij zich beroemden de onbedorven afstammelingen te wezen. Ook bleven er nog velen in weerwil van de edikten der Christen keizers en de pogingen der

Frankische koningen aan het heidendom gehecht: het waren nog dezelfde Germaansche godheden van den *Walhalla*, die zij in hunne wouden en andere afgelegen oorden vereerden. Aan 't Christendom was het voorbehouden en zijne bovennatuurlijke werking was alleen bij magte de zeden dezer barbaarsche stammen te verzachten en te veredelen. Tot in het diepste hunner bosschen spoorden de Christen geloofsboden hunne heidensche stamgenooten op om hun het Evangelie te verkondigen: hunne vreedzame stem vond allengs weerklink in het hart dezer woestelingen. Dan plantten zij er het kruis, dat zij vaak met hun bloed besproeiden; maar aan den voet dezes kruises reeds aldra eene kapel. Met voorliefde bouwden alsnu de nieuwbekeerden in de schaduwe van dit nederig Godsgebouw hunne schamele woningen, die van lieverlede tot een gehucht, tot een dorp, of tot eene stad aanwiesden. Zoo ontstonden vele der grootste steden van Zuid-Nederland: Gent, Luik, Mechelen, St. Truyen, Bergen, St. Amand hadden geen anderen oorsprong. Even weldadig werkten de nieuw gestichte abdijen. De barre heidegronden werden in vruchtbare velden herschapen, de bosschen uitgeroeid, de moerassen opgedroogd door de kloosterlingen, die in dergelijke afgelegen oorden liefst hunne woning vestigden. En ook deze stille woonsteden groeiden meestal tot een dorp of eene stad aan. De kerken en gestichten, die deze opkomende steden versierden, werden veelal volgens het plan en onder het toezigt der geloofsboden zelve opgetrokken. Dit was voornamelijk het geval in de zevende eeuw met de heilige bisschoppen van Maastricht: Monulfus, Amandus en Lambertus, of-

schoon wij reeds in de zesde eeuw den H. Eleutherius bij voorbeeld bezig zien met de herbouwing der kathedraal van Doornik. In Noord-Nederland drong met het geloof de beschaving betrekkelijk later door; want, zooals wij boven zagen, werden de Friezen slechts in het midden der achtste, en de heidensche Saksen niet vóór het begin der negende eeuw bekeerd, toen Karel-de-Groote ze voor goed bij zijn rijk had ingelijfd. Onze beschaving was derhalve vóór alles eene Christelijke.

De *bevolking* der gezamenlijke Nederlanden, ofschoon somtijds door één vorst geregeerd, behoorde toch niet gansch tot denzelfden stam, zooals dit reeds uit het voorgaande blijkt: naast de Franken woonden immers ten Noorden de Friezen en de Saksen. De Friezen strekten zich langs de kust van de Eems tot aan de Schelde, doch later slechts tot aan de Maas uit en hier heerschte de *lex Frisionum*; de Saksen bevolkten Overijssel, het graafschap Zutphen en welligt ook Drenthe met de stad Groningen, bij hen was de *lex Saxonum* van kracht. De Veluwe, de twee Utrechtsche kwartieren (Eemland en het Over-kwartier) en verders Gooiland waren de grensgewesten der Franken benoorden den Rijn: zij werden, zooals gansch Frankisch Nederland bezuiden dien stroom, door de *Salische* of *Ripuarische* wet geregeerd.

De oude aanvoerders der Frankische gevolgschappen waren na de overwinning gezeten koningen geworden, en steunden hunne magt niet slechts op uitgebreide grondbezittingen, maar ook op de trouw hunner *luiden*. Deze luden, die zich bij de overheersching door hunne dapperheid onderscheidten, deelden na de verovering

het meest in de gunst des vorsten, met wien zij gestreden hadden: zij erlangden een grooter aandeel in de uitdeeling der gronden en maakten den *adel* uit van het nieuw gesticht koninkrijk. Later werden deze zelfde luiden door den band der leenroerigheid met den koning, nu hun leenheer tevens, nog inniger verbonden. Tot den tweeden stand, dien der *vrije* Franken, behoorde een ieder, die na de verovering een vrij erf, *allodium*, ontvangen had. Deze vrije mannen maakten de kern der natie uit: zij behielden het regt de volksvergaderingen, nu Maart- of Mei-velden genoemd, bij te wonen; als mede-regter plaats te nemen, waar de vierschaar gespannen werd; enz. De *liten* of *lassen*, uit welke thans meerendeels de stand der onvrijen was zaamgesteld, bebouwden den akker hunner meesters, mits betaling eener jaarlijksche thijs. Bij de Friezen en Saksen bestond nagenoeg hetzelfde onderscheid van standen als bij de Franken.

Op denzelfden voet als de nieuw gestichte Germaansche rijken werden ook de Nederlanden bestierd. Eene doorloopende onderdeeling der Germaansche volkeren of landen (*patriae*) was die der GOUWEN (*pagi*): elk landschap werd in gouwen, elke gouw in *marken* verdeeld. Met deze natuurlijke en geographische verdeeling stemde de later ingevoerde staatsregterlijke overeen: deze bestond uit hertogdommen, graafschappen en schoutambten; maar elk landschap vormde een hertogdom, elke gouw een graafschap, elke mark een schoutambt. De gemeenten („ambachten,” waar 't dorp een gedeelte van is,) waren dus eenzelvig met de marken. Sommige grootere gouwen werden wel eens in

ondergouwen verdeeld, waarover dan een ondergraaf met bijzonder gerigt gesteld werd. Wij hadden dus hier te lande vooreerst een hertog van Friesland; de Saksische gouwen stonden onder den hertog van West-Saksen, waartoe zij behoorden; de Frankische onder verscheidene Frankische hertogen: het Zuiderdeel van Noord-Nederland behoorde tot het hertogdom Ripuarië. Later werden de hertogen bijzonder met het krijgsbe- wind belast en aan de graven de regtsbedeeling alleen overgelaten. Karel-de-Groote schafte eindelijk de her- togelijke waardigheid af en bekleedde de graven met de militaire magt. Doch ook deze toestand veranderde; de graven werden overtollig, en meestal door baljuwen vervangen, maar deze verandering behoort tot een an- der tijdvak en daarvan wordt later gesproken.

Uit het voorgaande blijkt dat tot de grootste veran- deringen, die de Noord-Nederlandsche maatschappij in dit tijdperk onderging, behooren: de vestiging van het Christendom en die van het Frankisch gezag onder een monarchalen vorm, en beide strekte tot haar voordeel. De openbare aangelegenheden en nuttige instellingen werden beter behartigd, daar deze nu niet langer in de handen van enkele belangstellenden, maar in die van den eenigen landsheer berustten, die voor het algemeene welzijn bezorgd was. De groote wegen, waarvan vele van Romeinschen aanleg, werden behoor- lijk onderhouden en, tot koningswegen verheven, te- gen voldoening van bepaalde tollén voor elk opengesteld. Desgelijks werden de hoofdstroomén koninklijke wa- terwegen, die, mits tolbetaling, door allen bevaren, maar daarentegen ook met dijken en bruggen voorzien

werden. Ook werd de handel in de koopsteden krachtig beschermd. In dier voege was de van ouds reeds vrij geregelde maatschappij van Noord-Nederland onder het Frankisch beheer en de werking des Christendoms allengs tot verdere volkomenheid gerezen. De bevolking was dan ook geene geringe; niet alleen de vruchtbare landen, maar zelfs de woud- en heidestreken waren met dorpen en buurten bezet; terwijl niet slechts Dorrestad, maar ook Utrecht, Nijmegen, Tiel en Stavoren reeds eene Europesche vermaardheid genoten.

VIERDE TIJDVAK.

VAN DE ONTBINDING VAN HET FRANKISCHE RIJK TOT DE
VEREENIGING DER MEESTE NEDERLANDSCHE GRAAFSCHAP-
PEN EN HERTOGDOMMEN ONDER ÉÉNE SCHEPTEK.

840—1451.

§ 1.

Het hertogdom Lotharingen.

912—1106.

Na het afsterven van Lodewijk-den-Vrome verdeelden zijne drie zonen het rijk huns vaders onder elkander bij het verdrag van Verdun (843); en wel in dier voege dat de oudste hunner, Lotharius I, behalve Italië, eene streek lands tot zijn aandeel kreeg, welke zich van de Noordzee tot de Middellandsche zee tusschen Frankrijk en Duitschland uitstrekte en nagenoeg ons

geheel vaderland bevatte. De noordwaarts gelegen helft dezer *binnen-landen*, bij keizer Lotharius' dood aan zijn zoon Lotharius II ten deel gevallen, werd nu naar dezen laatsten *Lothar-rijk* geheeten, of in het latijn *Lotharii regnum*, waarvan *Lotharingen*. Toen in 869 deze eerste koning van Lotharingen overleed, werd dit rijk al dadelijk een voorwerp van de begcerlijkheid en ijverzucht der naburige vorsten: gebeurlijkheid, die als het voorspel was van Lotharingens toekomstige geschiedenis. Tusschen Duitschland en Frankrijk gelegen, matigden zich de vorsten dier beide landen het regt aan Lotharingen, ten koste van hun neef, den broeder van Lotharius II, onder elkander te verdeelen. Ten gevolge van het verdrag, bij die gelegenheid te Meerssen gesloten (870), geraakten de landen op den regter oever der Maas bij Duitschland, die op den linker oever bij Frankrijk.

Karel-de-Dikke vereenigde wel is waar een laatsten keer de geheele Frankische monarchie onder zijn bewind, doch hij werd eerlang om zijne zwakheid afgezet (887). Nu bleef Lotharingen als het ware tusschen Frankrijk en Duitschland dobberen tot het tijdstip, waarop de Fransche troon aan Karel-den-Eenvoudige ontnomen werd. Laatstgenoemde koning was onder toedoen van Reinier I, graaf van Henegouwen, door de Lotharingers gehuldigd geworden, reden waarom hij Lotharingen in 912 tot hertogdom verhief en het aan vermelden graaf, als een blijk van erkentelijkheid, ter tijdelijke bestiering schonk. Op dergelijke wijze werd Reiniers zoon, Giselbert, sedert 916 aan zijn vader opgevolgd, tot *erfelijk* hertog van Lotharingen

verheven door Hendrik I, koning van Duitschland. Dit gebeurde in 925, toen genoemde Hendrik zich in het bezit stelde van Lotharingen: gebeurtenis des te opmerkenswaardiger, dewijl hiermede de feodale band gelegd werd, die door heel de middeleeuwen heen de gezamenlijke Nederlanden met het Duitsche Rijk hield vastgesnoerd.

Maar de toestand des lands was inmiddels zeer veranderd. Onder den drang der Noormannen hadden zich de koninklijke stedehouders in de provinciën genoodzaakt gevonden, daar zij van hunne zwakke vorsten weinig ondersteuning te verwachten hadden, de steden te versterken en gewapend krijgsvolk onder hunne vaandels zaam te trekken. Zoo werden zij zich weldra bewust van hun overwegenden invloed tegenover hunne, in aanhoudende huiselijke geschillen gewikkelde, suzereinen en begonnen allengs eigenmagtig hun gezag uitte oefenen. In korten tijd bedekte zich nu het Frankisch grondgebied met burgten, aan welker voet de aan 's vijands zwaard ontkomen landman zich kwam nederzetten. De oude *villa's* werden in sterkten herschapen, en de sloten of kasteelen (*castellum*) met hunne *Casteleynen*, een der voornaamste bestanddeelen van het leenwezen, rezen uit deze behoefte aan weerstand talrijk te voorschijn. Daar te gelijker tijd de steden met muren voorzien werden, kwam hierachter de kiem eener *derde klasse* (de burgerstand), uit onteigende vrije mannen en heere-looze lijfeigenen zamengesteld, de vruchten van haar handel en nijverheid bergen. Daarenboven was het gebruikelijk geworden, dat de zoon in het bezit trad van het vaderlijk leen zonder er den suzerein de vrije

beschikking van over te laten , zoodat de zwakke Karolingers deze *erfelykheid der leenen*, langs dien weg eerst feitelijk ingevoerd, nu ook regtelyk moesten erkennen. Hieruit was een heele ommekeer van betrekkingen tot stand gebragt.

De hieruit geboren strijd tusschen de koninklyke magt en de thans erfelyke vasallen had in Frankryk reeds een aantal vrij onafhankelyke graven en hertogen doen opstaan ; ook in Duitschland was de hertogelyke waardigheid in den boezem van elken stam herrezen : in Lotharingen had zich uit de talryke kleine vasallen nog geen enkel zoo hoog boven de anderen verheven dat hij als opperhoofd der Lotharingers kon optreden. Tot die hoogte beproefde de bovengenoemde Giselbert op te klimmen, maar zijne pogingen faalden. Doch ook na zijnen dood duurden de beroeringen voort : ten einde deze reurige vasallen des te vaster in toom te houden, splitste alstoen de vastberaden aartsbisschop van Keulen, Bruno , door zijn koninklyken broeder Otto-den-Groote tot hertog van Lotharingen benoemd , dit gewest in *Opper- en Neder-Lotharingen* (959). Opper-Lotharingen, waaruit later het eigenlyk Lorraine ontstond , lag buiten der Nederlanden grondgebied. Neder-Lotharingen (gewoonlyk hertogdom *Lothryk* geheeten) bevatte de gewesten tusschen de Noordzee, de Schelde , de Moezel en den Rijn gelegen. Godefried I, onder het oppertoezicht van Bruno en door dezen met het bestuur van Neder-Lotharingen belast, overleed in Italië aan de pest. Na zijn dood ontstonden nieuwe beroerten in Lotharingen, die bij het overlijden van Duitschlands keizer, Otto-den-Groote , nog toenamen.

Te midden dezer in 't duister gewikkelde onlusten ziet men eenige tot dusverre onaanzienlijke leenmannen schielijk in de hoogte komen. Vijf of zes leenhouders hebben ten koste hunner naburen of van 't domein des hertogs bijkans geheel Lothrijk onder hun schepter gebragt en hunne leenen tot beduidende staten verheven. De graaf van *Henegouwen* heeft zich voor goed gevestigd ; het graafschap *Leuven*, zooals dat van *Luxemburg*, is gegrond ; *Namen* heeft een vermogend heer aan 't bestuur. Lothrijks algemeene geschiedenis beperkt zich van nu af aan tot die der hertogelijke *waardigheid* : het overige behoort thans in de afzonderlijke geschiedenis der nieuw opgekomen staten te huis. De hertogelijke waardigheid, hoezeer ook ingekort, bleef desniettemin door velen gezocht, daar zij nog altoos belangrijke voordeelen afwierp en tevens de hoop gaf er de oude voorregten van te doen herleven.

Godefried-de-Vreedzame, door keizer Hendrik II met deze hertogelijke waardigheid bekleed, herstelde eindelijk de rust in Lothrijk. Kort hierop moest hij in 's keizers naam te velde trekken tegen den Frieschen graaf, Dirk III, die bezit had genomen van landerijen tot het Utrechtsch sticht behoorende, en bovendien ten nadeele der Tielsche kooplieden wederregtelijke tollën hief. De hertog ontscheepte zijne voetknechten te Vlaardingen ; maar zich te ver in 't water- en moerasachtige land gewaagd hebbende, werd hij er door Dirk overvallen, geducht geslagen en gevangen genomen (1018). De hertog werd later op vrije voeten hersteld door tusschenkomst van den bisschop van Luik, maar Dirk behield het betwiste grondgebied.

Keizer Hendrik III, die meester wilde blijven in Lotharingen, weigerde Godefried III, broederszoon van voornoemden Godefried, in het bestuur te stellen der beide Lotharingsche rijken : niettegenstaande de ondersteuning, die de weerspannige hertog van de graven van Vlaanderen en Holland genoot, verdreef de keizer hem uit het land en schonk Neder-Lotharingen aan Frederik van Luxemburg. Na 's keizers dood kwam het onder 's Pausen bemiddeling tot eene schikking: Godefried hernam na Frederiks kinderloos overlijden het bestuur des hertogdoms, waarin hem dan ook ten jare 1070 zijn zoon, Godefried-de-Bultenaar, rustig opvolgde.

Deze „bultrugde Godevaart,” in wiens misvormd ligchaam eene schoone ziel huisvestte, wist zijne vassallen in bedwang te houden. In 't tweede jaar zijner regering werd hij door zijn bloedverwant, den bisschop van Utrecht, ter hulp geroepen, ten einde de goederen door de Hollandsche graven aan zijne kerk onttrokken op den minderjarigen Dirk V te heroveren: Robert-de-Fries, gemaal van Geertruide van Saksen, des jeugdigen graven moeder, werd bij Leyden geslagen en gedwongen met vrouw en kind naar Vlaanderen te vlugten (1071). Van een togt naar Duitschland huiswaarts gekeerd, viel hij een sluipmoordenaar ten offer, zonder kinderen na te laten. Zijne weduwe, Mathilda van Toskanen, maakte zich intusschen beroemd door hare heldhaftige en onwankelbare toewijding aan den H. Stoel, toen deze den grooten strijd streed voor de vrijheid der Kerk tegenover de wereldlijke dwingelandij. Als erfgenaam van het markiezaat van Antwerpen en zijne verdere bijzondere leenen had de overleden hertog den

zoon zijner zuster Ida, Godefried van Bouillon, te Baisy bij Genappe geboren, benoemd, waarbij in 1089 keizer Hendrik IV de hertogelijke waardigheid van Lotharingen voegde. Hij was de Christen held die aan de spits eener kleine schare het geëerbiedigd graf onzes goddelijken Verlossers aan de handen der ongeloovigen ontweldigde en voorts als eerste koning van Jerusalem, ofschoon hij dien titel te dragen weigerde, in 1099 den schoonsten troon der Christenheid besteeg. In Neder-Lotharingen was hem intusschen graaf Hendrik I van Limburg opgevolgd; maar naauwelijks was keizer Hendrik IV, welken de nieuwe hertog tegen diens weerspannigen zoon Hendrik V ondersteund had, overleden, of de Limburgsche graaf verloor het hertogdom. Dit schonk laatstgenoemde keizer aan den graaf van Leuven, Godefried-den-Baardige (1106). Van af dezen tijd loopt de geschiedenis der Lotharingsche hertogen met die der graven van Leuven ineen: de enkele leenen, die nog onmiddellijk van den hertog te verheffen waren, zoowel als het markiezaat van Antwerpen, werden bij het graafschap Leuven ingelijfd en tot den naam van Lotharingen verdwijnt nu allengs uit de geschiedenis. In 't vervolg dragen Godefried van Leuven en zijne opvolgers den titel van Hertog van Brabant en Lothrijk.

§ 2.

Vlaanderen en Henegouwen.

I. *Vlaanderen, 862—1419.* — De geschiedenis van Vlaanderen, waaronder men vroeger de stad Brugge met

Gesch. der Nederl.

4

hare omstreken , doch later het gansche grondgebied der graven van dien naam begreep , begint men gewoonlijk met Boudewijn , *met den ijzeren arm*. Deze was reeds graaf van Vlaanderen in het jaar 862 , toen hij in onmin geraakte met zijn leenheer , den Franschen koning , Karel-den-Kale. Een zijner opvolgers , Boudewijn-de-Baardige , werd in twisten gewikkeld met den Duitschen keizer , Hendrik II , ten opzichte van het hertogdom Lothrijk. De graaf , voor een zwaren oorlog beducht , verzoende zich weldra met den keizer , en was gelukkig genoeg niet slechts met de keizerlijke genade , maar nog tevens met de Zeeuwsche eilanden beschonken te worden , zoodat de graven van Vlaanderen nu ook leenroerig werden van het Duitsche Rijk (1007). Eene halve eeuw later geraakte de zoon van Boudewijn V , wegens zijn huwelijk met Richilda , erfgename van het graafschap Henegouwen , op zijne beurt in geschil met 't Duitsche Rijk. Het liep echter weêr even gunstig af: persoonlijk trouwens werd hij als graaf van Henegouwen erkend , zoodat hij iets later de beide graafschappen onder zijn bewind mogt vereenigen (van 1067—1070) ; *) terwijl zijn vader in het bezit van het slot en het graafschap *Gent* benevens de Zeeuwsche eilanden , als Duitsch leen , bevestigd werd (1057). Opmerking verdient het , dat van dezen tijd Vlaanderen verdeeld bleef in Vlaanderen *onder de kroon* , (Fransch , of West-) en in *keizerlijk* (Duitsch , of Oost-) Vlaanderen.

Na het overlijden van Philips van den Elzas , den

---

*) Men zie den Algemeenen Stamboom.

Vlaamschen wetgever, onder wiens beleid het graafschap tot een hoogen trap van welvaart en magt gestegen was, aanvaardde zijne zuster Margaretha het bestuur. Deze vereenigde door haar huwelijk met Boudewijn V, graaf van Henegouwen, aangegaan, nogmaals beide graafschappen van 1192—1278 onder één bewind. Het was haar zoon en opvolger, Boudewijn IX (in Henegouwen de VI van dien naam), die, op het voetspoor van eenigen zijner voorgangers, naar het heilige land toog en deel nam aan dien kruistogt, welke de stichting van het Latijnsche Keizerrijk te Constantinopel en zijne eigene verheffing op dien troon ten gevolge had. Onder de regering zijner beide dochters werd Vlaanderen met voorregten en nieuwe, vrije instellingen verrijkt en tevens koophandel en nijverheid bevorderd. Bij den dood der jongste dezer, Margaretha, volgde haar, in Vlaanderen haar zoon uit een tweede huwelijk op, Guy van Dampierre; in Henegouwen haar kleinzoon, Jan van Avesnes. *)

Destijds ontwikkelde zich in Vlaanderen een tweespalt tusschen den ouden, bevoorregten adel en de door handel rijk geworden burgerij. In den oorlog, dien de Fransche koning, Philips-de-Schoone, den Vlamingen aandeed, vond deze ondersteuning bij de adellijke partij, daarom *Lekiaarts* genoemd. De Fransche koning liet zich zelve in 1301 als graaf huldigen, maar de burgerklasse stond tegen hem op, onder aanvoering van Pieter-de-Koning. Zij overweldigde de Franschen in Brugge en sloeg vervolgens een Fransch leger bij

---

*) Men zie den Algemeenen Stamboom.

Kortrijk zoo volledig, dat er behalve vele soevereine graven, meer dan 1100 edelen omkwamen; er werd tevens eene dergelijke hoeveelheid gouden sporen op het slagveld gevonden, dat deze overwinning hieraan den roemrijken naam van *Sporenslag* ontleende. De rust echter werd nog niet hersteld in Vlaanderen. Er brak eerlang een nieuwe oorlog uit tusschen Frankrijk en Engeland, in welken de Vlamingen de Engelsche partij voorstonden, terwijl hun graaf den Franschen koning genegen bleef. Dit gaf aanleiding tot het optreden van het grootst personaadje van Vlaanderen. De bekende Jakob van Arteveld stelde zich als bevrijder aan het hoofd der engelschgezinde Vlamingen; doch na in zijne plannen geslaagd te zijn, ligtte hij feitelijk aan den graaf den voet (1337). Hij mogt evenwel niet lang daarvan de vrucht genieten; het opgewonden volk keerde hem straks den rug, en vermoordde hem in zijn eigen huis.

Het huwelijk, in 1369 tusschen de erfdochter van Vlaanderen, Margaretha van Male, met Philip-den-Stoute, hertog van Bourgondië, gesloten, geldt als eene gebeurtenis van het grootste gewigt voor de geschiedenis van geheel ons vaderland: hierdoor trouwens werd de grond gelegd tot de toekomstige heerschappij van het Bourgondische huis in de Nederlanden. Deze heerschappij werd reeds voor een groot gedeelte in de Nederlanden gevestigd onder de regering van Philips-den-Goede, die aan zijn vader, Jan-zonder-Vrees, in Frankrijk ten gevolge der aldaar woedende partijschappen gevallen, als graaf van Vlaanderen was opgevolgd (1419).

II. *Henegouwen*, 875—1300. — Henegouwen was oorspronkelijk eene smalle strook lands, die zich tusschen de Haine (Haine-gouwe) en de Samber uitstreckte; later begreep men onder dien naam alle bezittingen van de *graven van Bergen*, zooals de graven dezer landstreek vroeger genoemd werden. De eerste, met zekerheid bekende, graaf was Reinier met-den-langen-hals. Deze werd in het jaar 876 door den aanvoerder der Noormannen, Rollo genaamd, in zijn eigen graafschap gevangen genomen, doch door de milddadige opoffering zijner echtgenooten weêr vrijgekocht. Bij zijn dood (916) liet hij zijn oudsten zoon, Gisbert, het hertogdom Lotharingen na, vier jaren vroeger hem door den Franschen koning ter bestiering geschonken; zijn tweede zoon, Reinier II, volgde hem op in Henegouwen. Reinier III verloor zijn graafschap en werd in ballingschap gezonden, wyl hij in den opstand tegen Lotharingens hertog, den H. Bruno, gedeeld had; zijn zoon gelukte het evenwel 40 jaren later zich in het bezit te herstellen van de erfelijke staten zijns vaders. Reinier V liet eene enkele dochter na, welke door haar huwelijk met den Vlaamschen graaf, Boudewijn VI, Vlaanderen en Henegouwen voor ettelijke jaren vereenigde (zie boven). Dit feit herhaalde zich bij gelegenheid van het huwelijk van Boudewijn V met de erfgename van Vlaanderen, Margaretha van den Elzas. Toen Henegouwen in 1279 van Vlaanderen gescheiden werd, verbleef het wederom niet lang uitsluitend onder het bestuur van Jan van Avesnes. Deze namelijk was zoon van Aleyda, dochter van Floris IV, graaf van Holland; en toen niet lang hierna de laatste

graaf van Hollands oudste stambuis kinderloos kwam te overlijden, werd nu (1299) Jan van Avesnes tot de aanvaarding van het bewind over Holland, Zeeland en Friesland geroepen.

§ 3.

Namen en Luxemburg *).

I. *Namen*, 908 – 1451. — Het graafschap Namen behoorde oulings gedeeltelijk tot het graafschap *Lomme*. Deze laatste benaming veranderde zich allengs in die van Namen, wjl het slot door de landsheeren bewoond dus genoemd werd. Het eerste grafelijk geslacht, dat over *Namen* geregeerd heeft, wordt meestal opgevoerd tot Albert I († 1000); het stierf uit in den persoon van Hendrik I, bijgenaamd de Blinde († 1196.) Deze was ten minste 40 jaren oud bij den dood zijns vaders; hij regeerde niettemin nog langer dan 50 jaren en wel onder aanhoudende oorlogen. In 1136 had hij het graafschap Luxemburg, alwaar zijn neef Koenraad II zonder nakomelingschap overleden was, met het zijne vereenigd. Zelf zonder opvolger zijnde, beschikte hij over zijne staten ten gunste van zijn neef, Boudevijn V van Henegouwen; maar zijne tweede gemalin schonk hem nog eene dochter, Ermezinda geheeten, die de algemeene erfgename haars vaders zou worden. Dit gaf aanleiding tot geschillen, die ten gunste van

---

*) Over het Prins-Bisdom Luik deelen wij in deze korte schets liever niets mede, wjl dit land van de vroegste tijden tot de Fransche omwenteling ten eenen male van de overige Nederlandsche gewesten is gescheiden gebleven.

Boudewijn, sinds 1190 reeds den titel van *Markies van Namen* voerende, uitliepen; deze laatste stierf echter nog vóór zijn oom, zoodat hij nooit in het bezit geraakte van het land, waarvoor hij zijn leven lang gevochten had.

Na Hendriks dood begon in Namen het *Huis van Henegouwen* met Boudewijns tweeden zoon, Philips I, te regeren; Ermezinda was intusschen aan haar vader in Luxemburg opgevolgd *). Philips maakte het geluk uit zijner onderdanen; doch van nakomelingen verstoken blijvende, werd zijne zuster, Yolenda, ter opvolging geroepen. Deze beklom weldra met haar gemaal, Philips van *Courtenay*, den troon van het *Latijnsch keizerrijk* te Constantinopel; doch deze keizerskroon berokkende haar gezin veel ongeluk. Onder een harer opvolgers sloegen zelfs de Naamschen aan het muiten, ontevreden zijnde over de belastingen, die zij ten voordeele van dien buitenlandschen troon te betalen hadden; ook boden zij de heerschappij over Namen den graaf Hendrik van Luxemburg aan. Daar deze zich werkelijk in het bezit stelde van het Markiezaat (1259), zag men zich genoodzaakt hetzelfde te verkoopen aan Guy van Dampierre, graaf van Vlaanderen.

Zoo raakte Namen in 'tjaar 1263 in het *Huis van Vlaanderen*, om later in dat van Bourgondië over te gaan. Toen namelijk Willem II (kleinzoon van Jan I, heer van Sluis, door zijn vader Guy met Namen begiftigd,) zijne onderdanen uitgeput en aan zijn opvolger, Jan III, merkelijke schulden had ach-

---

*) Men zie den Algemeenen Stamboom.

tergelaten, vond deze laatste, ook wegens zijne eigene schulden, zich gedwongen Namen aan Philips van Bourgondië te verkoopen (1421). Jan bleef nog in het vruchtgebruik van het markiezaat tot aan zijnen dood, in 1429 voorgevallen; daarop kwam Namen volkomen onder het bestuur van den goeden Philips.

II. *Luxemburg*, 963—1451. — Luxemhurg heeft zijn naam ontleend aan een sterk slot, Lutsel- of Lutzenburg geheeten, hetwelk Siegfried, de eerste erfelijke graaf van dit gewest, van de Triersche abdij van St. Maximinus bij wijze van ruiling had verworven, en om 't welk zich later de stad Luxemburg uitbreidde. Het *eerste grofelyk Huis* van Luxemburg regeerde van 963 — 1136; het biedt weinig merkwaardigs voor de geschiedenis aan.

Het *tweede stamhuis* begint er met Hendrik-den-Blinde, graaf van Namen, die van moederszijde verwant was met den laatsten, kinderloos afgestorven, graaf van Luxemburg, Koenraad II. Na den dood van den vermogenden Hendrik erfde zijne dochter het graafschap Luxemburg; maar Namen ging aan Philips van Henegouwen over. Vermits Ermezinda een tweede huwelijk aanging met Walram III, markies van Arlon en hertog van Limburg, stonden Luxemburg en Limburg, gedurende Walrams leven, onder een zelfde bestuur. Hendrik V, achterkleinzoon dezer Ermezinda ontving in 1308 de Duitsche keizerskroon; zijn even gelukkige zoon, Jan-de-Blinde, beklom ten gevolge eener echt-verbindtenis den troon van het koninkrijk Bohemen. Doch de zoon van Jan-den-Blinde, keizer Karel IV,

schonk het graafschap aan zijn halven broeder, Wenceslaus I; ook verhief hij het nog, bij gelegenheid van 's graven huwelijk met Joanna van Brabant, tot den rang van *hertogdom* (1354). Het was bij eene dergelijke gelegenheid dat Karels zoon, keizer Wenceslaus II, het hertogdom als een bruidschat aan zijne nicht, Elisabeth von Görlits, verpandde.

Alhoewel de hertog van Saksen, wien het hertogdom was geschonken geworden door zijne schoonmoeder (de gemalin van keizer Albert van Oostenrijk, landheer van Luxemburg), de gelden ter lossing van het hertogdom niet bijeenbrengen konde, verwierf hij er zich toch zoo vele aanhangers, dat de beangstigde Elisabeth in 1441 den hertog van Bourgondië tot *ruwaard* van Luxemburg benoemde. Het duurde niet lang of Philips-de-Goede, zich met den hertog van Saksen verstaan hebbende, geraakte in het bezit van het hertogdom; onder voorwaarde namelijk van eene jaarlijksche lijfrente van 8000 gl. aan Elisabeth te betalen. Deze stierf kort daarop te Trier (1451), zoodat Philips nu ook den titel van hertog van Luxemburg aannam en als zoodanig door 's lands Standen gehuldigd werd.

§ 4.

Brabant en Limburg.

I. *Brabant, tot den slag van Woeringen, 994—1288.*
— Lambert-de-Baardige, de eerste, met zekerheid bekende, graaf van Leuven had dezen titel waarschijnlijk bij gelegenheid van zijn huwelijk met de dochter

van Karel van Frankrijk, hertog van Lothrijk, ontvangen; ook erfde hij nog door zijne gemalin de steden Brussel, Vilvoorde, Tervuren en eenige verdere gewesten. Een zijner opvolgers, Godfried-de-Groote, insgelijks de Baardige bijgenaamd, werd door den Duitschen keizer, ten nadeele van den hertog van Limburg, met het hertogdom Neder-Lotharingen begiftigd (1106); dien ten gevolge verwierf Godfried voor zich en zijne nakomelingen den titel van *hertog* en opent dus de geschiedenis van het hertogdom *Brabant*. Dit hertogdom, zooals het tot in de 16de eeuw bestaan heeft, werd in 4 kwartieren verdeeld: dat van Brussel, van Leuven, van Antwerpen en van 's Hertogenbosch.

Godfried I had nog een geruimen tijd te worstelen om in het rustig bezit van zijn nieuw hertogdom te geraken. Zijn kleinzoon, Godfried III, werd de stichter van 's Hertogenbosch (1184), doordien hij, na omtrent aanhoudend de wapens gevoerd te hebben, zijne laatste levensdagen ging slijten op een lustslot, in het *boschryk* plaatsje *Orten* gelegen: reden waarom weldra eene steeds groeiende bevolking zich in 's Hertogen naaste omgeving kwam vestigen, ten einde er de voordeelen van te genieten. De destijds in 't Rijk woedende geschillen tusschen de *Welven* en *Gibellijnen* stoorden tot in Brabant onder Hendrik I de rust, die slechts na de nederlaag van keizer Otto te *Bouvines* hersteld werd. De laatste regeringsjaren van laatstgemelden hertog en die zijner vreedzame opvolgers, Hendrik II en Hendrik III, werkten allergunstigt op Brabant. De handel bloeide er; de bevolking, ten ge-

volge der algemeene welvaart , nam toe ; en de steden zagen uit haar midden die menigvuldige kerken , stadhuizen en hallen opstijgen , welke nog ten huidigen dage aller bewondering tot zich trekken.

II. *Limburg , tot den slag van Woeringen , 1064—1288.* — De eerste graaf van Limburg , Walram I , de Oude , was door zijne gemalin (eene dochter van Frederik , hertog van Lotharingen ,) in het bezit geraakt van eenige gewesten tusschen Luik en Aken gelegen. Het slot door hem aldaar aan de oevers van een riviertje gebouwd (1064) deelde zijn naam , *Limburg* (burg op het water , of sterke burg) , aan de omliggende landstreek mede. Walrams zoon , Hendrik I , werd later hertog van Neder-Lotharingen , en ofschoon keizer Hendrik V hem uit hoofde van zijne getrouweheid aan Hendrik IV , 's keizers vader , dit hertogdom weêr ontnam , behielden echter dien ten gevolge de heeren van Limburg den titel van *hertog*.

De Limburgsche hertogen hebben overal op het krijgsveld zich met den grootsten roem bedekt. Onder hen schittert , door eene reeks van heldhaftige wapenfeiten Walram III (in 1226 gestorven en in de abdijkerk van Rolduc begraven) , echtgenoot van des heeren van Valckenberg dochter , Kunegunda. Twee malen onder anderen toog hij ter kruisvaart : den eersten keer aan de zijde van keizer Frederik Barba-rossa. Wij noemen hem hier te liever , omdat zijne vrouwelijke afstammelingen in twee verschillende liniën in den bloede verwant zijn met het ons thans regerend doorluchtig koninklijke Huis.

In 1282 stierf Ermengarde, erfgename van Walram IV, laatsten hertog van Limburg; doch dewijl haar gemaal, Reinoud I van Gelder, bloot het vruchtgebruik van deze nalatenschap tijdens zijn leven was toegestaan, zoo maakte haar neef, Adolf van Berg, aanspraak op het gansche hertogdom. Hiermede waren echter zijne bloedverwanten niet tevreden, hetwelk ten gevolge had dat Adolf zijne regten afstond aan Jan I van Brabant. Het vijfjarig geschil, dat hieruit voortsproot, werd eindelijk op het slagveld te Woeringen beslecht. Jan behaalde er eene schitterende overwinning (1288); de graaf van Gelder liet zijne aanspraak op het hertogdom varen en Limburg bleef sinds dezen tijd met Brabant vereenigd.

III. *Brabant met Limburg vereenigd tot Philips-den-Goede*, 1288—1430 — Onder den opvolger van Jan I braken in Brabant dezelfde onlusten uit als die, waarvan Gent destijds het tooneel was; want ook hier verzette zich de rijk geworden burgerij tegen de magistraatspersonen, uitsluitend in de oud-adellijke familiën gekozen. Jan III, geene mannelijke afstammelingen nalatende, regelde bij zijn leven dusdanig de erfenisse zijner drie dochters, dat de eerste, Joanna, echtgenoot van Wenceslaüs I, hertog van Luxemburg, hem in al zijne staten zou opvolgen; zijne tweede dochter, met den graaf van Vlaanderen gehuwd, als ook de derde, gemalin van Reinoud van Gelder, zouden ieder eene zekere som gelds ontvangen. De regering van Joanna was ongelukkig; doch na den dood van haar gemaal bestuurde zij nog twintig jaren lang

met meer voorspoed haar hertogdom. In 1385 gebeurde het, dat zij met den hertog van Gelder omtrent de stad Grave in onmin geraakte. Zij ging derhalve hulp zoeken bij haar neef, Philips-den-Stoute, hertog van Bourgondië en graaf van Vlaanderen, onder belofte van hem haar erfgenaam te maken. Dit geschiedde. Philips' oudste zoon, Jan-zonder-Vrees, werd graaf van Vlaanderen; terwijl zijn tweede zoon, Antonie, eerst tot ruwaard van Brabant benoemd, aan Joanna († 1406) in het hertogdom Brabant opvolgde. Derwijze gingen Brabant en Limburg in het Bourgondische Huis over. Antonie's opvolger, Jan IV, huwde tot zijn ongeluk zijne nicht, Jakoba van Beijeren. In de geschillen, die eerlang tusschen beide echtgenooten rezen, werd Jakoba aanvankelijk door de Staten beschermd tegen haar gemaal, die aan onwaardige mannen zijn vertrouwen schonk; later verloor Jakoba door haar dwaas en pligtig gedrag 's lands toegenegenheid. Philips, graaf van St. Pol, overleed, zooals zijn voorganger en broeder Jan, kinderloos; dien ten gevolge kwamen in 1430 beide hertogdommen in handen van Philips-den-Goede.

§ 5.

De graafschappen Holland en Zeeland met de heerlijkheid Friesland.

I. *Het oudste Hollandsche Huis, 922—1300.* — Het gansche gewest, dat zich langs de Noordzee uitstrekt, en wij thans Noord- en Zuid-Holland heeten, was oorspronkelijk, zooals wij boven zagen, door de Friezen bewoond. Eene der gouwen van dit gewest,

Kinhem of Kennemerland, werd de bakermat van 't graafschap Holland. Deze gouw werd ten Noorden begrensd door West-Friesland, ten Zuiden door Rijnland, ten Westen door de Noordzee en ten Oosten door West-Friesland, Water- en Amstelland. De hoofdplaats schijnt Alkmaar geweest te zijn, maar de abdij van Egmond was voorzeker de beroemdste stichting dezer gouwe.

Gedurende de twisten tusschen Duitschland en Frankrijk omtrent het bezit van Lotharingen helde Dirk, graaf van Kennemerland, tot den Franschen koning, Karel-den-Eenvoudige, over, waarvoor deze hem bij opene brieven, ten jare 922, in het grafelijk bewind bevestigde. Met dezen Dirk opent men gewoonlijk de lange rij der eerste Hollandsche graven. Dirk III volgde omstreeks 't jaar 998 aan zijn vader Arnoud op. Deze graaf had eenige Friesche volkplanters in eene woeste landstreek, langs de Merwe gelegen, ter bebouwing heengezonden en er waarschijnlijk de stad Dordrecht gesticht. Weldra begon hij op de voogdijvarende schepen tollën te heffen, waarover zich de belanghebbenden op een rijksdag te Nijmegen aan keizer Hendrik II beklagden. Dirk nogtans handhaafde zich met geweld in het bezit van vermelde landstreek en wel met zulk goed gevolg, dat ze hem eindelijk door den keizer werd overgelaten (zie boven bl. 47). Vermits dit gewest, wegens zijn rijkdom aan houtgewas, den naam droeg van *Holtland*, nam Dirk, tot staving van zijn verkregen regt, den naam van *Comes Holtlandensis* (graaf van Holtland); deze titel ging allengs in dien van *graaf van Holland* over.

De volgende graven van het Hollandsche Huis vindt men dikwijls in geschillen gewikkeld met hunne naburen de West-Friezen, de Utrechtenaars en de Vlamingen, te onbeduidend om hier vermeld te worden. Eene meer bijzondere aandacht verdient Willem II, stichter van 's Gravenhage, een der uitstekendste graven van het Hollandsche Huis. Deze vrome en dappere vorst werd, ten tijde der twisten tusschen de Kerk en keizer Frederik II gerezen, der Duitsche koningskroon waardig geacht, welke hij ook in 1248 te Aken ontving. Verder vinden wij hem in de Vlaamsche aangelegenheden gewikkeld. Er was namelijk een wreede oorlog losgebarsten tusschen Margaretha, gravin van Vlaanderen, en den oudsten zoon uit haar eerste huwelijk, Jan van Avesnes, welke niet tevreden zijnde met Henegouwen nog van zijne moeder keizerlijk-Vlaanderen en Zeeland eischte *). Willem ondersteunde in dezen oorlog Jan van Avesnes, zijn schoonbroeder, zoodat de Vlamingen te West-Capelle eene gevoelige nederlaag leden. Eindelijk moest hij nog tegen de onbuigzame en vrijheidminnende Friezen te velde trekken; doch hij viel bij Hoogwoude door het ijs en werd in dien toestand door eenige Friesche boeren achterhaald en om het leven gebragt. Zijn zoon, de voortreffelijke Foris V, trok in 1282 voor de tweede reis tegen de West-Friezen op en deed dezen voor den gepleegden moord deerlijk boeten. Eenige jaren later bragten verschrikkelijke overstroomingen Friesland in een bijkans weerloozen toestand:

---

*) De Zeeuwsche eilanden Bewester-Schelde behoorden, als achterleen van Vlaanderen, sedert Floris III († 1190) aan de Hollandsche graven.

de Hollandsche graaf nam deze ongelegenheid te baat om zijne Friesche naburen eindelijk tot onderwerping te dwingen. Hij werd in 1288 als *heer van Friesland*, op het slot Toornenburg, bij Alkmaar, gehuldigd; zoodat hij gezegd wordt het eerst den titel van: *graaf van Holland en Zeeland en heer van Friesland* gevoerd te hebben. Daar de opkomende steden in Floris een ijverigen voorstander harer vrijheden bezaten, verbonden zich eenige edellieden, meestal derhalve op den graaf verbolgen, om hem naar Engeland gemakkelijker weg te voeren; te meer, wijl de koning van laatstgemeld rijk het graaf Floris euvel duidde dat hij, voor den aanstaanden oorlog tusschen Engeland en Frankrijk, zich aan koning Philips van Frankrijk had aangesloten; dan, in het uitvoeren van dit snoode plan verhinderd geworden, bragten zij hem in der haast eenige doodelijke steken toe. Zijn eenige zoon en opvolger overleed drie jaren later kinderloos; met hem stierf het oude Hollandsche Huis, uit, na ongeveer vier eeuwen geregeerd te hebben.

II. *Het Huis van Henegouwen*, 1300—1350. — Jan van Avesnes, graaf van Henegouwen, was een zusterszoon van Willem II van Holland, in welke hoedanigheid hij Holland, Zeeland en Friesland met Henegouwen onder één bestuur vereenigde *) Zijn zoon Willem III (in Henegouwen I), bijgenaamd de Goede, volgde hem op in 1304. Zijn langdurige twist met den graaf van Vlaanderen werd in 1324 ten zijnen voordeele verëfend: Zeeland, ten eenen male van Vlaanderen geschei-

---

*) Men zie den Algemeenen Stamboom.

den, verbleef aan den graaf van Holland als onmiddelijk Rijksleen. Willem, wegens zijn edelmoedig karakter en vaste ziel door al zijne onderdanen bemind, eindigde zijne roemvolle regering in 1337. Zijn zoon Willem IV verloor in een togt tegen de onrustige Friezen slag en leven, zonder kinderen na te laten.

De toenmalige keizer, Lodewijk van Beijeren, was gehuwd met Willems zuster, Margaretha, en alhoewel Holland een *kwaad* leen was (waarin de vrouwen niet mochten opvolgen), werd Margaretha niettemin door haren gemaal daarmede begiftigd. Doch weldra overleed de keizer, en, uit vrees van dien ten gevolge, als vrouw, hare gansche bezittingen te verliezen, verkoos zij in 1349 hare graafschappen (met behoud van He-gouwen) aan haar zoon, Willem V, op te dragen; onder de verpligting evenwel van eene haar te betalen jaarwedde van 10,000 schilden. Holland echter was toenmaals uitgeput, zoodat vermelde som niet kon betaald worden; daarenboven verwijderde de graaf, ook om de steden te behagen, de magtige edelen, die hem tot dusverre met hunnen raad bijgestaan hadden. Derhalve op haren zoon verstoord, herriep Margaretha in 1350 haar gedanen afstand, en de burgeroorlog ontbrandde. Twee partijen, waarvan de *Hoekschen* op de zijde der moeder en de *Kabeljaauwschen* op die van den zoon stonden, traden thans in 't leven; en schoon het oorspronkelijk geschil weldra bijgelegd werd, zoo woedde toch de teweeggebragte verdeeldheid der familiën gedurende anderhalve eeuw in Holland voort. Deze verdeeldheid trouwens steunde op den bestendigen

naïjver tusschen den Hoekschen adel, die zijn invloed op 's lands aangelegenheden wilde doen overwegen en de Kabeljauwsch-gezinde edelen benevens de steden, welke als zoogenoemde volkspartij aanhoudend elke adelregering tegenstreefden.

Om dienzelfden tijd was ook Friesland het tooneel geworden van burgeroorlogen; ook dáár stonden de burgers of stedebewoners, onder den naam van *Schieringers*, vijandig tegen de edelen over, welke laatsten wegens hunne rijke bezittingen en *vette* waar, naar men zegt, den naam van *Vetkoopers* droegen. De benaming der eersten was welligt aan de uitnemende *schieraal* ontleend, welke veel in Westergo, meerendeels door de lagere klassen bewoond, gevangen werd. Deze heillooze twisten berokkenden den lande eene reeks van ongelukken en eindelijk het verlies der zoo duur verdedigde vrijheid.

III. *Het Huis van Beijeren, 1350—1436.* — In laatstgemelden strijd tusschen Willem en Margaretha kreeg Willem wel is waar de bovenhand en verzoende zich met zijne moeder († 1356), zoodat het huis van Avesnes door dat van Beijeren was vervangen geworden: doch reeds bij den aanvang zijner regering gaf Willem blijken van krankzinnigheid, weshalve hij in een slot te Quesnoy moest opgesloten en zijne staten door zijn broeder Albert bestuurd worden. De ongelukkige graaf leefde nog tot in 1389; toen volgde hem vermelde Albert en verder diens oudste zoon Willem VI op. Deze laatste trad in den echt met de dochter van Philips-den-Stoute, Margaretha van Bourgondië, welke

moeder werd van de ongelukkige Jakoba. Deze vorstin, treurig vermaard in 's lands geschiedenis, aanvaardde de regering in 1417. Zij vond aldra een sterken tegenstander in haar oom, Jan van Beijeren, verkoren bisschop van Luik, welke, krachtens de hem uitge-reikte keizerlijke brieven, den titel van graaf aannam, en als dusdanig door de hem toegedane Kabeljaauw-schen te Dordrecht in 1418 gehuldigd werd. Ten einde beter hare regten te kunnen doen gelden, trad zij, onder de noodige dispensaties, met haar vollen neef (zie boven blz. 61), Jan van Brabant, in den echt. Zij moest niettemin met haar oom een nadeelig verdrag sluiten; doch dit was slechts het begin harer ongelukken. Weldra raakte zij dermate in onmin met haar gemaal, te zwak en te vadzig om hare regten te handhaven, dat zij zich, op aanraden van hare moeder, bij deze te Quesnoy terugtrok. Maar het leed niet lang of Jakoba verloor door haar ligtzinnig en schuldig gedrag de toegenegenheid harer onderdanen; trouwens, zonder den dood van haar echtgenoot af te wachten, ging zij ten derde male eene nieuwe verbindtenis aan met Humphrey van Glocester. Daarom werd zij na gemeenschappelijk overleg door hare moeder aan haar neef, Philips van Bourgondië, ter bewaring toevertrouwd, tot dat de paus uitspraak zou gedaan hebben. Jakoba ontsnapte nogtans te Gent uit Philips' handen en vlugtte naar Holland. Hier werd zij wel is waar door de Hoekschen en door de Engelsche hulpbenden ondersteund, doch het baatte haar niets tegen den vermogenden Philips van Bourgondië, erfhouder der verworven regten van den overledenen Jan van Bei.

deren. Van allen eindelijk verlaten, zag zij zich gedwongen in 1428 haar neef tot ruwaard en erfgenaam harer staten te erkennen, zich tevens verplichtende, zonder toestemming van hare moeder, haar neef en de Staten, geen huwelijk meer aan te gaan. Al ras overtrad zij deze laatste verplichting; want haar rang en hare beloften in den wind slaande, trad zij in het geheim in den echt met een Zeeuwsch edelman, Frank van Borselen. Philips, hiervan onderrigt, liet van Borselen gevankelijk wegvoeren en Jakoba, voor diens leven beducht, stond de regten op al hare staten aan Philips af in 1433. Drie jaren later overleed de ongelukkige vorstin, op haar slot Teilingen, aan eene uitterende ziekte.

§ 6.

Gelder en Zutphen.

I. *Het oude Geldersche Huis, 1076—1371.* — De oorspronkelijke Geldersche gewesten werden door keizerlijke voogden bestierd. Een dezer, Wichman met name, liet eene dochter na, Adelheyda geheeten, welke met een zekeren Otto, uit het *Huis van Nassau*, in den echt trad. Na haar dood huwde deze zelfde Otto de erfdochter van het Utrechtsch leengraafschap Zutphen, zoodat sinds dien tijd, omtrent 't jaar 1076, Gelder en Zutphen in het Nassausche Huis vereenigd bleven. Dit graafschap Zutphen was het oude Saksische Hamaland, dat zich langs den regter IJsseloever van Deventer ten Noorden tot aan den Rijn bij Elten ten Zuiden uitstreckte. Door anderen wordt evenwel, en

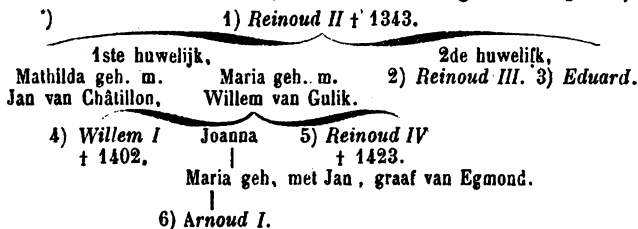
welligt met meer grond, beweerd, dat de vereeniging van Gelder met Zutphen slechts plaats greep ten gevolge eener echtverbindtenis van Gerhard II met Ermengarde, insgelijks voorkomende als erfdochter van Zutphen. Dit schijnt althans hieruit te blijken, dat men eerst in 1131 Hendrik, Gerhards zoon, als graaf van Gelder *en* Zutphen vermeld vindt. Het graafschap, later hertogdom Gelder, zooals het in de middeleeuwen bestaan heeft, bevatte vier kwartieren: het kwartier van Arnhem op de Veluwe, het kwartier van Roermond aan den regter Maasoever van Gennep tot Susteren (beide niet tot Gelder behorende) en het land van Kessel aan den linker oever dier rivier, het kwartier van Nijmegen tusschen Rijn, Waal en Maas, en het voornoemde kwartier van Zutphen.

Reeds in 1230 liet Graaf Otto II de Geldersche steden Arnhem, Roermond, Harderwijk, Goch en Wageningen versterken; zijn zoon, Reinoud I, deelde nog aan verscheidene andere steden een zoogenaamd stadsregt uit. Daar echter de oude graaf hiermede soms wat willekeurig te werk ging, en men tevens teekenen van verstandsverbijstering (misschien ten gevolge eener, in den slag van Woeringen, ontvangene wonde) bij hem meende te bespeuren; zoo ontwikkelde zich allengs eene algemeene ontevredenheid, die eerlang tot dadelijkheden oversloeg. Reinoud II dwong niet alleen zijn ouden vader hem het bestuur in handen te geven, maar liet dezen ook nog in eene gevangenis opsluiten, waarin hij in 1326 overleed. Het was onder Reinoud II dat Gelder, op verzoek van 's graven schoonvader, koning Eduard van Engeland, door den keizer

Lodewijk van Beijeren tot een *hertogdom* verheven werd (1339).

Gedurende de regering van Reinoud III brak ook in Gelder een verschrikkelijke burgerkrijg uit. Het adellijk geslacht der *Bronkhorsten* de voordeelen ziende, waarmede de hertog de minder geachte familie der *Heeckerens* begunstigde, haalde 's hertogs jongeren broeder, Eduard, op zijne zijde. Deze treurige broedertwist, door beide geslachten aangevuurd (waarschijnlijk in verband te brengen met den alom gevoerden krijg tusschen den toenmaligen *adel*, waarop alhier de eerste en de *steden*, waarop de laatstgenoemde partij steunde), eindigde met de nederlaag van Reinoud bij Tiel in 1361. Reinoud werd naar het slot Nyenbeek gevangelijk weggevoerd, terwijl zijn broeder de teugels des bewinds aanvaardde. Eduard sneuvelde tien jaren later in een gevecht tegen de Brabanters; zijns broeders boeijen werden geslaakt, maar ook deze overleed reeds vier maanden daarna, als laatste mannelijke afstammeling van het Huis van Nassau.

II. *Het Huis van Gulik*, 1371—1423. — Na den dood van Reinoud ondersteunden de Bronkhorsten Willem I, zoon van Maria en den hertog van Gulik, terwijl de Heeckerens de oudste dochter van Reinoud II, Mathilda, voorstonden, en ze tot hertogin uitriepen *).

Na veel strijdens legde de oude Guliksche hertog de voogdijschap neder; zijn zoon Willem werd in 1377 door den Duitschen keizer met het hertogdom beleend en eerlang door allen als hertog erkend. Schoon hij de partij van vrouwe Mathilda ten onder gebragt had, liet hij haar toch den titel van hertogin behouden en verzekerde haar tevens een aanzienlijk jaargeld. Willems broeder, Reinoud IV, die hem in 1402 opvolgde, wist de rust en den vrede in den lande te bewaren, in weervil der oorlogen, waardoor de naburige gewesten geteisterd werden.

III. *Het Huis van Egmond*, 1423—1473. — Dewijl de overleden hertog geene opvolgers had achtergelaten, zoo verkozen de Geldersche standen, op een landdag te Nijmegen vergaderd, Arnoud, graaf van Egmond (kleinzoon eener zuster van Reinoud IV), tot hertog. Deze vond een geduchten tegenstander in Adolf, hertog van Berg en later ook van Gulik, tegen welken hij met Philips van Bourgondië en den bisschop van Utrecht een verbond sloot. Alhoewel deze vriendschap met Philips van korten duur was en Arnoud ook nog met den keizer zwaar in onmin verviel, schroomde hij niet; doch verderfelijker vijanden vond hij onder zijne eigene bloedverwanten en onderdanen. Geldgebrek leidde hem tot eene al te zwakke toegevendheid, waardoor de tegenpartij dermate het hoofd opstak, dat zelfs zijn zoon Adolf met diens moeder tot haar begon over te hellen. Het kwam alras tot een ergerlijken twist tusschen vader en zoon, in welken deze laatste zich zoover te buiten ging, dat hij, op raad

van eenige hovelingen, zijn ouden vader op het slot te Buren liet opsluiten. In 1470 verscheen de ontaarde zoon te Hesdin voor Karel van Bourgondië; hier noodzaakte men hem zijn vader op vrije voeten te stellen; doch, wjl hij een aangeboden verdrag bleef weigeren, werd hij te Vilvoorde in hechtenis gehouden. De oude Arnoud keerde intusschen naar zijne staten terug, deze echter weigerden meerendeels hem te erkennen, weshalve hij ze in 1472 aan Karel-den-Stoute verpandde voor 92,000 goudgulden. Reeds twee maanden hierna stierf Arnoud, en Karel stelde zich dra in het bezit van het hertogdom.

§ 7.

Het bisschoppelijk Sticht Utrecht.

Utrecht, eene oude Romeinsche stad (ter onderscheiding van Maastricht, *Trajectum ulterius*, of *Ultrajectum* genoemd), werd in de Frankische tijden tot een bisschopszetel verheven. Haar eerste bisschop was de heilige Willibrord, die er waarschijnlijk in 739 overleed. In de laatste helft der negende eeuw werd ook Utrecht door de strooptogten der Noormannen dermate geteisterd, dat zelfs bisschop Hungerus naar elders de wijk moest nemen. Zijn opvolger, bisschop Ratboud, herplaatste het kapittel te Utrecht. Sinds dezen tijd begon het Sticht, door der keizeren gunst rijk bedeed, zich allengs uit te breiden; zoodat tegen het einde der elfde eeuw het bisschoppelijk gezag in het Boven- (Overijssel) en Beneden-Sticht, in Friesland, Drenthe en Groningen erkend werd.

Om niet overmeesterd te worden bij de geschillen, welke ook in het Stichtslant stonden uit te breken, tusschen de leenheeren en de meer aanzienlijken in den lande, alsmede tusschen dezen en de lagere volksklassen, liet bisschop Godfried († 1178) verscheidene burgten bouwen, zooals de sloten: Ter Horst, Montfoort, Woerden en Vollenhoven. Nog bloeide het Sticht voort onder Hendrik van Vianden, stichter van den prachtigen *Dom*; doch onder bisschop Jan I van Nassau stak reeds eene, den edelen en prelaten vijandige, partij stouter het hoofd op en regeerde zelfs oppermagtig van 1268—1270. Ook won de Hollandsche invloed meer en meer veld, waartegen zich de partij van Lambrecht de Freze wel is waar verzette; doch Jacob van Lichtenberg met bisschop Guy van Avesnes hield over alle democratische woelingen de bovenhand. Bisschop Jan van Arkel zocht Utrecht aan den Hollandschen invloed te ontvreemden; behaalde ook in dien zin merkelijke voordeelen; dempte de lang reeds woelende partijschap der *Gunters* en magtige *Lichtenbergers*: tot dat hij, na eene moeilijke, doch zegenrijke regering, Utrechts zetel tegen dien van Luik verruilde in 1364. Dit belette evenwel niet dat Floris van Wevelichhoven in het middelerwjl meer vervallen Sticht veel te verbeteren vond. Gelukkigerwijze wist de even vrome kerkvoogd als voortreffelijke landsheer door zijn voorzigtig en krachtvol bestuur de weerspannige vasallen tot rede te brengen en alerwege het regt te handhaven.

Zijn opvolger, bisschop Frederik, had wel is waar het verdrag, door de Friesche Schieringers met de

Groningers tegen de Vetkoopers en Hollanders gesloten, versterkt; desniettemin bleven Utrecht en Amersfoort Hollandsch en Hoekschgezind; weshalve deze steden Zweder van Culenborg niet erkennen wilden en het met Rudolf van Diepholt hielden. Deze behield ook de bovenhand: zijn opvolger, de Hoeksche Gysbrecht van Brederode moest echter voor David van Bourgondië onderdoen, waardoor Utrecht in meer nadere betrekking kwam met de overige Bourgondische staten.

§ 8.

*Maatschappelijke toestand der Nederlanden
gedurende het feodale tijdperk.*

De Noord-Nederlandsche gewesten hadden niet dan in 't voorbijgaan het juk der Romeinsche heerschappij gedragen; insgelijks had de stroom der groote volksverhuizing, als een stormvloed van 't Noorden naar het Zuiden trekkende, deze zelfde landen slechts ten deele beroerd: tweevoudige reden waarom het eigenlijke volksleven, op den Frieschen bodem vooral dieper geworteld, zijn eigenaardig karakter onder de verzachtende en veredelende werking des Christendoms vrijer ontvouwd had en duurzamer voortbloeide.

Het *Germaansche vaderland*, wij zagen het boven, werd verdeeld in landen, gouwen en marken. De eigenlijke staat, het vaderland van den Duitscher, was immers het „Land,” waar de vrije man regt deelde en regt ontving met zijne gelijken, beheerscht door een en hetzelfde landregt. Hij die aan 't hoofd stond der

gouwen was de graaf, belast met het krijgsbewind en het burgerlijk beheer. Maar bij verloop van tijd, met name in de elfde eeuw, werden verscheidene gouwen of graafschappen aan éénen graaf toevertrouwd; voorts verdwenen allengs deze grafelijke geslachten, met hunne nalatenschap de overigen verrijkende; en zoo gebeurde het dat in de twaafde eeuw bijna het gansche land tusschen de twee graven van Holland en Gelder en den bisschop van Utrecht verdeeld raakte. Nu verloren ook langzamerhand de gouwen haar oorspronkelijk karakter. Door het onttrekken der steden aan het gouwgeregt, waaraan de kerkelijke bezittingen evenmin onderworpen waren, zoowel als door het uitgeven van hooge heerlijkheden (wat echter vóór de veertiende eeuw in de Friesche landen, waar zulke afscheiding van de grafelijkheid weinig gewild was, zelden voorkomt), waren de gouwen enkel landvoogdijen of provinciën geworden van het vorstelijk gebied: zij werden alstoen door 's graven ambtlieden, *baljuwen* genaamd, bestierd. Ten gevolge van dit streven der vorsten naar de landsheerlijke waardigheid, waartoe het leenstelsel en de kruistogten de hand leenden, en de hieruit voortgesproten maatschappelijke omwenteling ging allengs het vrije, eigendommelijke volksbestaan verloren en werd mede de oude scheidsmuur tusschen de Friezen, Franken en Saksen gesloopt.

De *bevolking* der Nederlanden had insgelijks eene groote verandering ondergaan, althans in de Frankische landen. Het getal der vrije mannen, reeds vóór en door de invallen der Noormannen zoo droevig verminderd, dunde nog meer: de meesten hunner, die nog

een vrij goed bezaten, boden dit den eenen of anderen edeling aan, om het vervolgens als leen uit zijne hand terug te ontvangē, en traden zoodoende in den band der leenroerigheid; de armere vrijen stelden zich eveneens onder de bescherming van een vermogend heer, bij voorkeur een geestelijke, aan wien zij dan een jaarlijkschen cijns betaalden. Er bleven diensvolgens niet veel meer dan twee klassen of standen overig: de edelen of welgeborenen en de eigenhoorigen. Deze laatsten waren evenwel niet allen onvrij: de bovenbesproken *liten* of *laten* bebouwden den akker waarop zij woonden, mits betaling van een vasten thijns, maar konden des verkiezende naar elders een heenkomen gaan zoeken. De hoorigen in den engeren zin des woords, gebonden zijnde aan den akker dien zij beploegden, werden met dezen uit- of overgegeven: terwijl vroeger bij sterfgeval hunne gansche roerende have in de handen huns meesters overging, treft men sedert de dertiende eeuw het veel zachtere regt van „keurmede” of „beste hoofd” aan, een versterfregt den heer toekomende op een meubel of een stuk vee te zijner keuze uit het sterfhuis. Tot de opheffing der hoorigheid, waarvan men op 't einde der genoemde dertiende eeuw geen spoor meer vindt in de steden, hadden niet alleen de kruistogten veel bijgedragen; want door de opname van het kruis werden allen vrije mannen; maar ook het voorbeeld der geestelijke landsheeren, die de waarde van 's menschen ziel veel beter beseften, en aan hunne onderhoorigen of cijnspligtigen meer vrijheid schonken, dan deze ooit hadden genomen; immers onder den kromstaf was 't goed wonen.

Was dusdanig de toestand der hoorigen in de Fran-
kische landen, anders was het daarmede gelegen op
den *Frieschen* bodem. Hier maakte de vrije man nog
altijd de kern uit der bevolking. Hier leefde nog altijd
naast den huisman, die geen „eigen” maar „huurwaar”
bezit, de welgeboren man op zijn „vrij en allodiaal
goed.” En zulke welgeboren mannen, die van aver tot
aver van vrije lieden zijn afgestamd, vindt men op
ieder Hollandsch dorp, meer nog dan in de steden.
Niet dat de huislieden onvrij waren: de Fries heeft
ja meer dan elk ander Duitscher weten te bewaren
den eigen vrijen haard en zijn hals weten vrij te hou-
den, zoo zegt hij het immers, zoowel van het gouden
snoer van den leenpligt, als van de ijzeren keten der
hoorigheid; alleen onderscheidden zij zich van de wel-
geborenen hierdoor dat zij schotbaar, dat is, schat-
pligtig waren. Zij moesten tevens, en dit hadden zij
met de welgeborenen en de stedelingen gemeen (maar
niet met 's graven leenmannen, die verplicht waren
dezen in alles en tegen allen te volgen), ter heervvaart
trekken om het land en den heer tegen den gemeen-
schappelijken vijand te beschermen, en ieder dorp wist
hoeveel strijders, maar ook hoeveel roeijers en hoeveel
arbeiders het te leveren had. De welgeborenen daar-
entegen waren vrij van schot en, even als de hooge
adel, van ouds tot niets anders gehouden dan om den
heer persoonlijk ten krijge te volgen, zijne hooge vier-
schaar en hof te helpen bekleeden. Droegen zij ook
hunne lasten, het was niet dan wanneer de nood van
't land buitengewone offers vorderde en dan moesten
zij nog daartoe „gebeden” worden. Hieruit blijkt waarom

de steden , toen zij , even als dat de welgeborenen toekwam , regten mogten over leven en dood van een vrij ingezetene , in latere tijden ook ter hoogere landsvergadering zitting namen (waar de zaken van algemeen belang , en daaronder de aangevraagde beden besproken werden ,) met uitsluiting der dorpen , die immers slechts lageren regtsdwang bezaten.

Aan het hoofd dezer vrije mannen , welgeborenen of huislieden , maar allen buren van hetzelfde ambacht , stond de *schout* , 's graven bode. Hij , de gestrenghe heer , regeerde het ambacht in 's graven naam : zooals in de hooge vierschaar , welker regtsbevoegdheid zich uitstreckte over 't gansche graafschap , de graaf te regt zat in den persoon van zijn baljuw , zoo zat deze in de lage bank te regt in den persoon van zijn schout. Aan den schout stond het al de leden van het ambacht op de gewone veertiendaagsche dingdagen ter buurvierschaar te ontbieden , om hem te helpen regt doen ; doch slechts te vragen en te vermanen was zijn pligt , aan de gemeente bleef het vrij te deelen wat zij meende dat regt was. De schout mogt derhalve ten vierstal oproepen wien hij wilde ; ofschoon slechts drie buren tot volle hulp van den heer vereischt waren. Was nu deze deelname in het vinden (vandaar : vondenisse , vonnisse) en wijzen der waarheid al een regt , het was toch van een anderen kant ook een lastige pligt. En hierin lag eene der hoofdredenen waarom men , naar het voorbeeld der Frankische landen , dezen pligt begon op te dragen aan eenige daartoe bepaalde mannen. Deze beëdigde oordeelwijzers noemde men Gezworenen , later zooals in het Frankenland Schepenen.

Zoo kreeg nu elk ambacht een collegie van negen, zeven, of soms ook minder schepenen om, doch niet met uitsluiting der gemeene bureu, met den schout te regt te zitten. In Kennemerland had Floris V, reeds in 1291, bij algemeen handvest de schependommen overal ingevoerd; in Zeeland, zoowel als bij de Saksen, treft men reeds in de vroegste tijden schepenen aan. In de oorspronkelijke Friesche landen moesten de *azigen*, die regtsgeleerden waren en de geboden bureu tot dusverre hadden voorgezeten en voorgelicht, bij de invoering der schepenen voor dezen plaats maken.

Doch niet alleen moest de schout op den afienstoel er voor zorgen dat geschiedde wat regt is, hij had bovendien in last de gemeenschappelijke belangen van zijn ambacht ter harte te nemen en moest dienovereenkomstig aanvangen, beleiden en doorzetten al wat tot 's graven eer en tot zijn en tot der dorpers oorbaar moest worden gedaan. Daarom belegde ook hij de „buursprake,” waarop over het welvaren van 't ambacht, het maken van keuren, aanstellen van dorpsambtenaren en wat dies meer zij, beraadslaagd werd. In sommige steden waren allengs de ter buurspraak verdaagde bureu, naar het gebeurde met de schependommen, in een collegie bestendig geworden, welks leden men de „achtemannen,” of raadslieden noemde. Deze mannen, uit de „echte” der burgeren, hadden in Brabant en Vlaanderen de vrije buurstem vervangen; in Holland werden nog altijd bij de schepenen en achten andere personen onthoden.

Naast den schout stond aan het hoofd der gemeente de waarsman of ambachtbewaarder, in de steden poortmeester of „burgemeester” genoemd. Zij waren meestens twee in getal: de bedienende ambachtbewaarder en zijn medehelper, die men „volger” heette, omdat hij het volgende jaar als bedienend optrad. Deze, de volger, werd telken jare door de gezamenlijke bureu of door de schepenen gekozen; in Brabant en Henegouwen werden de waarslieden door den schout benoemd. Is de schout de ziel van 't ambacht, de *heer*, die gebiedt; de waarsman is er het ligchaam van, de *meester*, die bestiert: hij staat voor al des ambachts zaken, hij bewaart en beschermt en handhaaft de regten van ieder van deszelfs leden; al wat het ambacht te geven of te ontvangen heeft, gaat door zijne handen; met een woord, overal waar het belang of de eer van 't ambacht in het spel is, daar gaat en staat, daar strijdt en spreekt hij in name der gemeente.

De *steden* van Romeinschen oorsprong waren meereendeels door de Barbaren vernield geworden, en nagenoeg dezulke alleen, in welker boezem de Kerk een bisschopszetel of een klooster gesticht had, ontsnapten aan deze verwoesting. Ten gevolge der kerkelijke feesten, die er gevierd, en der regtszittingen, die er sedert Karel-den-Groote onder voorzitterschap van een graaf gehouden werden, stegen intusschen de steden in aanzien. Daar tevens het landvolk voor het moordend staal der Noormannen veelal heul en bescherming zocht binnen hare muren, zoo had zich toen reeds, tusschen den adel en de hoorige bevolking in, een *derde- of middelstand* ontwikkeld, die zich met

handel en nijverheid onledig hield en derwijze een onafhankelijk bestaan gevonden had. Te gelijker tijd begonnen zich uit de oude, gunstig gelegen villa's en burgten, bij welke de landelijke bevolking eveneens bescherming was komen zoeken, nieuwe steden te verheffen. Deze steden werden vooreerst in Vlaanderen, waar zij begonnen te bloeijen, *poorten*, hare inwoners *poorters* en haar gezamenlijke regten *poortery* geheeten. Niet alle stedelingen waren gelijk beregtigd. Den hoogsten rang bekleedden de groote eigenaars, die op hunne „steenēn” woonden en naast hen, in kleinere huizen, hunne *laten* herbergden, maar die toch ook vrije poorters waren. Zij maakten de adellijke of patricische familiēn uit, welker afstammelingen (*lignages*) de schependommen erfelijk bedienden. Op de tweede plaats verhieven zich de oorspronkelijke vrije burgers, die erfelijk eigendom bezaten en nijverheid en handel dreven in het groot. Deze twee klassen kwamen allengs elkander nader, vooral ten gevolge van onderlinge echterverbindtenissen, waardoor de laatstgenoemden nu ook in de bevoorregte bekleeding der hoogere ambten deelden; beide stonden weldra als de „hoogere burgerij” vaster zaāmgesloten. Zoodra had de lagere bevolking hare ambachtsgenootschappen niet regelmatig geordend, of ook zij, de hoogere burgerij, voelde er behoefte aan een dergelijk genootschap of gilde uit haar midden op te rigten, welks leden zich bij uitstek den naam van poorters, of in andere plaatsen dien van „comannen” bijlegden. Wij spraken daar van de lagere bevolking der stad: dat

waren de klein-handelaars, de handwerks- en ambachtslieden, die de tweede en verreweg talrijkere helft der stedbewoners uitmaakten. Hun wassende bloei en invloed hadden zij voornamelijk aan de instandbrenging der *gilden* of ambachten te danken. De beoefenaars van hetzelfde handwerk of hetzelfde vak van nijverheid sloten zich aaneen tot een zeker genootschap, dat men gilde noemde. Ieder dezer gilden bevatte drie onderscheidene klassen: de leerlingen, de gezellen en de meesters. Uit deze laatsten werd het opperhoofd, de deken van het ambacht, gekozen, met het voorstaan en bevorderen van des ambachts belangen belast. Ieder gilde was fier op zijn eigen vaandel, bezat eene bijzondere kapel en een eigen Beschermheilige. In dier voege ontwikkelde zich de arbeidende klasse tot een aaneengesloten geheel en was aldra in staat om van de oud-adelijke familiën een aandeel in het beheer der gemeenschappelijke poort met klem te eischen. Vandaar die hevige geschillen en partijschappen, welke wij bij het doorloopen der geschiedenis onzer Nederlandsche landschappen beurtelings in de meeste steden, doch vooral in die van Vlaanderen en meer nog in die van Brabant hebben ontmoet; twisten die te heviger werden, naarmate de wassende rijkdom onder de volksklassen meer weelde en bijgevolg meer zedebederf aankweekte, en dezen nu door enkele volksmenners op de baan der democratische uitsporigheden gemakkelijker konden voortgezweept worden. Zoo werd de burgerkrijg als het ware de blijvende toestand van verscheidene gemeenten. Maar deze volksbewegingen stonden in

naauw verband met de gemeentevrijheden, waarvan nog de hoofdbestanddeelen hier moeten uiteengezet worden.

De *gemeente* heeft haar ontstaan te danken, zooals de naam dat reeds aantoon, aan de gemeenschappelijke belangen, die de inwoners eener en derzelfder plaats onderling tot één ligchaam vereenigen. Wat was er vooreerst natuurlijker dan dat degenen, die hunne wijk genomen hadden binnen de muren eener stad, om aldaar hun eigen persoon met have en goed tegen den vijand te beschermen, ook gezamenlijk voor de instandhouding dezer versterkingen door personeele, als geldelijke diensten zorg droegen? Hetzelfde geloof, dat allen beleden, was een nog hechter band ter verbroedering. De onderscheidene parochiën eener stad vormden even zoovele wijken: de burgerwacht was in wijken verdeeld; de keuze der schepenen had insgelijks plaats binnen elke parochie. Een derde bestanddeel der opkomende gemeente was de ondergeschiktheid aller ingezetenen eener zelfde stad aan de gemeenschappelijke regtbank uit eigen boezem gesproten. Geene vrije stad, of geene stede van wet, zooals men in Vlaanderen zeide, zonder eigen schepenbank. Deze vrijstelling van het gewone gouw- of grafelijk geregt was in den regel het eerste privilegie, 't welk eene stad van haar heer verwierf: en hiertoe leenden zich onze Nederlandsche landsheeren vrij graag. Niet alleen lieten zij in die steden, waar deze sporen der vrije germaansche regtsbedeeling nog waren overgebleven, dezulke bestaan; maar zij deelden ook dergelijke vrijstellingen en stadsverheffingen aan andere plaatsen mede en vermeerderden gaandeweg hare voorregten

en vrijheden, naar gelang deze in aanzien toenamen: zoo vormden zich de graven in deze opkomende burgerklassen dankbare bondgenooten, die gereed waren hen tegen de magtsontwikkeling van den inheemschen adel of van vijandelijke naburen met geduchte stoffelijke magt te ondersteunen. Langs dezen weg ontwikkelden zich zonder veel botsingen de vrije gemeenten, van het begin der twaalfde tot aan 't einde der dertiende eeuw, tot eene in weinig andere landen bekende hoogte. Alle deze voorregten waren vervat in de *keure* der stad.

Aan de spits der gemeente stond onmiddellijk onder den graaf het Collegie der Schepenen. Dezen waren omtrent overal ten getale van dertien: zij werden door den graaf, of bij uitzondering, zooals te Gent, door de gemeente-leden oorspronkelijk voor hun leven gekozen, doch sedert den aanvang der dertiende eeuw telken jare hernieuwd. Het collegie werd voorgezeten door den graaf, later door diens plaatsvervanger, den baljuw; het was dan ook met de lage zoowel als de hooge regtsmagt bekleed. De graaf konde zonder medewerking der schepenen geene verandering in het stedelijk bestuur invoeren, noch nieuwe belastingen opleggen. Tot het beheer der gemeene belangen treden naast hen, sedert de dertiende eeuw, de reeds boven besproken raadslieden op. Moesten de belastingen verhoogd, of onderling verdeeld en gezet worden, dan werden alle poorters ter algemeene vergadering zaamgeroepen.

Tot de meer bijzondere voorregten eener vrije gemeente behoorde: het houden van vastgezette *markt*-

dagen, vereenigingspunten voor vreemde kooplieden. Deze markten gaven aanleiding tot het oprigten van *gilde-hallen*, waarbinnen de koopwaren werden uitgesteld. Een ander privilege was het *stapelregt*, krachtens hetwelk de aangevoerde koopwaren, ten heele of gedeeltelijk, in de stad moesten uitgeladen en aan hare inwoners verkocht worden. Daarenboven prijkte nog elke bloeiende poort met haar sierlijk *stedehuis* en haar bijzonder *zegel*, doch vooral met haar *beffrooi* (banklok-toren), op welks slanken vorm de burgers der poort even fier en nijdverig waren, als op het rijzig gevaarte van den toren hunner kerke: want moest deze tot in de verste verte kond doen van hun ten hemel strevend geloof, zoo zoude gene, als het lichamelijk zinnebeeld van de magt der poort, de hoogte harer vrijdommen het luchtruim te gemoet voeren.

De verbazende magt, waartoe vele dezer gemeenten zich verhieven, was voornamelijk het gevolg van haar uitgebreiden handel. Deze was zijn bloei verschuldigd vooreerst aan de gunstige ligging des lands; vervolgens aan de ruime en vrijgeveige wetten, die niet alleen de inheemsche, maar ook de vreemde kooplieden, hunne personen als hunne goederen, onder hare bescherming namen en alle handelsbelangen krachtadig bevorderden; doch ook bijzonderlijk aan de kruistogten. Het was immers in deze roemrijke togten, voor de bevrijding van Jesus' grafstede en tegen de dreigende overheersching van het Islamisme ondernomen, dat de diepe godsdienstzin, de krijgsmoed, de opofferingszucht en de ondernemingsgeest van het katholieke Nederland elkaâr de hand reikten, en dienvolgens nering en

bedrijf op godsdienstigen grondslag zoo hoog opgevoerd werden in ons vaderland, dat de Vlaamsche handelssteden een vereenigingspunt aanboden voor Oost en West, een middelpunt der noord- en zuidelijke beschaving.

Het is tevens te verwachten dat in een leeftijd, waarin het geloof zoo levendig alles bezielde, de kunst meestal met 't geloof in verband zal staan en daaraan hare heerlijkste voortbrengsels zal ontleenen. En die kunstzin, die het doek met zulke hemelsche wezens wist te bezielen; die met de steenen onzer zoo talrijke als trotsche domkerken 's menschen geest van deze aarde poogde los te maken en hem naar zijne hoogere bestemming heen te wijzen: die kunstzin zou in zijn verhevensten tak, de poëzij, zoo rijk reeds aan epische gewrochten uit de dichterlijke riddereeuwen, geene hemelsche toonen aan de snaren der Godgewijde harp ontlokt hebben? Inzonderheid ontvlamde de godsvrucht jegens de H. Maagd het hart der middeleeuwsche dichters, en geen wonder. Waar toch zou de minnende ziel een teederer, liefelijker en aandoenlijker voorwerp harer zoetste ontboezemingen kunnen vinden, dan aan de voeten dier wondervolle Moedermaagd, welke den verzuchtenden sterfeling alom het minnelijk beeld van haar goddelijk Kindeken ter verstroosting aanbiedt? Ook was die godsdienstige kunstzin niet het aandeel van zekere bevoorregte personen of standen: het bovennatuurlijk leven was immers in de geloovige middeleeuwen niet binnen kloosters en kerkgebouwen opgesloten en beperkt; de godsdienst leefde, leefde in den boezem van het volk, zoozeer, dat het bij iedere schrede de geheimenissen

zijner godsdienst hoopte weêr te vinden in aanschouwelijke voorstellingen, waarvan onder anderen de *mysteries*, dat gezocht deel der volksfeesten, getuigenis geven. Zóó hield de godsdienst alle standen der maatschappij met een harmonischen band omsloten, in dier voege, dat zij niet slechts het rustpunt was, waarop de maatschappij als een eenzelve geheel steunde, maar dat ook uit haar der volken ingeboren vormkracht zich ontwikkelde. Het volk was het, dat de plannen der genoemde domkerken ontwierp en ze voltooide; het volk was het, dat de groote ridder-epopeën zong, die zonder volkomen zelfbewustzijn door veelal onbekende makers in het leven traden. Doch tegen het einde van dit tijdperk bekoelde allengs 's volks dichterlijke geest. Met den ernstigen Jacob van Maerlant trad het leerdicht meer op den voorgrond; de middeleeuwsche poëzij neigde ten val; terwijl nieuw verspreide, vrij democratische beginse-len het naderen van een overgangstijdperk aankondigden, waarover later met een paar woorden zal gesproken worden.

VIJFDE TIJDVAK.

**VAN DE VEREENIGING DER MEESTE NEDERLANDSCHE STATEN,
ONDER DEN SCHEPTER VAN PHILIPS-DEN-GOEDE, TOT
DE SCHEIDING TUSSCHEN DE NOORD- EN DE ZUIDELIJKE
GEWESTEN.**

1451—1579.

I. HOOFDSTUK.

Het Bourgondische Huis.

1451—1482.

§ 1.

Philips-de-Goede.

1419—1467.

Philips was slechts vier en twintig jaren oud , toen hij te Gent den moord op zijn vader gepleegd vernam (1419). Om zich hierover te wreken wilde Philips den koning van Engeland op den Franschen troon helpen , weshalve hij met de Engelschen gedurende veertien jaren den oorlog tegen Frankrijk voerde ; tot dat hij , na talloze wederwaardigheden te hebben moeten verduren , zich eindelijk met Frankrijks koning , zijn schoonbroeder , verzoende bij den *heiligen vrede* in 1435 , te Atrecht , gesloten. De Engelschen , door den hertog verlaten , stremden nu het vertier van den Vlaamschen handel op hunne

kusten ; dit gaf aanleiding tot een oorlog tegen de vroegere bondgenooten des hertogs ; doch de Engelschen verjoegen de Vlamingen van vóór Calais en rigteden vele verwoestingen aan in Vlaanderen. Nu sloeg Brugge aan het muiten, en slechts met de uiterste moeite bedwong de hertog deze magtige gemeente, in 't begin van 1438. Uit Vlaanderen begaf zich Philips naar Holland om er de herrezen geschillen tusschen de Hoekschen en de Kabeljaauwschen te onderdrukken. Daarop verzetteden zich de Gentenaars vijf jaren tegen 's hertogs gezag ; het scheen als of de oorlog niet eindigen kon, alhoewel hij reeds meer dan 300 dorpen en 800 hoeven en kasteelen verwoest had. Eindelijk leden de opstandelingen bij Gaveren, ten jare 1453, eene beslissende nederlaag; 16,000 hunner en daaronder menig heethoofd dekten het slagveld ; zoo ontvingen zij thans met erkentelijkheid de vroeger met verontwaardiging verworpen voorwaarden ter onderwerping.

Philips had alsnu het toppunt zijner magt bereikt. Zijn hof was schitterend voor 't minst als dat van een koning : het was den adel eene school voor alle ritterlijke vorming. Jammer maar dat te midden van dien Vlaamschen rijkdom en kunstzin de Fransche zeden en tale het overwigt hielden en allengs verbasterend op den Nederlandschen volksgeest werkten. Reeds vroeger, bij gelegenheid van 's hertogen huwelijk met Isabella, Portugals koningsdochter, had hij de wijd beroemde orde van *'t Gulden Vlies* ingesteld. Philips' naam was dan ook bekend door heel de wereld ; het verre Oosten noemde hem niet

anders dan „de groote hertog van 't Westen :” ook was het bijzonderlijk op hem , „voor wiens ankers de heidensche rijken beefden ,” dat de paus rekende tot het ondernemen van een aanstaanden kruistogt tegen de Turken, die Konstantinopel ingenomen hadden en op nieuw de Christenheid met schrik en angst vervulden.

Te dezer gelegenheid liet Philips een gastmaal te Rijssel aanregten, waarvan de toebereiding meer dan 3 maanden duurde. Te midden van dit feestmaal, welks luister en pracht aan het ongeloofelijke grenst, beloofde Philips (van daar het „Geloftenfeest”) te kruisvaart te gaan, welk voorbeeld door zijn zoon en alle aanwezige ridders werd opgevolgd. Wegens verscheidene redenen evenwel moest zich Philips tevreden stellen met een aantal welbemande galeischepen naar de Middellandsche zee te zenden, die er echter niets beduidends uitrigteden.

Het verblijf van den achterdochtigen Dolfijn, later koning Lodewijk XI, in Brabant, was hoogst gewichtig voor de toekomst. De Dolfijn trachtte de genegenheid der heeren De Croy, in groot aanzien staande bij Philips, te winnen, tot grooten spijt van 's hertogs zoon, Karel. Het werd evenwel nog erger. Lodewijk, in 1461 koning van Frankrijk geworden, wist den hertog, door tusschenkomst der De Croy's, over te halen tot het afstaan van die steden langs de Somme, welke in den vrede van Atrecht aan Philips geschonken waren; onder voorwaarde evenwel van met 400,000 goudgulden ingelost te kunnen worden. Dit verdroot zoozeer den jongen graaf van

Charolois , dat hij andermaal met zijn vader in onmin geraakte en zich naar Gorcum begaf. Als persoonlijke vijand van den trouwloozen Lodewijk schonk de jonge Karel zijn steun aan eene zamenzwering , door den ontevreden Franschen adel tegen 's konings willekeurige regering gesmeed. De koning verloor den slag van Mont-le-Heri , waarna Karel tegen Parijs optrok en Lodewijk tot den vrede van Conflans noodzaakte.

Vervolgens onderwierp Karel de Luikenaars, welke door Lodewijk opgeruid , tegen de gehate Bourgondiërs de wapens hervat hadden. Duur moesten zij den vrede koopen ; maar die van Dinant trof nog een harder lot. Dezen hadden moedwillig den wapenstilstand gebroken , tegen den wil der moederstad Luik; ook waanden zij hunne vesting onneembaar. De hertog en zijn zoon dwongen ze niettemin tot rasse overgave. Philips keerde naar Brussel terug , terwijl Karel het ongelukkig Dinant ganschelijk verwoestte. In het volgende jaar (1467) overleed de oude hertog te Brugge, door zijne onderdanen hartelijk betreurd.

Philips-de-Goede , die zijne magt door eene behendige staatkunde over uitgebreide staten bevestigd en zich zelve tot den eersten rang onder Europa's vorsten verheven had , werd in zijne luisterrijke , alhoewel te weelderige regering door zijn eenigen zoon , Karel , opgevolgd.

§ 2.

Karel-de-Stoute.

1467—1477.

Karel-de-Stoute (*le Hardi*), doch na zijn dood de Vermetele of Roekelooze (*le Téméraire*) bijgenaamd, was met een vurigen, rusteloozen geest bezielde; maar zijne onbedwingbare wilskracht ontaardde wel eens in hardnekkigheid, zooals zijne aangeboren dapperheid ten laatste door zijne eerezucht misleid werd. Gelijk zijn vader, beminde hij de pracht: geen vorstelijke hofstoet was zoo talrijk, zoo luistervol, zoo geordend als de zijne; hij versmaadde daarentegen de zinnelijke geneugten en leidde zelfs een vrij streng leven. Reeds in het eerste jaar zijner regering had hij met verscheidene opschuddingen in de vrije gemeenten te kampen, waaraan misschien de afkeer toe te schrijven is, dien Karel gedurende zijn bewind den gemeenten heeft toegedragen. De Luikenaars, door Lodewijk tegen hun bisschop en diens bondgenoot, Karel, aangezet, moesten het eerst Karels gestrengheid ervaren. Luik werd met 120,000 gulden gebrandschat en verder van alle voorregten, wetten, wallen, wapens, enz. beroofd. Vervolgens begaf zich de hertog naar Holland en Zeeland, om er zich te doen huldigen. Dáár vernam hij dat Lodewijk het verdrag van Conflans geschonden had, weshalve hij zich naar Peronne tot den koning spoedde. Daarbij kwam nog dat de Luikenaars, door Lodewijk nogmaals opgeruid, op nieuw te wapen waren

geloopen. De hierover woedende hertog dwong den koning de Luikenaars in persoon te helpen bestraffen: hunne stad werd, behalve de kerken, te vuur en te zwaard verwoest.

Nu was het land in rust, niet zoo zijn hertog. Deze had van den aartshertog, Sigismond van Oostenrijk, eenige landschappen in Zwitserland in pand aangekocht, waardoor hij vermogend was geworden in het Duitsche Rijk. Hierbij verwierf hij nog, drie jaren later, Gelder en Zutphen. Volgens Karels heerschzuchtige plannen moesten nu zijne staten tot aan den Rijnstroom uitgebreid en, onder zijnen schepter, tot een koninkrijk verheven worden. Over dit laatste punt was hij reeds in onderhandeling getreden met Duitschlands keizer: Karels erfdochter zoude diens zoon, Maximiliaan, huwen, en hij zelf den titel van *koning van Bourgondië* ontvangen. Reeds was de dag der krooning bepaald, maar de keizer, beducht voor het heerschzuchtig en driftig karakter van Karel, en in zijn wantrouwen door een brief van Lodewijk, Karels eeuwigdurenden tegenstander, bevestigd, verliet 's nachts te voren heimelijk de stad Trier.

Deze teleurstelling veranderde niet des hertogs bedoelingen; doch nogmaals zette hem Lodewijk den voet dwars. Deze had namelijk een geheim verbond aangegaan met de Zwitsers, en terwijl Karel de stad Neuss 10 maanden lang te vergeefs belegerde, vielen deze laatsten in het Vrije-Graafschap (Fransche-Comté) en Renatus van Lotharingen, wiens staat Karels zuidelijke bezittingen van de Noordwaarts gelezene scheidde, in Luxemburg. Karel sluit hierop een bestand met

den keizer en tevens met den Franschen koning , verdrijft de Zwitsers en Lotharingers uit Luxemburg, verovert Renatus' staten en spoedt zich om wraak te nemen over de Zwitsers, die, onder meer dan een opzigt, Karels toorn hadden gaande gemaakt. Zijne vermetelheid berokkende hem eene eerste nederlaag bij Granson. De Zwitsers versloegen hem eene tweede maal bij Murten; iets later werd Nancy door Renatus heroverd. Karel , als verblind door deze ongevallen , waagde het deze stad met een handvol volks te omsingelen , maar tot zijn eigen ondergang. Twee dagen naar den slag (Januarij 1477) vóór Nancy geleverd , vond men Karels lijk in een modderpoel bevroren en reeds gedeeltelijk door de wolven verslonden.

Karels val is eene der gewigtigste gebeurtenissen van dien tijd. De Bourgondische heerschappij over de Nederlanden had er de volkspartijen onderdrukt en hierdoor de rust van binnen en 's lands achting naar buiten bevorderd; de veelsoortige gemeenten zouden thans eene enkele natie uitmaken. Edoch met dezen laatsten mannelijken afstammeling van het Bourgondische Huis ging ook België's onafhankelijkheid tot op onze dagen, die van Noord-Nederland voor eenen geruimen tijd onder; terwijl van een anderen kant Nederland , bestemd om een onzijdigen staat te vormen tusschen de twee ijverzuchtige mogendheden , Frankrijk en Duitschland, nu den grond leide tot de magt van het Huis van Habsburg. Het was tevens door de bezitneming van Nederland , dat de vorsten van dit stamhuis naburen werden van Frankrijk; hetwelk niet weinig er toe bijgebracht heeft om de heerschzuchtige staatkunde der

Fransche regering in eene bijna voortdurend ongunstige stemming te doen verkeerren jegens het Habsburgsche Huis.

§ 3.

Maria van Bourgondië.

1477—1482.

Maria, erfdochter van Karel-den-Stoute, bevond zich bij het overlijden haars vaders in de grootste ongelegenheid. Tegen den trouwloozen vijand van haar stamhuis, Lodewijk XI, en hare eigene staten, welke Maria's zwakheid te baat namen, om hunne verloren vrijheden te herwinnen, was zij met een verslagen leger en eene uitgeputte schatkist niet bestand. Ten einde zich uit hare radeloosheid te helpen, riep Maria hare getrouwe raadsheeren: den Heer van Humbercourt, den kanselier Hugonet en anderen te zamen en beleide tevens eene algemeene dagvaart, te Gent, tegen den 3^{den} Februarij. Hier werd de hertogin allerlei hulp toegestaan, maar onder voorwaarde van herstel der oude voorregten; ook moest Maria bij deze gelegenheid den afgevaardigden van Holland en Zeeland het zoogenaamd *Groot-privilegie* toegeven.

Ten opzigte van Lodewijk, die inmiddels het hertogdom Bourgondië, het graafschap van dienzelfden naam en dat van Artois, als openstaande leenen, bezet had, beproefde zij den weg der onderhandelingen. Hare gezanten werden door den koning wél ontvangen; doch,

wijl deze op het huwelijk der hertogin met zijn zoon, den Dolfijn, aandrang als voornaamste voorwaarde der gewenschte verstandhouding, keerden zij onverrichter zake naar Gent terug. Hier vonden de gezanten alles in wanorde en vele voornamen in hechtenis. De algemeene landdag, na kennis genomen te hebben van Lodewijks aanbod, zond een tweede gezantschap uit zijn midden naar den koning, om uitstel te vragen in eene zoo belangrijke zaak. Maar Lodewijk, van het onaannemelijke des voorgeslagen huwelijks verzekerd, poogde zijne lage plannen te doen gelukken door tusschen Maria en de Staten verdeeldheid te zaaijen. Lodewijk wilde de afgevaardigden in den waan brengen, alsof Maria het bestuur des lands niet aan de Staten, maar veeleer aan hare raadslieden zoude toevertrouwd hebben. Het verslag van het gezantschap bragt dan ook een nieuwen opstand te weeg onder de Gentenaars. Aldra werden de Heeren Humbercourt en Hugonet in hechtenis genomen; onder anderen beschuldigde men ze van omtrent bovenvermeld huwelijk met den Franschen koning onderhandeld te hebben; voor de regtbank der schepenen gesteld, werden ze beiden ten dood veroordeeld. Zóó wreekte zich de woelzieke Vlaamsche gemeente op het Bourgondische Huis, hetwelk hare vrijheden in te korten gezocht, en tevens den inheemschen adel, dien Vlaanderens gemeen steeds belaagde, beschermd en verheven had.

Middelerwjl nam Lodewijk deze beroerten te baat, om in de graafschappen Artois en Henegouwen de eene plaats na de andere weg te nemen. Te midden dezer rampen zag men in het huwelijk van Maria met

Maximiliaan , aartshertog van Oostenrijk en zoon des keizers , de eenigste uitkomst. Naauwelijks was het huwelijk gesloten (Augustus 1477) , of de aartshertog trok tegen de Franschen te velde, sloeg ze herhaaldelijk en sloot in 1481 een tweede bestand met Frankrijk. Deze verademing gebruikte Maximiliaan om de weigerachtige Gelderschen te dwingen hem en zijne gemalin te huldigen: doch reeds in het daaraanvolgende jaar had Maximiliaan den dood zijner beminde echtgenootte te betreuren. Deze deugdzame vorstin overleed te Brugge , ten gevolge van eenen val van het paard , in den jeugdigen leeftijd van 25 jaren. Zij liet twee kinderen na , Philips en Margaretha.

§ 4.

De gewestelijke en generale Staten in de Nederlanden.

Onder de regering der Bourgondische vorsten hebben we voor den eersten keer 's lands Staten ten algemeenen landdag ontmoet. Alvorens de geschiedenis onzes vaderlands, nu tot het Habsburgsche Huis overgaande , voort te zetten , schijnt deze verpoozing eene gunstige gelegenheid aan te bieden , om met een paar woorden de inrigting en bevoegdheden onzer gewestelijke en generale Staten te bespreken.

De volksvergaderingen of landdagen behooren tot het wezen van het Germaansche staats- en volksleven; en Karel-de Groote , die bij het ordenen van zijn

uitgestrekt rijk deze herkomsten niet onderdrukte, maar ze op de nieuw geboren toestanden toepasselijk maakte, ging voort de geestelijkheid, den adel en de vrijgeborenen tot de Maart- of Mei-velden op te roepen. Tijdens de beroeringen, die den bodem onzer maatschappij gedurende de negende en tiende eeuw omwoelden, weken deze oude instellingen, omdat zij zoo levend, maar bezweken niet, omdat zij zoo krachtig waren; en zoodra herstelde zich niet het hernieuwde staatsleven, of de standen der geestelijken en edelen herrezen omkleed met magt en invloed. De stand der vrijen, die middelerwijl als dusdanig had opgehouden te bestaan, althans in de Frankische landen, was door dien der burgers vervangen, en aldra nam naast de twee voornoemde deze derde- of middelstand plaats in de gewestelijke raadsvergadering. Dat zijn dan ook de drie Staten of Standen, die men in de meeste Nederlandsche landschappen (in enkele slechts twee hunner) aantreft, als vertegenwoordigers van hun betrekkelijk gewest. Deze *Provinciale Staten* ontvingen den eed, dien de soeverein bij zijne inhuldiging in hunne handen moest afleggen, van 's lands gebruiken, regten en vrijheden te eerbiedigen en te handhaven. Hun voor naamste regt bestond nogtans in het toestaan der gewone of buitengewone subsidiën ten behoeve van 's lands bestuur, zoowel als in het beheer der hieruit voortvloeiende penningen. De Staten hadden vervolgens de verplichting, de door hunne provincie toegestane gelden te zetten, d. i. in omslag te brengen of te verdeelen over de gezamenlijke ingezetenen van 't gewest; maar bepaalden ook en keurden goed de uitgaven,

die geschieden moesten ten voordeele van landbouw, handel, nijverheid, land- en waterwegen, enz. Daarentegen deelden de Staten niet in de wetgevende magt: slechts plagt 's lands hooger bestuur in zekere gevallen hun gevoelen in te winnen.

De inwendige inrigting en werking dezer gewestelijke Staten was niet eenzelvig, want elk graafschap of elk hertogdom maakte een afzonderlijken en onafhankelijken staat uit. Hier beraadslaagden de staten elk in 't bijzonder, ginder tot één ligchaam vereenigd; in dit gewest was tot het nemen van besluiten de toestemming der drie, in dat ander de goedkeuring van twee standen, in een derde slechts de meerderheid der stemmen vereischt. Omtrent overal werden de besluiten der vergaderde Staten den belanghebbenden ter kennis gebracht bij monde van hun „pensionaris”.

In moeilijke of ongewone omstandigheden riep de landsheer alle Staten in den lande ter *algemeene* vergadering zamen. Deze *Generale Staten* dagteekenen van de vestiging der Bourgondische heerschappij in de Nederlanden. Die van 1465 schijnt de eerste en ook de eenige geweest te zijn, die onder de regering van Philips-den-Goede vergaderde. Karel V inzonderheid schaarde graag om zijnen troon de vertegenwoordigers van al zijne Nederlandsche gewesten, ten einde met hen over de belangrijkste staatsaangelegenheden, over vrede en oorlog, over noodzakelijk geworden buitengewone beden, enz. te beraadslagen. Intusschen verschenen niet alle Staten op den algemeenen landdag; men beriep gewoonlijk slechts de volgende: Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, de stad Valenciennes,

Holland , Zeeland , de steden en Castelenijen Rijssel , Douai en Orchies , Namen , de stad Doornik , Tournesië , het Sticht Utrecht en de heerlijkheid Mechelen. De Staten van Limburg , Luxemburg , Gelder , Overijssel , Groningen en Friesland namen bijgevolg aan de beraadslagingen der generale Staten geen deel ; zij beweerden zelfs , met name Luxemburg en Gelder , dat zij krachtens hunne privilegiën niet gehouden waren , om den algemeenen landdag te helpen bekleeden : zij wisten trouwens dat zij die de lusten droegen ook de lasten moesten dragen.

In België werden de generale Staten ten jare 1632 voor den laatsten keer opgeroepen : sedert dien tijd verkozen de soevereinen met de Staten van elke provincie afzonderlijk de gemeenschappelijke aangelegenheden te regelen. In Noord-Nederland erlangden integendeel de provinciale , zoowel als de generale Staten door de opkomst van de Republiek der Vereenigde Provinciën eene veel ruimere beteekenis , waarover verder zal gesproken worden.

II. HOOFDSTUK.

Het Habsburgsche Huïs.

1482—1579.

§ 1.

Philips-de-Schoone.

1482—1506.

I. *Onder de voogdijschap van Maximiliaan tot 1493.* — De vierjarige Philips, de Schoone bijgenaamd, volgde zijne moeder op in het bewind onder de voogdijschap zijns vaders. De Gentenaars, die den jongen hertog en diens zuster in handen hadden, weigerden nogtans Maximiliaan als regent te erkennen; zij verloofden zelfs eigenmagtig de aartshertogin aan den Dolfijn, met afstand tevens van de graafschappen Artois en Bourgondië als een bruidschat, welk verdrag Maximiliaan in 1482 te Atrecht moest onderteekenen. Vlaanderen bleef niettemin nog langen tijd onrustig.

De noordelijke gewesten deelden ditzelfde lot uit hoofde der dadelijkheden, welke er op nieuw tusschen de Hoekschen en Kabeljauwschen hadden plaats gegrepen. Ofschoon Maximiliaan den Hoekschgezinden Wolf-aard van Borselen door den, beide partijen vreemd zijnden, stadhouder de Lalaing vervangen had, hielden de Kabeljauwschen in Holland, de verdreven Hoekschen in het veroverde Utrecht de bovenhand. Het was ten tijde dezer twisten dat de Kabeljauwsche Jan

van Schaffelaar zich uit den toren van Barneveld naar beneden stortte, om zijnen wapenmakers lijfsbehoud te verzekeren. In het daaropvolgende jaar (1483) maakte Maximiliaan een einde aan die onlusten door de herovering van Utrecht, alwaar hij David van Bourgondië herstelde. Zoo werd ook de bisschop van Luik, Jan de Hornes, in weerwil van Willem van der Mark (le sanglier des Ardennes), op zijn zetel teruggevoerd.

In 1488 brak op nieuw in Brugge een allerhevigst oproer uit. Maximiliaan, middelerwijl te Aken als Roomsche koning gekroond, werd zelfs door de muitelingen, vier maanden lang, in hechtenis gehouden. De oorlog hield aan tot in 1490; toen eerst kon een algemeene vrede tusschen Maximiliaan en de Vlamingen, en tevens met Frankrijk tot stand gebragt worden.

Tot groot geluk voor Holland ging ook omtrent dezen tijd de partij der Hoekschen onder, vooral na de nederlaag van haar toenmaligen aanvoerder, Jonker Frans van Brederode, bij Brouwershaven. Aan deze verscheidene oorlogen, waarbij nog een misgewas kwam, hetwelk eene groote schaarschte van levensmiddelen te weeg bragt, reeg zich een, in Hoekschen zin onder het landvolk van Westfriesland en Kennemerland uitgebroken opstand, waarbij Hoorn, Alkmaar en hoofdzakelijk Haarlem het moesten misgelden. Het duurde echter niet lang, of dit *Kaas- en Broodvolk* (dus genoemd wijl zij het voorwerp hunner eischen, kaas en brood, geschilderd in hunne vaandels droegen,) werd door Maximiliaans veldheer, Albert van Saksen, beteugeld (1492). Eenige maanden later gaf Maximiliaan, door den dood zijns vaders op den keizerstroon geroe-

pen, het bestuur der Nederlanden aan zijn zestienjarigen zoon , Philips , over.

II. *Zelfregering van Philips-den-Schoone, 1493—1506.* — Philips werd bij het aanvaarden van het bewind door alle provinciën , behalve Gelderland , gehuldigd.

In 1496 trad Philips in den echt met Joanna , later erfdochter van Ferdinand van Aragonië en Isabella van Kastilië. Deze allergewichtigste verbindtenis bragt de uitgebreide Spaansche bezittingen aan het Habsburgsche Huis , zooals dat vroeger, door het huwelijk van Maria van Bourgondië met Maximiliaan , met ons vaderland gebeurd was.

Toen Philips' schoonmoeder in 1504 overleed, werd hij ter opvolging naar Spanje geroepen ; doch, onlusten in Gelderland uitgebroken, hielden hem nog twee jaren in de Nederlanden terug. De Gelderschen trouwens hadden den zoon van den beruchten Adolf, Karel van Egmond, door een losgeld uit de Fransche kluisters geslaakt, als hertog uitgeroepen. Weldra werden nu Maximiliaans troepen den lande uitgedreven, en ofschoon de Duitsche keurvorsten aan Karel zijne regten hadden ontzegd, wist deze desniettegenstaande zich nog veertig jaren te handhaven, tot groot leed voor de naburige gewesten. Philips sloot evenwel een tweejarigen wapenstilstand met Karel, waarna hij zich inscheepte naar Spanje. Nog in hetzelfde jaar zijner aankomst overleed hij aldaar in den bloei zijner jaren (1506).

Philips was de eerste vorst uit het Habsburgsche Huis, die met grond eene wereldheerschappij mogt te

gemoet zien , maar deze grootheid moest hij niet belevén; ook scheen hij , te ligtzinnig en onzelfstandig als hij was , er minder voor berekend dan zijn rijkér begaafde zoon , Karel.

§ 2.

Karel V.

1506—1555.

I. *Onder de voogdjschap van Maximiliaan , 1506—1515.* — Op verzoek der Staten belastte zich nogmaals Maximiliaan met de voogdjschap van Philips' oudsten zoon , den zesjarigen Karel , in 1500 te Gent geboren. Maximiliaan benoemde Willem de Croy , Heer van Chièvres , tot bestuurder en Adriaan Boyens van Utrecht (later paus Adriaan VI) , hoogleeraar van Leuven , tot onderwijzer van zijn kleinzoon. Zijne dochter , Margaretha , werd door hem als landvoogdes alhier aangesteld , terwijl Kastilië , door den kardinaal Ximenes , een der deugdzaamste en geleerdste mannen van zijnen tijd , gelukkig bestierd werd.

Gedurende Karels minderjarigheid bleven de Nederlanden tamelijk rustig. Alleen de Geldersche hertog nam weér de wapens op bij het vernemen van Philips' dood ; hij bleef deze , door Frankrijk ondersteund zijnde , bijna aanhoudend voeren , tot dat in 1512 een vierjarig bestand met hem gesloten werd.

II. *Karels zelfregering , 1515—1555.* — Toen Karel nog slechts vijftien jaar bereikt had , werd hij door zijn grootvader ríjp geacht voor de regering , weshalve hij hem zelven in 1515 de teugels des bewinds in

handen gaf. In het volgende jaar overleed Ferdinand-de-Katholieke, waardoor de jonge Karel in het bezit geraakte van het koninkrijk der Beide-Siciliën, van Sardinië en vooral van de geheele Spaansche Monarchie, waarbij Columbus nog eene gansche *nieuwe wereld* in Amerika gevoegd had. In 1519 overleed ook Karels grootvader, Maximiliaan, hetwelk hem de uitgebreide Oostenrijksche bezittingen toevoerde, die hij echter in 1521 afstond aan zijnen broeder, Ferdinand, den stamheer van het Duitsch-Habsburgsche Huis. Al deze grootheid werd nog verhoogd door de Duitsche keizerskroon, die den jeugdigen vorst onder den naam van *Keizer Karel V* in datzelfde jaar op het hoofd gedrukt werd. Alhoewel dit onmetelijk gebied Karels naburen vrees had mogen inboezemen, zoo had dit toch nú het geval niet moeten wezen, op een tijdstip namelijk, dat 's keizers onverdeelde krachtsinspanning gevorderd werd tegen Soliman II, die geheel Europa met zijne Turksche legerscharen bedreigde. Ten einde zich tegen deze dringende gevaren krachtdadig te kunnen verzetten, was het tevens pligt voor den magtigen Karel van, als wereldlijk beschermheer der Kerk, de godsdienstige verdeeldheden te onderdrukken, die de eenheid en de kracht verbraken van het Duitsche Rijk, waarvan hij het opperhoofd was. Hieraan offerde hij zijn werkzaam leven op, doch hij bezweek onder den last; inzonderheid ook wegens den rustellozen tegenstand van Frankrijks koning, die het bovendien niet beneden zich achtte met 's keizers voornoemde tegenstanders, de Protestansche vorsten en de Turken, in verbinding te treden.

Alhoewel deze algemeene belangen den keizer onophoudelijk bezig hielden, verloor hij toch zijn geliefkoosd vaderland niet uit het oog. Als een der merkwaardigste feiten uit zijne regering mag wel de vereeniging aller 17 provinciën onder zijn bewind aangezien worden.

Behalve de stad Groningen was Friesland door Maximiliaans landvoogd, Albert van Saksen, met toedoen der Schieringers, aan het Habsburgsche Huis onderworpen. Alberts tweede opvolger en zoon, Joris, belegerde wel is waar Groningen, maar deze stad huldigde in 1505 Edzard, Heer van Oost-Friesland, welke op zijn beurt tien jaren later Karel van Gelder te hulp riep. Joris, dezen nieuwen krijgminnenden tegenstander duchtende, verkocht zijne regten op Friesland voor 350,000 fl. aan Karel V (1515). (α)

Eenige onlusten, in 1527 tusschen Hendrik van Beijeren, bisschop van Utrecht, en zijne Utrechtste onderdanen gerezen, waren oorzaak dat deze laatsten de tusschenkomst inriepen van Karel van Gelder, die zich reeds van omtrent gansch Overijssel had meester gemaakt, en nu ook Utrecht bemagtigde: tegen de Gelderschen niet bestand, stond de bisschop het wereldlijk gebied van Utrecht en Overijssel aan Karel V af. Daarop werden de buitensporigheden der Gelderschen beteugeld, en de stad Utrecht door Willem Turk met behulp der Hollanders, Friezen en Brabanters heroverd; nog in datzelfde jaar (1528) werd Karel als landsheer te Utrecht gehuldigd.

Drenthe en de stad Groningen met de Ommelanden, door partijschappen aanhoudend verontrust, had-

den zich insgelijks in 1536 in de armen van Karel geworpen, zoodat Gelderland de eenige provincie was, die den keizer nog hare huldiging weigerde. Ook deze liet zich niet lang meer wachten. Karel van Gelder, in 1538 overleden, had dit hertogdom aan Willem, hertog van Gulik en Kleef, overgegeven. Naar het voorbeeld zijns voorgangers, nam ook deze des keizers ongelegenheden te baat, om in Brabant te vallen. Doch eindelijk rukte de keizer zelf tegen hem op en dwong weldra den hertog om genade te smeeken. Deze werd hem in 's keizers tent voor Venlo verleend, onder andere op voorwaarden van afstand te doen aan den keizer van het hertogdom Gelder en het graafschap Zutphen. Zóó raakte Karel, omtrent het jaar 1543, in het *volle* bezit der Nederlanden.

Thans ging Karel een plan, reeds door Maximiliaan beproefd, ten uitvoer brengen. Toen in 1530 Margaretha van Oostenrijk, moei van Karel V en landvoogdesse der Nederlanden, overleden was, had de keizer tot deze laatste betrekking zijne voorzigtige en heldhaftige zuster Maria, koningin-weduwe van Hongarije, benoemd; haar tevens tot verligting van het bestier een *staatsraad*, met de hoogere lands-, staats- en krijgsaangelegenheden; een *geheimenraad*: met het beleid der regterlijke map en politie belast, en een *raad van finantiën* ter zijde stellende. Ten einde echter meer eenheid en klem aan het bestuur der Nederlanden te geven, en dit gewest voor de gevaren, waarmee het van den kant van Frankrijk bedreigd was, te vrijwaren, voegde hij in 1548 de gezamenlijke provinciën, als *Bourgon-dischen cirkel*, bij het Duitsche Rijk, ze tevens on-

verdeelbaar verklarende en onafhankelijk van de keizerlijke regtspraak.

Zoo stonden thans de Nederlanden tot een meer eenzelvig geheel vereenigd. De vrije gemeenten waren allengs ontaard en in de laatste tijden het tooneel geworden van ergerlijke uitsporigheden van 't gemeen. Door den ijzeren arm van Karel-den-Stoute bedwongen, hadden zij nogmaals hare magt doen gelden tijdens het bewind van Maria van Bourgondië en dat van haar minderjarigen zoon; zelfs waagden het de Gentenaars zich tegen den magtigen keizer te verzetten; maar dit maal boetten dezen hun moedwil met den volslagen ondergang hunner vrijheden (1540). Van Karels bestuur dagteekent de zegepraal van het monarchaal beginsel over de volksregeringen.

Ook bloeiden onder Karels bescherming de Nederlandsche gewesten. Antwerpen overheerschte, om zoo te zeggen, den handel der geheele wereld, en de rijkdommen van Amerika en Azië gleden slechts door de handen der Spanjaarden en Portugezen, om daarmede de nijverheid der Nederlanders te betalen. Op het gebied der letteren heerschte eveneens eene groote levendigheid, alhoewel het ook daar van overlang niet aan voortteekens ontbrak, die een ommekeer van begrippen verraadden. Het eigenlijke volk verloor in den loop van dit zoo sterk bewogen overgangstijdperk meer en meer zijn openen, ongekunstelden, dichtertlijken geest; gedeeltelijk had het plaats genomen in den burgerstand, die met den alom wassenden rijkdom een gevoel van eigen vermogen voelde opwellen, waarbij deze klasse nu ook niet langer opzigtens ver-

standelijke vorming wilde achterstaan in vergelijking met de bevoorregte geestelijken en edelingen. Gretig werden alle denkbeelden opgevangen, welke met dien klimmenden overmoed dezer reeds vrij democratisch gezinde burgerij eenstemmig klonken: hoedanige toonen wel voor 't eerst uit Jacob van Maerlant's schriften opstegen. Naar het voorbeeld der geestelijke en ridderlijke genootschappen vormden zich in de steden niet slechts broederschappen van ambachten, zooals wij boven zagen, maar ook de dichters en sprekers vereenigden zich tot gevestigde lichamen, die den naam van *Rederijkerskamers* droegen. Onze Bourgondische vorsten, meestal groote kunstvoorstanders, moedigden die letteroefeningen aan; hunne hooge bescherming hield echter op, toen ook deze Rederijkers zich op den weg wierpen der nieuwe denkbeelden, dien zij den weg des vooruitgangs waanden. Te midden van dat eindeloos rhetorizeren stierf de poëzij weg en maakte plaats voor dusgenaamde *zinnespelen*, allegorische tooneelvoorstellingen, die de deur openzetteden voor allerlei schimpscheuten op de inrigtingen der toenmalige maatschappij, vaak in smake'ooze basterdtaal opgesteld. Was er nu al terugwerking op het veld der mystieke poëzij, in 't Zuiden door Ruysbroeck, in 't Noorden zoo heerlijk door de Deventersche *Broeders van 't gemeenschappelijk leven* vertegenwoordigd, met Gerart Grote, Florens Radewijns en onzen wereldberoemden Thomas van Kempen aan 't hoofd: toch hield dier geesten strekking aan, die alles onder het bereik en het regterschap van 't eigen oordeel wenschten neêr

te halen, en die weldra hunne noodlottige zegepraal in het uitbrekend Protestantisme vierden.

Het was trouwens even vóór en onder de regering van Karel, dat een vloed van dwaalleeringen door een afgevallen kloosterling, *Martinus Luther*, met woesten zin verspreid, en wegens talrijke gunstige omstandigheden, door een groot gedeelte van Duitschland gretig opgenomen werden; terwijl inzonderheid vele vorsten deze hervormingsbewegingen te baat namen om zich van den keizer onafhankelijk en, door middel der ontroofde kerkelijke goederen, rijk en magtig te maken. De nieuwe leer drong weldra in de Nederlandsche handelsteden door en gaf aanleiding tot de schromelijkste wantooneelen, waaraan voornamelijk de nieuwe sekte der *Wederdoopers* zich schuldig maakte. Ofschoon de keizer zich hiertegen eerst door zachtere en later door strengere maatregelen verzette, vermogt hij toch niet uit deze gewesten die godsdienst- en burgeroorlogen te weren, welke er onder de regering zijns zoons zoo noodlottig hebben gewoed.

Na veertig lange jaren onder de moeilijkste omstandigheden het gewigt zoo veler zware kroonen met waardigheid getorcht te hebben, werd hij tegen het einde zijns levens door eene ziekte dermate voor alle inspanning ongeschikt, dat hij besloot aan zijn zoon de regering over te geven. Dit deed hij in eene allerluis-terrijkste vergadering te Brussel gehouden den 25 October 1555. Na een bondig verslag gegeven te hebben van zijne uitgestrekte werkzaamheden, droeg de keizer aan Philips II de heerschappij op over de Nederlanden en Bourgondië; hem zijne landgenooten en de belangen

der katholieke Kerk dringend aanbevelende. In het daaraanvolgende jaar stond hij zijnen zoon nog de Spaansche kroon af, zond zijnen broeder, Ferdinand, den keizerlijken schepter en vertrok naar Spanje, om bij het klooster der vallei Yuste zijne laatste levensdagen in rustige godsdienstoefeningen door te brengen. Deze dappere en edelmoedige vorst, die met zijn diep verstand en zijne grenzenlooze werkzaamheid de talrijke groote mannen, die hem omringden, steeds overtrof, stierf den 21 September 1558.

§ 3.

Philips II.

1555—1579 (Afgezworen in 't Noorden 1581 † 1598).

I. *Philips II tot zijn vertrek naar Spanje, 1555—1559.* — Philips II was in zijne hoedanigheid van katholiek graaf en hertog der Nederlandsche gewesten, na de aanvaarding van het bewind, er al dadelijk op bedacht, om in deze landen den vrede tegen de in- en uitwendige vijanden te handhaven en er de oude godsdienst ongeschonden te bewaren. Diensvolgens liet hij de plakaten zijns vaders tegen de rustverstorende, uit den vreemde herwaarts komende, andersgezinden hernieuwen; tevens aandringerende op de uitvoering van het, door Karel V reeds beraamde, plan van meerdere bisdommen in de Nederlanden op te rigten. Ter regeling van 's landsbestuur benoemde hij Emmanuel, hertog van Savoye, tot algemeen landvoogd der Nederlanden. Deze werd evenwel na den vrede van Château-Cam-

breis , waartoe bijzonderlijk Egmonds krijgstalant de Franschen gedwongen had (1559), in zijne staten hersteld , zoodat Philips nu zijne halve zuster , Margaretha van Parma, tot dien post benoemde. Tevens werd de drievoudige raad, door den keizer ten jare 1531 opgerigt, op nieuw in werking gesteld. Tot den staatsraad, uit zes leden bestaande, behoorden vooreerst: *Willem van Nassau, prins van Oranje* *) en stadhouder over Holland, Zeeland en Utrecht; Karel Lamoraal, graaf van Egmond, stadhouder van Vlaanderen en Artois; en sedert 1562 ook Philips van Montmorency, graaf van Hoorne, vloot-admiraal der Nederlanden: dezen stonden aan het hoofd van den adel. De drie andere leden waren: Antoon Perrenot van Granvelle, bisschop van Atrecht; Viglius van Aytta, president van den geheimen-raad; en Karel, graaf van Berlaymont, voorzitter van den raad van finantiën. Deze drie laatsten waren 's ko-

*) Zie hier de geslachtslijst van Willem van Nassau, Prins van Oranje:

<i>Engelbrecht I</i> , graaf van Nassau en Vianden, † 1412.	Jan, graaf v. N. en V., heer van Grimberghe, Breda, enz., stede- houder van Brabant onder Karel-den-Stoute, † 1475.
<i>Engelbrecht II</i> , gr. v. N. en V., heer v. Gr., Br., Diest en Siechem, burggraaf v. Antwerpen, stadhouder v. Philips-den-Schoone, † 1504.	Jan, † 1516.
<i>Hendrik</i> , eigenaam der Nederl. bezittingen, stad. v. Holl., geh. m. Claudine v. Châlons, zuster v. Philibert v. Oranje, † 1538.	Willem-de-Oude, erfgen. d. Duitsche bezitt., † 1559.
<i>René v. Châlons</i> , stadh. v. Holland, † 1544, het prinsdom van Oranje en zijne Nederl. bezittingen overlatende aan:	WILLEM-den-Zwijger, Jan-de-Oude. prins v. Oranje.

nings vertrouwelingen en maakten de *consulte* uit, welker goedkeuring de gouvernante in de gewigtigste staatsaangelegenheden moest inwinnen. Nu beriep de koning een landdag naar Gent, nam afscheid van den landzaat en vertrok naar Spanje.

II. *Het bestuur van Margaretha van Parma, 1559—1567.* — Ten einde het vrij algemeen zedebederf en het indringen der nieuwe godsdienstleer krachtadiger te keeren, had Philips, zooals we boven reeds gezien hebben, voor de oprigting van verscheidene nieuwe bisdommen gezorgd. Deze, hoe heilzaam ook een maatregel, wekte echter de misnoegdheid van menig geestelijke en edelman, van menig katholiek zoowel als van de sektarissen, die allen uit verschillende beweegredenen deze zoogenaamde „nieuwigheid” sterk bestreden. Ook had de koning bij zijn vertrek 3000 man Spaansche troepen alhier achtergelaten; wjl dezen den partijgangers voor hunne plannen hinderlijk toeschenen, werd over hunne tegenwoordigheid, als over eene schennis der privilegiën, luidkeels geklaagd, tot dat ze eindelijk werden afgezonden. De ontevredenheid bleef desniet-tegenstaande voortduren. Vooral was de adel op de nieuwe orde van zaken verbeteren. Verscheidene zijner leden achtten hunne bewezen diensten miskend; daarenboven wenschte menig hunner, in diepe schulden stekende, met een of ander rijken post bekleed te worden, zooals men dit onder Karels bestuur gewend was geweest; en ofschoon nagenoeg alle ambten in den lande met Nederlanders bezet waren, verdroot

het toch den adel bovenmate van dien Bourgondiër *), Granvelle, inmiddels nog aartsbisschop van Mechelen en kardinaal geworden, aan 't hoofd te zien van 's lands bestuur.

In deze omstandigheden verbond zich Willem van Oranje met eenige andere heeren, om den kardinaal den voet te ligten. Granvelle was een kundig en voorzigtig staatsman, begaafd met rijke talenten, voorbeeldeloos werkzaam, vindingrijk en beraden; een man die, zeer wel ingelicht zijnde over den toestand dezer gewesten en den aard hunner bevolking, bovendien den immer weifelenden koning, doch zonder kruipend gevele, behendig tot handelen wist te brengen. Zijn voornaamste misdrijf in de oogen zijner tegenstanders bestond dan ook in die doorziende standvastigheid, waarmee hij zich steeds en overal tegen de kuiperijen van 's konings tegenpartij verzettede. De graaf van Egmond, wars van alle geveinsdheid, stelde zich openlijk aan 't hoofd der *antikardinalisten*; hij zoowel als Hoorne, maar vooral Oranje, beproefden eerst door hunne aanhoudende tegenkantingen het den kardinaal lastig te maken; als deze evenwel onbezweken zijne betrekking bleef vervullen, verlieten zij voor goed den staatsraad. Er werd naar Spanje geschreven, maar de regtvaardige Philips weigerde op eene onbepaalde aanklagt zijn getrouwen minister te ontzetten. Middelerwjl ging men binnenslands voort met den kardinaal bespottelijk te maken; eindelijk had men ook de gouvernante tegen hem weten in te nemen, en toen deze nu den koning

---

*) Maar toch als bisschop van Atrecht nu een Nederlander. Men zie ook het traktaat van Augsburg.

op het gevaar van den toestand wees, zwichtte de koning, hoewel zeer ongaarne, voor hare drangredenen. De kardinaal ontving in last zich vooreerst uit de Nederlanden te verwijderen (Maart, 1564).

Nu zegevierde Oranje's partij; maar 's lands toestand werd er niet beter om. Onder het willekeurig bestuur der magistraten begonnen zelfs de hervormers met ongehoorde stoutheid te spreken; terwijl van een anderen kant de misbruiken dagelijks aanwiesen, de hoofden al heeter en de geruchten, onder het volk verspreid, al somberder werden. In dezen staat van zaken ontwierpen eenige der meest opgewonden edellieden een *verbond*, ten einde elkander bij te staan tegen de invoering der Spaansche Inquisitie *), en waarvan doel en inrigting in een schrift, *Compromis* genoemd, werden opgeteekend. Vervolgens werd een *Smeekschrift* opgesteld in den zin van vermeld Compromis, en door 400 edelen met Brederode aan de spits der gouvernante aangeboden (5 April 1566). Men drong vooral aan op de afschaffing der edikten, der Inquisitie en op de zamenroeping der Generale-Statën.

Ziende wat deze verbonden edellieden, die, men weet niet juist waarom, den naam van *Geuzen* (bedelaars)

---

*) De Spaansche Inquisitie was, verhalve, volgens de verbondenen zelve, nog in te voeren; men schermde tegen een schrikbeeld, waarmee men de verbeelding der menigte trachtte in gisting te zetten. Philips heeft nooit den wil gehad ze in te voeren. De Inquisitie, op welker afschaffing Brederode's smeekschrift aandrang, was die der pauselijk goedgekeurde Commissarissen, naar wier uitspraak over strafbaarheid de wereldlijke amptenaren zich vervolgens regelden voor het al of niet toepassen der plakaten. Deze inrigting bestond hier te lande met al de vereischten eener volkomen wettigheid reeds sinds veertig jaren.

hadden aangenomen, zich straffeloos veroorloofden: zœ begonnen de *Hugenoten* uit Frankrijk en de Duitsche sektarissen in 't openbaar hunne leer te verkondigen en hartstogtelyk tegen de oude katholieke geloofsleer uit te varen. Het getal der onruststichters nam dermate toe, dat zij reeds gewapend ter preke durfden verschijnen, onder, bedreiging van tot dadelykheden over te gaan, in geval men ze mogt lastig vallen. Ook duurde het niet lang of de uitgelatenheid van het graauw, door de Calvinistische predikatiën opgehitst, brak eensklaps in de schromelykste buitensporigheden los. Teugellooze horden begonnen in Vlaanderen de kerken en kloosters uit te plunderen en te verwoesten; alles wat heilig en kostbaar was werd baldadig geschonden en vertreden. Weldra breidden zich deze ontzettende verwoestingen over bijna alle provinciën uit, zoodanig dat op vele plaatsen de goddelijke dienst ganschelyk op-hield. Deze schrikwekkende *beeldstorm* begon den 14 Aug. 1566.

Onder den drang dezer wantooneelen moest de beangstigde gouvernante, ondanks haar zelve, in de voor-naamste eischen van den oproerigen adel, nog steeds te St. Truyen vergaderd, inwilligen; waarop van lie-verlede de rust alom herstelde. Zelfs kwamen thans verscheidene verbonden edellieden, bij het zien van het woest geweld dezer vermetelen, die het op niets minder dan op den ondergang van het Katholicisme gemunt hadden, tot inkeer. Ook spoedde zich de landvoogdesse deze gelukkige tijding naar Madrid te berigten, en *misschien* was de koning in de herstelling van zijn gezag werkelijk geslaagd, ware hij, in deze gunstige

wending van zaken , in persoon den opstand komen bedaren. Hij verkoos evenwel hiertoe een anderen weg dan dien der goedertierendheid.

Philips , er niet van onbewust , hoe in de overige landen het Protestantisme zich te vuur en te zwaard ingedrongen en , onverdraagzaam van aard , zich aldaar de opperheerschappij bezorgd had , begreep dat de opstandelingen , in zijne Nederlandsche graafschappen en hertogdommen , ook wel geen ander doel konden hebben dan , met verandering van godsdienst , tevens de bestaande staatsregeling omver te werpen , en hem zelve van het gebied te berooven. De leuze der ontevreden „gewetensvrijheid” moest hem dienvolgens in de ooren klinken als schreeuwde men : onderdrukking van het Katholicisme , afschudding van het Spaansche juk ! Dusverre had hij meer gematigde , maar ongelukkigerwijze geene snel beraamde , krachtdadig uitgevoerde , geene afdoende middelen aangewend ; nú , bij het vernemen der jongste buitensporigheden der beeldstormers , ontbrandde zijne verontwaardiging en vatte hij het besluit de muitelingen voorbeeldig te tuchtigen. Te dien einde zond hij een zijner uitstekendste veldheeren , *Ferdinand Alvarez de Toledo* , hertog van *Alba* , met een uitgelezen leger naar de Nederlanden.

Op het hooren dezer tijding begaven zich eene groote menigte inwoners in den vreemde. Willem van Oranje , die niet zonder reden deze groote verhuizing geopend had , werd onder anderen gevolgd door de graven van Culenborg , van Hoogstraeten , van Berg , enz. ; terwijl Egmond en Hoorne waanden in den lande gerustelijk te kunnen verblijven.

III. *Bestuur van den hertog van Alba, 1567—1573.*

— Alba begon de bevelen zijns koninklijken meesters uit te voeren met de gestrengheid van een soldaat. Hij liet al dadelijk de graven van Egmond en Hoorne in hechtenis nemen, en, na Margaretha's vertrek, landvoogd geworden, een *Raad van Beroerte* (later Bloedraad geheeten) oprigten, om over de pligtigsten der jongste onlusten, in die dagen *Beroerten* genoemd, regt te spreken. Ook Oranje en de overige voorname uitgewekenen werden voor den raad gedagvaard, doch verschenen natuurlijk niet.

Intusschen was Oranje niet werkeloos gebleven in het buitenland. Hij wilde van vier kanten te gelijk een inval in de Nederlanden beproeven. Alleen slaagde des prinsen broeder, Lodewijk van Nassau, die in den slag van Heiligerlee den graaf van Aremberg de nederlaag toebragt; het was desniettemin een ongunstig begin voor Alba's krigsbedrijf, weshalve deze het besluit nam in persoon het leger in Friesland te gaan aanvoeren. Alvorens echter Brussel te verlaten, liet hij aldaar, om de oproerigen af te schrikken, de twee graven van Egmond en Hoorne in 't openbaar onthoofden (5 Junij 1568). Het volk stond verbaasd bij het zien van dit bloedtooneel. Deze, schoon nog niet als onregtvaardig bewezen, veroordeeling was toch onstaatkundig; dewijl zij, in verband met volgende strenge straoefeningen, velen tot toenadering bragt met de Calvinistische opstandelingen, door den afkeer, dien zij veroorzaakte tegen Philips' regering.

Alba had vervolgens het leger van Lodewijk van Nassau bij Jemminghen overwonnen en daarna Oranje

zelve, door eene welberekende traagheid, genoodzaakt zijn leger af te danken; doch de wijze, waarop de zegevierende hertog zijn standbeeld te Antwerpen liet oprigten, was weinig in staat, hem met de reeds opgewonden gemoederen te verzoenen. Maar hetgeen een algemeenen tegenstand te weeg bracht was de gedwongen invoering der *bestendige* belasting van den 10^{den} penning op de roerende, en een 20^{den} op de onroerende goederen te betalen bij elke vervreemding.

Te midden der onlusten uit dezen maatregel gesproten, gelukte het den Heer van Lumey, den aanvoerder der Watergeuzen in Oranje's dienst, de stad Brielle te bemagtigen. Hierdoor had Oranje een vasten voet in Holland gezet; ook leed het niet lang of de meeste Hollandsche en Zeeuwsche steden, Amsterdam en Middelburg uitgenomen, gingen voor Philips verloren. Hierbij voegden zich weldra Gelderland, Overijssel en Friesland.

Alba heroverde eerst de stad Bergen, door Lodewijk van Nassau verrast; vervolgens werden de steden, door Oranje in een tweeden, eveneens mislukten, veldtocht in Brabant bemagtigd, hernomen. Na de inneming der stad Goes kwam ook Zeeland weêr aan Philips terug. Don Frederik, Alba's zoon, had tegelijkertijd Gelderland heroverd; maar Holland bood grooteren tegenstand. Naarden werd niettemin genomen en wreedaardiglijk uitgemoord; Haarlem, na met groote dapperheid een beleg van zeven maanden, nog door den moed van Kenau Hasselaar onderscheiden, bestaan te hebben, werd insgelijks hernomen (12 Julij 1573). Nu lag Alkmaar aan de beurt; doch hier moest het beleg,

uit vrees van eene overstroming , opgebroken worden.

Deze twijfelachtige uitslag van Alba's krijgsverrigtingen gevoegd bij den wrok , dien men hem in de Nederlanden toedroeg , bewoog den hertog zijn ontslag bij den koning in te dienen. Philips , van zijnen kant de geweldige maatregels min doeltreffend bevonden hebbende , wilde een gematigder stelsel beproeven. Dienvolgens hield de forsche Alba op een passend werktuig te wezen , en werd dus ontslagen ; waarna Philips als zijn opvolger benoemde *Don Luis de Zuniga y Requesens*.

IV. *Van de komst van Requesens tot die van Don Juan , 1573—1576.* — Requesens , hoe zacht ook van inborst , hoe bekwaam ook een veldheer , vermogt nogtans niet den bijna hopeloozen toestand van 's konings zaak te verbeteren ; veelal ten gevolge van de teugelloosheid zijner slecht betaalde troepen. Hij poogde al dadelijk Middelburg te ontzetten , doch te vergeefs ; zelfs ging met deze stad geheel Zeeland weêr verloren. Beter slaagde zijn onderbevelhebber , Sanchez d'Avila. Deze , in Alba's school gevormde , veldheer bragt het leger van Lodewijk van Nassau eene volslagen nederlaag toe op de *Mookerheide* , waarbij Lodewijk zelf en zijn broeder Hendrik sneuvelden. Vervolgens werd het beleg van Leyden hervat. Hoe hoog echter de hongersnood ook klom in deze ongelukkige stad , de dappere ingezetenen met hun burgemeester , Van der Werf , aan 't hoofd wilden niets van overgave weten. Eindelijk besloot men de dijken door te steken , waarop de belegeraars in allerijl de vlugt moesten nemen. Ter belooning voor deze trouw , doch wel

voornamelijk ter oprigting van een leerstoel der gereformeerde godgeleerdheid, werd op 's prinsens voorstel te Leyden eene hoogeschool (1575) gevestigd, aan welke later eene Europeesche vermaardheid te beurt viel.

Ondanks de hoogste magt, waarmede Oranje zich te Delft had laten bekleeden voor den duur des oorlogs namen zijne zaken nog geen voorspoedigen keer. Des landsvoogds troepen behaaldt, waarentegen nieuwe voordeelen in Holland; zelfs waagden zij het, na het zeewater dat Tholen, Duiveland en Schouwen van elkander scheidt, doorwaad te hebben, het beleg te slaan voor Zierikzee. Requesens mogt evenwel niet getuige wezen van de inneming dezer stad (29 Junij 1576); hij was twee maanden te voren, ten gevolge van de ongezone Zeeuwsche lucht, overleden.

Deze onvoorziene dood dompelde het land in een hagchelijken toestand. Doch juist de regeringloosheid waaraan de zuidelijke provinciën nu ter prooi vielen, zoowel als het verbond, den 25 April 1576 tusschen Holland en Zeeland te Delft gesloten, bevorderden eensklaps 's prinsens gezag. In vermeld verbond, waarbij men zich onderling vereenigde tegen den gemeenschappelijken vijand, de Spanjaarden, was besloten den prins voor den duur des oorlogs eene zekere soevereiniteit op te dragen, zullende hij tevens de uitoefening der hervormde godsdienst handhaven en die der katholieken doen ophouden. Omtrent dit laatste punt was er wel bepaald dat niemands geloof en geweten zou verontrust worden; intusschen werden gewelddadigheden tegen kerken, kloosters en geestelijken niet gespaard. In België had de staatsraad voor-

loopig het bewind in handen genomen; doch hij voelde zich door bedekte tegenkantingen in zijn werkkring verlamd en tevens van alle zijden gedrongen tot de bijeenroeping van de Generale-Staten; terwijl anderzijds de Spaansche soldaten de pas heroverde stad Zierikzee moedwillig verlieten en, ter vergoeding voor hunne achterstallige soldij, het land dermate uitplunderden, dat de staatsraad als gedwongen werd, om ze tot vijanden te verklaren des konings en verraders des lands. Te midden dezer ongelegenheden waren de Staten van Holland en Zeeland met den prins van Oranje er op uit om, op den voet van het Delftsche verbond, een dergelijk verdrag met de Zuidelijke Nederlanden te sluiten. Den 19 October werden hieromtrent in de stad Gent de onderhandelingen geopend: bereids den 8 November 1576 kwam er een verdrag tot stand, gesloten tusschen de Staten van Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, enz. ter eene en den prins van Oranje, met de Staten van Holland en Zeeland, ter andere zijde. Tot dit vermaard verbond, bekend onder den naam van: *Pacificatie van Gent*, traden alle provinciën, behalve Luxemburg, toe. Onder zijne voornaamste bepalingen tellen wij de volgende: de verbanning der Spaansche troepen uit den lande; de zaâmroeping der Generale-Staten; de onschendbaarheid der R. K. godsdienst buiten Holland en Zeeland; de verdelging van alles wat Alba alhier had tot stand gebragt; enz.

Door middel van voornoemde bevrediging, een meesterstuk van Oranje's staatkunde, zoude deze er welligt in geslaagd zijn Philips' gezag over de Neder-

landsche gewesten onherstelbaar te knakken; te meer wyl 's konings soldaten nog onlangs den hun toege- dragen haat hadden doen stijgen door de verwoesting van Maastricht en Antwerpen (Spaansche furie): *20 Oct 17* hadde men stiptelijk dit verbond nageleefd. Het viel echter den zegepralenden nieuwgezinden zwaar hun euvelmoed te bedwingen. Vele der steden, die in het volgende jaar tot de strijders overgingen, zooals Haar- lem, Schoonhoven, Goes met het eiland Zuid-Beveland, Tholen, de stad en provincie Utrecht, Heusden en iets later Amsterdam, hadden bepaaldelijk vrije uit- oefening der katholieke godsdienst bedongen; doch het duurde niet lang of deze plegtige beloften werden schandelijk over het hoofd gezien. Ook in Zuid-Neder- land hadden naauwelijks de Calvinisten voet gevat, of, naar het voorbeeld hunner geloofsgenooten van 't Noorden, grepen zij insgelijks hier naar de opper- heerschappij. En zij, die het zoo hoog op hadden met gewetensvrijheid, begonnen er de Katholieken met alles wat hun dierbaar is zóó onbeschaamd gedurende lange maanden te vervolgen, dat hun euvelmoed en dweepzucht aldra de wreedheid der Spanjaarden, reeds vroeger in Holland door de Lumey's en de Sonoy's voorbijgestreefd, in vergetelheid bragten. Zoo werd eene terugwerking te gunste van Philips voorbereid.

V. *Sedert de komst van Don Juan van Oostenrijk tot de Unie van Utrecht, 1576—1579.* — Ondertusschen was de held van Lepanto, de ridderlijke Don Juan, door zijn korinklijken broeder tot landvoogd der Ne- derlanden benoemd, te Luxemburg aangekomen. Met

vredelievende oogmerken herwaarts gezonden, had hij bij het aanvaarden van het bewind niets beter te doen dan met de Staten in onderhandeling te treden; werkelijk sloot hij ook aldra een verdrag met hen, nagenoeg gelijkkluidend met de Gentsche Pacificatie, onder den naam van *Eeuwig Edikt* den 12 Feb. 1577 onderteekend: De nieuwe landvoogd ontwaarde desnietteenstaande dat hij onderhands werd tegengewerkt; zijne dienaren werden straffeloos vervolgd, hij zelf verguisd, bespot, zelfs door zamenspanning met lijfsgevaar bedreigd, tot dat hij radeloos, niet tot een vredebreuk, maar tot persoonlijke veiligheid, het kasteel van Namen verraste. Maar nu namen de Staten van hunnen kant de wapens op, terwijl Willem van Oranje tot *ruwaard van Brabant* benoemd wierd. De Zuid-Nederlandsche adel, nog aan het R. K. geloof gehecht, zag dit evenwel met leede oogen; weshalve deze, door toedoen van den hertog van Aarschot, den aartshertog *Matthias*, broeder van keizer Rudolf, tot landvoogd verkoos. De sluwe Zwijger erkende dra den Duitschen vorst, doch feitelijk wist hij hem gansch te overschaduwen.

In dezen staat van inwendige verdeeldheid raakte Don Juan met de Staatschen slaags bij Gembloux. Hij behaalde eene luisterrijke overwinning, en, ondanks den overgang van Amsterdam tot de verbondenen, deed hij den Staten zooveel afbreuk, dat dezen uit Duitschland en Frankrijk ondersteuning zoeken moesten. Deze gewerd hun ook door den *Paltsgraaf*, *Jan Casimir*, en den *hertog van Alençon* (later ook van Anjou); maar in stede van een enkel hoofd hadden

zij er nu vier gekregen. Deze oneenigheid strekte het verbond ten verderve; bijzonderlijk toen de *Waalsche provinciën*, die noch van godsdienst, noch van meester veranderen wilden, deze woelingen moede zijnde, eene derde partij gingen vormen, die der *Malcontenten*. Middelerwjl was Don Juan, meer door kwellende zorg dan ziekte ondermijnd, den 1 October 1578, in zijn kamp te Bouges overleden.

Alexander Farnesè, *Prins van Parma*, door Don Juan voorloopig tot landvoogd benoemd, werd eerlang door den koning in dien post bevestigd. Bereids in den aanvang van 's prinsen bestuur sloten zich de *Waalsche provinciën*, ten einde den voortgang der protestantsche dweepzucht te weren, door *het verdrag van Atrecht* inniger te zamen. Het leed nog maar ettelijke maanden of deze, dus verbonden, provinciën verzoenden zich ten volle met Philips in een verdrag met Parma aangegaan. Dit behelsde hoofdzakelijk: uitsluitende handhaving der R. K. godsdienst; onvoorwaardelijk herstel van 't koninklijk gezag; bevestiging van de Gentsche Bevrediging en 't Eeuwig Edikt; verwijdering der vreemde troepen.

Nu was Oranje, den voortgang der tweedragt ziende, er op bedacht zijne krachten naauwer zamen te dringen door de grenzen zijner heerschzucht te beperken. Derhalve poogde hij eene nieuwe vereeniging tusschen die provinciën te bewerken, welke én het best tegen Philips beschut, én hem opregter toegedaan waren, en alwaar tevens het Protestantisme reeds dieper wortel had geschoten. In dezen zin werd den 23 Januarij 1579 te Utrecht tusschen de noordelijke provinciën

een verdrag gesloten, algemeen bekend onder den naam van : *Unie van Utrecht*.

Dit verdrag, in de verwardste omstandigheden ontworpen, en zooveel te haastiger aangenomen als men zich meer tot eene oogenblikkelijke verstandhouding in dit hagchelijk tijdsgewricht dan tot het bestendigen eener geregelde confederatie gedrongen voelde, werd nogtans, hoe ordeloos ook zaamgesteld, de grondslag van de *Republiek der Vereenigde-Provinciën*. Het bevatte voornamelijk : 1) de provinciën maken een onverdeelbaar ligchaam uit, met voorbehoud harer eigene privilegiën ; 2) geene provincie mag afzonderlijk met buitenlandsche vorsten verbindtenissen aangaan ; 3) over vrede en oorlog beslist de Unie eenstemmig, over verdere aangelegenheden door meerderheid van stemmen ; 4) in het stuk van godsdienst mag ieder handelen naar goedvinden. De *zeven* provinciën, die tot deze Unie toetraden, waren : Holland, Zeeland, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen en Utrecht. Voorts sloten er zich nog eenige Belgische steden aan, die echter later tot den koning terug keerden.

Sedert dit tijdstip staan in Nederland de noordelijke en zuidelijke provinciën elkaar vijandig tegenover: na gezamenlijk tegen Philips gestreden te hebben, keeren de laatsten tot de gehoorzaamheid terug, wíl zij het voorvaderlijk geloof niet verzaken wilden; terwijl de eersten, gedeeltelijk althans de nieuwe leer aanhangende, een onafhankelijken staat gaan vormen. Zoo leide het verschil van godsdienst den grond tot eene bijna onherstelbare scheiding tusschen België en Holland.

ZESDE TIJDVAK.

**VAN DE UNIE VAN UTRECHT TOT DE FRANSCHEN
OVERHEERSCHING.**

1579—1795.

I. HOOFDSTUK.

**Van de Unie van Utrecht tot den Munsterschen
vrede.**

1579—1648.

§ 1.

Tot den wapenstilstand van 1609.

I. *Tot den dood van Willem van Oranje, 1584.* — Alhoewel de Unie van Utrecht met goed gevolg was tot stand gebragt, stond ze toch niet boven alle in- of uitwendig gevaar verheven; te meer, wyl Parma in het Zuiden zich met de Waalsche provinciën verzoend, Maastricht heroverd en streng behandeld had; waardoor zelfs Mechelen en 's Hertogenbosch zich van de confederatie losmaakten. Om derhalve eene verdere verzoening met den koning onmogelijk te maken, ging Oranje met het plan om, diens gezag openlijk te doen afzweren. Reeds werd dit ontwerp in de Generale-Staten, te Antwerpen vergaderd, ter tafel gebragt, doch onbeslist gelaten. Philips echter had hiervan kennis gekregen, en de maat van Oranje's misdrijven vol oordeelende, vaardigde hij een banvonniss tegen hem uit, hetwelk zijn hoofd op prijs stelde, als dat van een verrader en

rustverstoorder van den Staat en de Christenheid (1580). Hierop antwoordde Oranje én door eene verdediging van zijn gedrag met lastertaal tegen den koning doorweven, én door den 26 Julij 1581, bij monde der Staten te 's Gravenhage vergaderd, Philips vervallen te verklaren van de regering, *als hebbende de voorregten des lands geschonden*; voorts werd nog elk van den eed, den vorst te voren gedaan, eigenmagtig ontslagen. Zoo legde men nu het masker neder, waaronder men tot dusverre ieder vergrijp tegen Philips in *zijn* naam verrigt had; men had immers voorgewend slechts te strijden tegen geweld van Spaansche landvoogden en bevelhebbers, om door dezen schijn van *regt* de onnadenkende menigte zekerder mede te voeren in den opstand. En als wilde men de beteekenis dezer handeling nog klaarder doen uitkomen en nog duidelijker den weg afbakenen, dien men op wilde, zoo werd nog den 21 Dec. van dit zelfde jaar door den prins een plakkaat uitgegeven, den 21 Nov. 1584 hernieuwd, hetwelk alle geheime of openbare uitoefening der katholieke godsdienst uitdrukkelijk verbood.

Inmiddels werd de soevereiniteit den wuften hertog van Anjou, den voormaligen „Verdediger der Vrijheid” opgedragen, welke in 1582 te Antwerpen zijne plegtige intrede hield. Dan, weldra bemerkende dat hij van zijn gezag slechts den titel voerde, poogde hij met geweld zijne magt te doen gelden. Hij beraamde dienvolgens een aanslag op Antwerpen (de Fransche furie); deze mislukte echter, zoodat de hertog naar Frankrijk terugweek, tot spijt van Oranje.

Parma had deze verwarringen te baat genomen om 's konings belangen te bevorderen. Benevens Doornik had hij nog tal van steden in Brabant en Vlaanderen heroverd; zelfs Brugge en Gent onderwierpen zich.

De gewichtigste gebeurtenis van het jaar 1584 was voorzeker de moord op Oranje gepleegd. Willem van Oranje had, door zijne heerschzucht misleid, allengs het snoode plan gevormd aan zijn vorst, dien hij door eed van getrouwheid verbonden was, de grafelijke kroon te ontwringen en die zich-zelfen op het hoofd te zetten. Minder groot veldheer dan behendig staatsman zijnde, met vele talenten en inzonderheid met een scherp doorzigt begaafd, verkoos hij, ter bereiking van zijn plan, sluwe en bedekte maatregelen te bezigen. Onder deze laatsten dient vooral aangeteekend te worden de bevordering der hervormde leer hier te lande; vermits hare invoering, toen overal met opstand gepaard, Oranje het beste middel aan de hand gaf, om zijn ontwerp te volvoeren, en deze gewesten een doodelijken haat in te boezemen tegen het katholieke Spanje en zijn zoo katholieken vorst. Dit voorstaan van het Calvinisme was hem dus enkel een middel; omtrent die leer trouwens schijnt hij vrij onverschillig geweest te zijn, even als hij vroeger afwisselend van zijne gehechtheid aan 't Katholicisme of Lutheranisme had blijk gegeven, naar gelang de eene of andere belijdenis hem beter te pas kwam. Na tal van kuiperijen en misrekeningen stond Willem nu eindelijk op het punt zijne plannen, althans voor een groot gedeelte, verwezenlijkt te zien; hij zoude eerlang als erfelijke graaf van Holland, Zee-

land en Utrecht uitgeroepen worden, toen een Bourgondiër, met name Balthazar Gerards, hem sluiksge wijze te Delft doodschoot den 10 Julij 1584.

II. *Tot den dood van Philips II, 1598.* — De onvoorziene dood van den prins wierp de Vereenigde Provinciën in een hagchelijken toestand. Maurits, des prinsen tweede zoon, was nog te jong, om zich aan haar hoofd te stellen en zich tegen Parma te verzetten, die niet alleen het gewichtig Antwerpen bedwongen had, maar nu, geheel België onderworpen hebbende, zijne zegevierende wapens tegen Gelderland begon te keeren.

In dezen uitersten nood gevoelde men zich gedwongen om de heerschappij, die men Philips ontnomen had, aan vreemde *) vorsten aan te bieden; doch dit viel gelukkigerwijze tegen. De koning van Frankrijk wees vooreerst het hem aangeboden oppergezag van de hand. Dit deed ook de anders zoo heerschzuchtige Elisabeth, koningin van Engeland; schoon zij het evenwel gera den vond, ten behoeve der kwijnende zaak der Staten, eenige hulpbenden herwaarts te zenden onder bevel

---

*) Ook zij hier ter gepaster plaatse aangemerkt hoe diegenen, welke in de omwenteling der 16de eeuw slechts eene afschudding van het juk der vreemden zien, en nog te dezer stonde de Katholieken buiten de Nederlandsche natie sluiten willen, doorgaans schijnen te vergeten dat het Protestantisme in ons land door vreemdelingen ingevoerd, door den toevloed van vreemdelingen, althans gedeeltelijk, tot stand gebracht en in stand gehouden, en later aanzienlijk vermeerderd werd. Men denke slechts aan de Duitsche benden van prins Willem I; aan de Franschen, die na de herroeping van het edikt van Nantes herwaarts kwamen; aan de menigte Duitschers, die nog onder Willem V hier fortuin maakten; enz.

van den graaf van Leycester. Doch deze, in stede van krachtdadig den vijand te weren, geraakte weldra in twist met de Staten over de uitgebreidheid zijner regten; zoodat men eerlang, de grillen van dien aanmatigenden vreemdeling moede, prins Maurits in zijne plaats aanstelde. Leycester leide zijn bewind neder in 1587, en de twintigjarige *Maurits*, bereids opperhoofd van den Raad van State, werd nu ook tot kapitein en admiraal-generaal verheven. Tevens stadhouder van Holland en Zeeland zijnde, werd hij nog een paar jaren later door toedoen van den schranderen staatsman, Johan van Oldeubarneveld, tot stadhouder aangesteld over Gelderland, Utrecht en Overijssel.

Maurits, een vaardig oorlogsheld, mag als redder der jonge republiek beschouwd worden; doch, in weerwil van zijn kriegsbeleid, hadde hij toch waar-schijnlijk het onderspit moeten delven, bijaldien twee onvoorziene gebeurtenissen Parma niet belet hadden zijne strijdkrachten onverdeeld tegen de ontredde republiek te keeren.

Het was namelijk destijds dat Philips, om verschillende redenen op Elisabeth van Engeland verstoord, tegen deze koningin eene vloot uitrustte van ongeveer 140 groote schepen met 20,000 koppen bemand, en aan Parma bevel gaf, zijne strijdkrachten daarmede te vereenigen. Deze *onoverwinnelijke Armada* werd niettemin dermate door de Engelsche en Hollandsche vaartuigen eh nog meer door zware stormen geteisterd, dat deze grootsche onderneming ten eenen male mislukte. De andere reden, die Parma noodzaakte elders zijne wapens te voeren, was de hulp welke hij, op

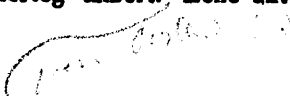

's konings gebod, herhaaldelijk de *Ligue* in Frankrijk verleenen moest tegen Hendrik IV.

De Vereenigde Provinciën hadden deze afleiding te baat genomen, om hare onafhankelijkheid te bevestigen en eenige plaatsen, onder anderen Breda, aan Parma te ontwringen; zoozeer dat bij den dood van genoemden hertog, in 1592 voorgevallen, de scheiding der Vereenigde Provinciën bereids een voltrokken feit was geworden. Onder Parma's opvolgers werd de oorlog op de Hollandsche en Fransche grenzen voortgezet, doch zonder veel gewigtigs op te leveren. Eindelijk benoemde Philips tot algemeen landvoogd der Nederlanden den aartshertog *Albert van Oostenrijk*.

Deze, een even zoo vroom en regtminnend staatsman als dapper krijgsheld, moest, na zijne intrede te Brussel gehouden (1596), al dadelijk den oorlog tegen Frankrijk en de Staten opvatten. Van dezen kant nam hij Hulst, aan genen Calais; de volgende veldtogt viel echter min gelukkig uit, wjl Maurits zich de krijgsverrigtingen van den aartshertog in Frankrijk te nutte maakte om verscheidene kleine plaatsen in Overijssel, Gelderland en aan den Rijnover te overweldigen. Eindelijk sloot Frankrijk, ondanks den tegenstand der Staten, in het volgende jaar, 1598, vrede met Spanje.

Nu ging Philips een plan ten uitvoer leggen, dat de beste toekomst voor België beloofde. Hij wenschte de Nederlandsche gewesten van Spanje ganschelijk af te scheiden en ze, als een *soevereinen staat*, tot huwelijksgift aan zijne dochter, de infante Isabella, te schenken, bij gelegenheid van hare echtverbindtenis met den aartshertog Albert. Eene akte van afstand

werd werkelijk , den 6 Mei 1598 , door den koning uitgevaardigd. De voornaamste bepalingen dezer *cessie-akte* waren : dat bij afwezigheid van nakomelingen , uit dit huwelijk geboren , de soevereiniteit dezer landen aan den koning van Spanje zou terugvallen , en dat uitsluitend de R. K. godsdienst door de nieuwe soevereinen zoude geduld worden. Na hieromtrent de goedkeuring der Staten erlangd te hebben , vertrok Albert naar Spanje , om het huwelijk te gaan sluiten. In de eerste dagen zijner reis vernam hij alreeds dat Philips , den 13 Sept. 1598 , in het Eskuriaal overleden was.

Philips had , bij het aanvaarden der grafelijke en hertogelijke waardigheden in de Nederlanden , de zware taak op zich geladen van de allerwege indringende reformatie en de daarmede gepaard gaande opschuddingen te keeren , zonder 's lands tallooze voorregten te verkorten. Daarenboven achtte hij zich , door pligtgevoel als *katholiek vorst* , in geweten verbonden , zijne onderdanen in het aloude geloof te bewaren. De middelen , te dien einde ter hand genomen , strookten volkomen met den geest dier tijden : Philips bleef namelijk met kracht de bloedbevelen , reeds door zijn keizerlijken vader van overlang in werking gebragt , handhaven ; ook waren deze maatregelen niet wreeder dan de gansche toenmalige strafpleging. Philips was even min wreed van aard , hij was geen tiran ; veeleer mag zijne grootmoedigheid en de toegenegenheid , die hij zijnen onderdanen , ook die der Nederlanden , toedroeg , geroemd , het strenge bestuur van Alba daarentegen terecht als eene anomalie in zijne 43jarige

regering aangezien worden. Met wezenlijke talenten begaafd, onderscheidde hij zich toch bijzonderlijk door eene groote regtvaardigheid en eene onafgebrokene, schoon te kleingeestige bedrijvigheid in het bestuur der veelvuldige belangen zijner onmetelijke staten; hij was nogtans koel en achterhoudend van karakter, iets dat den rondborstigen Nederlanders weinig beviel. Maar verderfelijker werd hem zijne vreesachtige besluiteloosheid, daar hij, in gevolge deze, verkoos alles uit zijn kabinet te blijven besturen, in tijden, dat hij met vasten wil en beradenheid in het miltzieke Nederland persoonlijk de onlusten behoorde te komen dempen. Wat men eindelijk voor en tegen Philips geschreven hebbe, zeker is het dat hij, als ijverig en katholiek vorst, het Katholicisme, overal waar het hem bij magte stond, heeft gehandhaafd; moge hij zich ook soms in de keuze van doeltreffende middelen bedrogen hebben. Zeker is het tevens, dat hij Spanje en gedeeltelijk Italië voor het Protestantisme en de hiermede in verband staande burgeroorlogen heeft gevrijwaard, welke laatste toenmaals de overige Europeesche staten verwoestten. Zelfs schijnen de gevolgen der toenmalige gebeurtenissen onberekenbaar, in de vooronderstelling dat Philips, of een dergelijk vorst, dit besproken tijpperk niet beheerscht hadde.

III. *Van Philips' dood tot het twaalfjarig Bestand, 1598—1609.* — De aartshertogen Albert en Isabella hadden in 1599 het soevereine bestuur der Nederlanden aanvaard. Hoe verlangend zij ook naar een vrede met de afgescheiden provinciën uitzagen, kon-

den zij deze toch geenszins in hunne inzichten doen deelen. De oorlog duurde dus voort; hij werd aanvankelijk met afwisselend geluk gevoerd tusschen den Spaanschen veldheer, Mendoza, later door Spinola vervangen, en Maurits. De laatste nogtans behaalde hoe langer zoo grooter voordeelen; met ongeloofelijke inspanning had hij onlangs eene roemrijke overwinning behaald over het aartshertogelijk leger in den slag van *Nieuwpoort* (1600), vervolgens had hij nog Grave en Sluis genomen; Albert van zijnen kant heroverde de stad Ostende na eene driejarige belegering. Daar echter de dood van koningin Elisabeth en de vrede, door haar opvolger met Spanje gesloten, de Staten van Englands bijstand beroofden, begonnen ook zij sterker tot den vrede over te hellen. Een werkelijke vrede scheen evenwel, voor alsnog, onmogelijk; na veelvuldige onderhandelingen kwam men nogtans te Antwerpen, onder Fransche en Engelsche bemiddeling, tot een *twaaalfjarig bestand*, welks voornaamste inhoud was: dat Spanje met de Vereenigde Provinciën als met *vrĳe staten* handelde; en dat gedurende dit tijdverloop de beide partijen zouden behouden, wat zij voor den oogenblik bezaten.

Terwijl de troepen der Staten dezen zoogenaamden vrijheidsoorlog te land moedig doorzetterden, legden hunne vloten den grond tot Hollands overwegende magt in de Indiën. De Hollanders hadden vroeger een voordeeligen tusschenhandel gevoerd, tot dat Philips hun de Portugeesche havens deed sluiten, waardoor zij zich genoopt voelden zelve naar de Oost te varen. Eerst zocht men een weg naar de Indiën

1595
door de IJszee; doch Heemskerk overwinterde te vergeefs op Nova-Zembla. Eindelijk gelukte het een zekeren Cornelis Houtman de reis naar Oost-Indië langs de kaap de Goede Hoop behouden af te leggen. Spoedig breidde zich nu de Hollandsche handel uit in gene gewesten; reeds in 1602 trad uit verschillende kleine, ineengesmolten handelsgenootschappen de *Oost-Indische Compagnie* te voorschijn, uitsluitend tot den handel op de Oost gerechtigd. De stad *Batavia*, in 1619 op het eiland Java gesticht, werd het middelpunt van den Hollandschen handel in Oost-Indië.

§ 2.

*Van het twaalfjarig bestand tot den
Munsterschen vrede.*

1609—1648.

I. *Het Bestand*, 1609—1621. — De regering van Albert en Isabella was een tijdperk van herstel voor de Zuidelijke Nederlanden, gedurende dertig jaren door burgeroorlogen en regeringloosheid afgemat. De aartshertogen beijverden zich gebruik te maken van het bestand tot leniging der rampen, tot aankweeking en bevordering van landbouw, handel, kunsten en letteren; godsdienst en goede zeden bloeiden tevens weêr op onder hun zacht en vaderlijk bestuur. Het volk ondersteunde ze dan ook krachtdadig in hunne pogingen en droeg hun eene ongemeene liefde toe, welke Albert, en nog meer de zachtaardige en tevens grootmoedige Isabella ten volle verdienden. Ongeluk-

kigerwijze liet Albert († 1621) geene nakomelingen achter, zoodat zijne staten aan Spanje terugvielen. Koning Philips IV bevestigde evenwel zijne tante, Isabella, als landvoogdesse in het bewind; terwijl Spinola bij voortduring de krijgsverrigtingen leidde.

De Vereenigde-Provinciën waren inmiddels aan inwendige geschillen ter prooi. Het Protestantisme was vele landen binnengedrongen onder het vorderen van gelijke regten met het Katholicisme; doch naauwelijks had het ergens vasten grond gevat, of het begon de Katholieken te vervolgen en, zoo mogelijk, te onderdrukken. Ook bij ons had de opstand tegen Philips plaats gegrepen onder de leus van: gewetensvrijheid; doch zij, die te voren tegen de plakكاتen, welke het prediken eener *nieuwe* leer verboden, zoo sterk geijverd hadden, vaardigden weldra zelve de scherpste en smaadvolste plakكاتen tegen de voorvaderlijke godsdienst en hare rustige belijders uit; hoezeer men hun vroeger vrijheid van godsdienst had toegezegd. Dan, de onverdraagzame aard en de dweeppzucht van het Calvinisme waren hiermede nog niet tevreden; ook andersdenkende Protestanten zocht het nog te overheerschen.

Destijds verdedigden twee protestantsche godgeleerden tegenoverstaande gevoelens omtrent een der hoofdpunten hunner geloofsleer, waaruit twee partijen, naar hare stichters *Arminianen* (ook Remonstranten) en *Gomaristen* geheeten, ontstonden en die elkander op het felste bestreden. Daar het hervormde kerkgenootschap, wilde het voortbestaan, zich in de armen der wereldlijke overheid had moeten werpen, maar

nu ook dezer dwingelandij in zake van geweten moest dragen, werden de Staten alras genoopt in dezen twist deel te nemen; en schoon zij aanvankelijk de geschillen trachtten bij te leggen, door die als van ondergeschikt belang voor te stellen, moesten zij toch weldra de ijveraars met den sterken arm ter zijde staan. Hetgeen evenwel de verdeeldheid dier dagen ten top voerde, was het tegelijkertijd met zooveel bitterheid gevoerde staatsgeschil over de uiterst belangrijke vraag: waar eigenlijk het oppergezag berustte. Bij de sluiting van de Unie van Utrecht erkende men Philips nog altijd regtens als soeverein dezer landen; maar wie was er, toen men dezen twee jaar later de gehoorzaamheid had opgezegd, in 's graven plaats getreden? De Staten-Generaal, als vertegenwoordigers der gansche Unie; of wel de Staten van ieder afzonderlijk gewest? Dit was het hangend geschil, dat door de besproken godsdienstige twisten eene nieuwe verwikkeling had bekomen en nu met behulp der kerkelijke hartstogten eigenmagtig stond opgelost te worden. Trouwens de geleerdste mannen, de Staten van Holland met den wakkeren voorvechter hunner regten tegenover de generaliteit, den akvokaat Oldenbarneveld, aan 't hoofd, waren den Arminianen toegedaan: bekreunde zich prins Maurits nu al weinig om het gereformeerde geloof, toch verklaarde hij zich ten gunste der Gomaristen, begrepen hebbende, dat ter verwijdering van diegenen, welke hem ter vergrooting van zijne magt het meest in den weg stonden, hij geene betere handlangers konde vinden dan deze grimmige Calvinisten en de hun toegedane volkspartij.

Er werd dus, ondanks het protestantsch beginsel, eene *synode te Dordrecht* zaamgeroepen (1618), welke, met toedoen van den prins, der Remonstrantsche minderheid de buitensporigste leeringen met geweld opdrong. Zeer spoedig wist ook Maurits de door Holland en Utrecht in dienst genomen troepen, *Waardgelders* genaamd, af te schaffen en in de stemhebbende steden de regenten te vervangen, welke laatsten nu andere, met den stadhouder en de generaliteit eensgezinde personen ter vergadering van Hollands Staten afvaardigden. De hoofden der tegenpartij werden inmiddels gevat.

De edele *Oldenbarneveld*, wiens invloed tegen dien des stadhouders opwoog, werd als verrader des vaderlands onthoofd, in den ouderdom van bijna 72 jaren, waarvan hij er 40 aan de dienst der Republiek met veel beleid besteed had. Hoogerbeets, pensionaris van Leyden, en de geleerde, edelmoedige *Hugo de Groot*, pensionaris van Rotterdam, werden tot levenslange gevangenschap op Loevestein, met verbeurdverklaring van goederen, veroordeeld; de laatste ontsnapte nogtans uit den kerker met behulp van zijne kloekgade, Maria van Reigersbergen. ✓

II. *Van den afloop des Bestands tot den Munsterschen vrede, 1621—1648.* — Na het eindigen van het bestand werden van lieverlede de vijandelijkheden hervat. Spinola nam de verdeeldheden der Vereenigde-Provinciën te baat om het beleg te slaan voor Breda, welke sterkte, in weerwil der dappere verdediging en der pogingen van Maurits, den Spanjaarden in

handen viel (1625). Nog gedurende het beleg was prins Maurits overleden, den roem nalatende van een der grootste veldheeren zijner eeuw geweest te zijn, doch onder andere opzigten niet te onbesproken van leven. Zijn broeder, *Frederik-Hendrik*, van zachteren aard, en insgelijks van groote talenten, erfde zijne waardigheden. Nadat zijn waardige tegenstander, Spinola, was teruggeroepen, nam de prins in 1629 's Hertogenbosch, in 1631 Venlo en Roermond, en in 1632 Maastricht in. De hierna geopende vredesonderhandelingen werden door den dood van Isabella op nieuw onderbroken. De aartshertogin, wier gedachtenis in België in zegening is gebleven, werd intusschen opgevolgd door den prins-kardinaal Ferdinand, broeder van Philips IV.

Toen ten tijde verwoestte de dertigjarige oorlog Duitschlands gewesten. De koning van Frankrijk, Lodewijk XIII, door zijn eersten staatsdienaar, Richelieu, beheerscht, beoogde in dezen noodlottigen oorlog de verzwakking van Oostenrijk en Spanje, en sloot te dien einde een verbond met de Staten. Dit verbond had niets minder dan de onderlinge verdeeling der Spaansche Nederlanden op het oog, in geval deze zich, als een onafhankelijke staat, van Spanje niet wilden losmaken. Alhoewel de vereenigde Fransche en Staatsche troepen bereids menige stad in België veroverd hadden, moesten zij toch, wegens hunne gewelddadige buitensporigheden, de oneenigheid hunner aanvoerders en voor het beleid van Ferdinand, onverrigterzake aftrekken. Iets later kregen de Franschen ten Staatschen weêr de bovenhand; verscheidene be-

langrijke plaatsen gingen aan weêrskanten verloren, zoodat het uitgeputte Spanje sterk naar vrede verlangde. De Vereenigde-Provinciën begonnen tevens in te zien, dat zij nu niets meer van de verzwakte Spanjaarden, maar alles van de magtige Franschen te vreezen hadden; daarenboven wenschten zij dezen hoegenaamd niet tot naburen te bekomen; waarom zij, ondanks Frankrijks tegenstand, met Spanje den vrede sloten te Munster, den 30 Januarij 1648. Deze vermaarde vrede eindigde den wel oneigenlijk *) genoemden tachtigjarigen oorlog. De Vereenigde-Provinciën werden als vrij en onafhankelijk erkend; tevens werd haar het bezit verzekerd, niet alleen der veroverde steden in Noord-Brabant, Vlaanderen en Limburg **): zooals Grave, 's Hertogenbosch, Breda, Bergen-op-Zoom, Maastricht, Sluis, Hulst, Sas-van-Gent; maar ook der veroverde gewesten in Azië, Afrika en Amerika.

---

*) Wij zeggen oneigenlijk; immers, van die tachtig jaren moeten de twaalf jaren van het Bestand en menig jaar, dat de oorlog naauwelijks gevoerd werd, worden afgetrokken. De oorlog in het hart des lands duurde vijf jaren, en werd na dien tijd hoofdzakelijk buiten of op de grenzen gevoerd door Engelsche, Schotsche, Fransche en Duitsche hulptroepen, waaruit vooral onder Maurits en Frederik-Hendrik het grootste gedeelte onzer armee bestond. Men weet dat ter gemoetkoming aan de onkosten van zulk een duren oorlog de zoogenaamde »overtollige» kerksieraden en ingetrokken kerkelijke goederen niet onaangeroerd bleven.

**) Deze veroverde gewesten staan van nu af in onze geschiedenis bekend onder den naam van Staats-Vlaanderen, Staats-Brabant en Staats-Limburg, of ondier dien van Generaliteits-landen; omdat zij, niet in de Unie opgenomen zijnde, volgens bijzondere besluiten van wege de Staten-Generaal bestuurd werden.

Deze overzeesche bezittingen waren in Oost-Indië hoofdzakelijk uitgebreid op de kusten van Malabar, Coromandel, Malakka, Ceylon en Sumatra, met bijvoeging van vele, nieuw ontdekte eilanden. De *West-Indische-Compagnie*, in 1621 opgericht, had in Brazilië (in 1654 weer verloren) en op de eilanden Eustatius, Curaçao en St. Martin rijke bezittingen verworven; ook was de schatkist buitengewoon gevuld geworden ten gevolge van de zegepraal, door den vermaarden Piet Heyn in de baai van Matanza behaald op de Spaansche zilvervloot (1628).

Hoogst voordeelig was derhalve deze Munstersche vrede voor de Republiek; voor België, nog altijd aan het verzwakte Spanje verbonden, opende hij integendeel een tijdperk van verval. De sluiting der Schelde door de Republiek had den handel van Antwerpen naar Amsterdam overgeplant, terwijl anderzijds de Europeesche oorlogen herhaaldelijk België's velden doorploegden, en de daaraanvolgende verdragen aanhoudend afbreuk deden op zijn grondgebied.

Alvorens dit bewegingsvol, doch ook roemrijk tooneel te verlaten, dient nog opgemerkt te worden, dat in weerwil der aanhoudende kriegsverrigtingen dit tijdperk toch verheerlijkt werd door den glans der letteren, wetenschappen en kunsten, die in de Republiek onder Frederik-Hendrik, in België onder Isabella inzonderheid bloeiden. Er had echter eene verandering plaats gegrepen. België was in de middeleeuwen het gebied geweest, waarop de poëzij hare weligste bloesems had uitgespreid; thans werd Holland het uitgezocht verblijf van de dienaars der letteren.

De verhuizing, de Fransche en Spaansche invloed waren onder anderen de voornaamste oorzaken, waarom het Zuiden, hoezeer nog bloeiend op 't veld der schilderkunst, wetenschap en latijnsche letteren in mannen als Rubens, van Dijck, Justus Lipsius, Bollandus enz., nogtans der dichteren harp moest overlaten aan de geleerde Muze-zonen van 't Noorden. Was nu al de dichtkunst ten onzent van haar christelijk, oud-germaansch karakter ontdaan, aan het eigenlijk volk derhalve vreemd, en de bevoorregte huisvriendin geworden der overheerschende burgers; toch zag zij eene vrij talrijke schare zich aan heur dienst toewijden. Op het slot. Muyden vergaderden (1627—1640) om den gastvrijen disch van den letterlievenden kasteleyn, Pieter, Cornelisz. Hooft, een aantal beoefenaars der poëzij, onder welke Huygens, Barlaeus, Laurent Reaal en vooral de gezusters Visscher uitstaken. De doktor Coster, uit de wegzinkende Amsterdamsche Rederijker-kamer getreden, opende ten jare 1617 zijne nieuwe Akademie. Voorts ontstonden te dezer tijd de Amsterdamsche, aan welker spits doorgaans Hooft geplaatst wordt, en de Zeeuwsche school, later te Dordrecht gevestigd, waarvan „vader” Jacob Cats de stichter was. Op het veld der gewijde lyrische poëzij noemen we met voorliefde Stalpaert van der Wiele. Boven allen nogtans schittert onze echt Nederlandsche dichter bij uitnemendheid Joost van den Vondel.

II. HOOFDSTUK.

De Republiek der Vereenigde-Provinciën.

VAN DEN MUNSTERSCHEN VREDE TOT DE FRANSCHÉ
OVERHEERSCHING.

1648—1795.

§ 1.

De Republiek tot aan den dood van Willem III.

1648—1702.

I. *Willem II*, 1647—1650. — De dappere, voorzigtige en edelmoedige Frederik-Hendrik had het sluiten van den Munsterschen vrede niet mogen beleven; hij was in 1647 door zijn zoon Willem II opgevolgd.

De Vereenigde-Provinciën hadden toenmaals het toppunt van bloei bereikt; zelfs had hare verbazende scheepsmagt haar zooveel staatkundig gewigt bijgezet, dat zij, hoe gering ook in uitgestrektheid, toch tot een Europeeschen staat van den eersten rang opgeklommen waren en zich als dusdanig een tijd lang handhaafden. Doch de partijen, die reeds onder prins Maurits gewoeld hadden, verstoorden ook onder Willem II den inwendigen vrede.

In de Republiek was de invloed des geestelijken stands verdwenen en die des adels zeer verzwakt, waardoor de overeind gebleven *gemeente* het gezag dezer beiden met dat des derden stands in zich ver-

eenigd had. Dit te oppermagtig gezag werd weldra het eigendom eeniger aristokratische burgerfamiliën, welke, na de oud-adellijke geslachten vervangen te hebben, nu én personeele én godsdienstige vrijheid onderdrukten. Zij schonken haren onderhoorigen slechts zooveel vrijheid, als zij goedgevonden, of voor den handel voordelig oordeelden. Edoch haar invloed reikte nog verder. Niet slechts behoorden over 't algemeen de regenten der *Steden* tot hare partij, zij beheerschten bovendien nog het gewestelijk bestuur, vermits uit en door deze stads-regenten in de stemhebbende steden de afgevaardigden gekozen werden voor de *Provinciale Staten* der onderscheidene gewesten, welke laatste weër elk afzonderlijk hunne vertegenwoordigers ter *Staten-Generaal* *) heenzonden. Middelerwijl hield nog altijd het

---

*) Elke provincie vaardigde ter Staten-Generaal een naar eigen goedgevonden bepaald getal vertegenwoordigers af, doch wanneer het op stemmen aankwam had elke provincie slechts ééne stem. Tot oorlog of vrede kon niet besloten worden zonder overeenstemming aller zeven provinciën, even als in de Provinciale Staten geene gewichtige zaak kon beslist worden zonder goedkeuring aller stemhebbende steden. Berustte nagenoeg 's lands hooge overheid in de Staten-Generaal, de stadhouder was er de drager van; hij had het bestuur der provinciën in handen en beroemde de stads-regenten op voordragt der steden. In zijne hoedanigheid van kapitein en admiraal-generaal had hij bovendien het opperbevel over de land- en zeemagt. Naast de Generale-Staten bestonden nog in den Haag de *Staatsraad* en de *Rekenkamer*. De eerste, uit twaalf over de provinciën ongelijk verdeelde afgevaardigden zamengesteld, was belast met het volvoeren van de besluiten der Generale-Staten, met het opzigt over de vestingen, het beheer der finantiën, enz. De Rekenkamer, waarin twee afgevaardigden uit elke provincie zitting hadden, moest voornamelijk des staatsraads bevelen in zake van finantiën ten uitvoer leggen.

pleit tusschen de gewestelijke overheden en die der Generaliteit met haar hoogsten lasthouder, den prins van Oranje, ter zijde aan: waren de Provinciale Staten vaak in de weer den vorst zijne regten te betwisten, deze streefde van zijnen kant naar grootere onafhankelijkheid. Geen wonder dus dat de partij der *staatsgezinden* aan den vrede, als der handeldrijvende aristokratie gunstiger, de *prinsgezinden*, met den stadhouder aan de spits en door het leger en den middelstand gerugsteund, aan den oorlog de voorkeur gaven.

Na het sluiten van den Munsterschen vrede begonnen de Staten van Holland aldra op afdanking van krijgsvolk aan te dringen, en daar Willem II met de Generale-Staten zich hiertegen verzette, kwamen bereids vermelde partijen in beweging. De prins, met het oog op hooger en invloed, liet eigenmagtig zes leden uit de Staten van Holland gevankelijk naar Loevestein (vandaar de naam van „Loevensteinsche factie” den staatsgezinden door hunne tegenpartij gegeven) voeren en de stad Amsterdam onverwachts overvallen. Alhoewel de aanslag mislukte kreeg de prins toch zijn zin. Hij stierf echter kort daarna (1650); zijne weduwe bragt eenige dagen later een zoon ter wereld, Willem (III) genoemd.

II. *Eerste stadhouderloos Bestuur*, 1650 – 1672. — Na den dood van Willem II werd op Hollands verzoek de Groote-Vergadering uit de zeven Vereenigde-Provinciën in den Haag bijeengeroepen, om de grondslagen van het telkens waggelend staatsgebouw op nieuw te

onderzoeken. Eene wezenlijke omwenteling van zaken was daarvan het gevolg. Vijf provinciën besloten geen stadhouder meer te benoemen (Groningen met Drenthe bleven den Frieschen stadhouder, Willem-Frederik, erkennen), maar het tot dusverre door den stadhouder uitgeoefend burgerlijk en militaire gezag onderling te verdeelen. De stedelijke overheid behield zich het regt voor, hare leden voortaan zelve te kiezen; de provinciale besturen breidden hunne magt uit over de militaire bedieningen van hun gewest; de Generale-Staten erlangden het opperbevel over het leger. Dit alles bezorgde den staatsgezinden eene volkomen zegepraal en den Staten van Holland een magtig overwigt in de Republiek, aan welker spits Hollands Raadpensionaris nu feitelijk verheven stond.

Intusschen had de overweldiger, Cromwel, zich in Engeland, onder den naam van protector, met de hoogste magt bekleed. Deze vaardigde een dekreet uit, *navigatie-akte* geheeten, dat aan alle vreemde schepen verbood uitheemsche produkten in Englands havens aan te voeren, waardoor bijzonder den Hollandschen vrachtvaarders een gevoelige slag werd toegebracht. Ook leed het niet lang, of de oorlog barstte tusschen beide republieken uit. Alhoewel hij slechts twee jaren duurde, werden er toch niet minder dan zeven zeeslagen geleverd, in welke onze Nederlandsche zeehelden, *de Ruyter* en *Tromp*, zoo dapper de eer der Nederlandsche vlag handhaafden tegen Blake en Monk, dat zij geen enkelen keer volledig geslagen werden; desniettemin leed de handel aanmerkelijk, een ontzettend getal schepen viel den vijand in handen, Am-

sterdam verarmde, zoodat men op vrede aandrong. Deze werd inderdaad te Westminster (1654) gesloten; doch hij viel niet ten voordeele onzer scheepvaart uit. Trouwens, de navigatie-akte werd niet opgeheven; bovendien beloofden de Staten van Holland, in de *akte van seklusie*, den jongen prins van Oranje, zijnde met den verbannen koning van Engeland, Karel II, vermaagschapt, nimmer tot stadhouder aan te stellen.

Na den dood van Cromwel had men Karel II op den bebloeden troon zijns vaders hersteld; doch ook met hem leefde de Republiek niet lang in vrede. De Hollanders hadden onder het bestuur van hun oppersten landvoogd in Nederlandsch Indië, van Diemen († 1645), in die gewesten grooten voortgang gemaakt; zij hadden zich gedurende den oorlog met de Portugeezen meer en meer bevestigd in het bezit van Coromandel, Malabar, Ceylon, enz.; in 1652 was door de Hollanders op raad van Riebeeck eene kolonie aan de Kaap de Goede Hoop gesticht, welke hunnen varensgezellen van belangrijke dienst moest wezen op hunne togten naar Oost-Indië, China en Japan, in welk laatste land zij zelfs den alleenhandel, maar helaas, met verloochening van 't Christendom, in handen kregen. De Engelschen, naijverig op dezen voorspoed van Hollands handel en zeemagt, hadden de volkplantingen der Vereenigde Provinciën in *Nieuw-Nederland* en op de kust van Guinea veroverd, weshalve de Ruyter uitgezonden werd om het verlorene te heroveren, waarin hij gedeeltelijk slaagde. Niettemin was het eerste jaar (1665) van dezen *tweeden Engelschen oorlog* noodlottig, daar het admiraalschip onder Wassenaar in de lucht vloog en nog 17

andere schepen verloren gingen. De Ruyter, door Corn. Tromp geholpen, vergoedde deze nederlaag door eene luisterrijke overwinning in het volgende jaar op de Engelschen behaald, op de hoogte van Duinkerken. De slag had 4 dagen aangehouden. Ofschoon de Engelschen nog in ditzelfde jaar zich hierover wreekten, belette dit evenwel niet dat in 1667 eene Nederlandse vloot onder de Ruyter stoutmoedig tot aan Chattam den Teems opzeilde, om den Engelschen in hun eigen land den vrede te gaan voorschrijven. Deze roemvolle onderneming had werkelijk den *vrede van Breda* ten gevolge. Er werd in de navigatie-akte eene voordeeler bepaling ingelascht; doch de Republiek moest van een anderen kant Nieuw-Nederland (nu New-York) tegen het veroverde Suriname aan Engeland afstaan.

De Staten van Holland, op voordragt van den Raad-pensionaris Jan de Witt, maakten van dezen vrede gebruik om een besluit, *het eeuwige edikt* geheeten, uit te vaardigen, waardoor de waardigheid van kapitein-generaal en die van stadhouder voor immer gescheiden werden. Onvoorziene omstandigheden vrijdelden aldra deze beslissing.

De heerschzuchtige koning van Frankrijk, Lodewijk XIV, had zijne wapens met zooveel geluk in de Spaansche Nederlanden gevoerd, dat de Republiek, voor de nabuurschap van dezen magtigen vorst beducht, met Engeland en Zweden een verbond, de *triple alliantie*, aanging, om dusdoende Lodewijk zoo mogelijk tot den vrede te noodzaken. Deze vermetelheid nogtans kon Lodewijk der kleine Republiek niet vergeven. Na ze

van hare bondgenooten ontbloot te hebben, trok hij met een ruim 100,000 man sterk leger over den Rijn (1672). Gelderland, Utrecht, Overijssel, Drenthe, een gedeelte van Holland: dit alles viel den vijand in korten tijd in handen. Deze rasse veroveringen bragten natuurlijk eene hevige ontsteltenis te weeg; het scheen, zeide men, dat de regering *radeloos*, het volk *redeloos* en het land *reddeloos* was.

In dit uiterste gevaar moest de regering aan de luide vorderingen van het volk toegeven en *Willem III* met de waardigheid van stadhouder en kapitein-generaal bekleeden. Bovendien overviel eene opgeruide menigte Jan de Witt en diens broeder Cornelis, den burgemeester van Dortrecht, als de voornaamste bewerkers van het Eeuwig Edikt: beiden werden op de gruwzaamste wijze te 's Gravenhage door het graauw van het leven beroofd, den 20 Aug. 1672. Zoo viel als een slagtoffer der partijschappen Jan de Witt, die met ongemeene talenten, gedurende 20 jaren, de magt en het welvaren der Republiek gehandhaafd had.

III. *Willem III*, 1672—1702. — De prins beurde al dadelijk den moed zijner landgenooten op. Hij stuitte vooreerst den voortgang der Fransche legers en bragt vervolgens met Spanje, Brandenburg en den Keizer, ten voordeele der benarde Republiek, verbonden tot stand, die weldra de Franschen, ook nog door hunne bondgenooten verlaten, ons grondgebied deden ontruimen. Uit erkentelijkheid droegen nu de 5 provinciën den prins de waardigheid van stadhouder en ka-

pitein-generaal *erfelyk* in de mannelijke linie op (1674). Het oorlogstooneel was naar de Spaansche Nederlanden verplaatst. Dáár leverde de prins aan 't hoofd der verbondenen den Franschen, door Condé aangevoerd, een bloedig gevecht bij Seneffe, waarvan de uitslag echter twijfelachtig bleef. Middelerwyl hadden de Nederlandsche zeehelden even dapper voor het vaderland gestreden. Na twee onbeslissende slagen, door de Ruyter der vereenigde Fransche en Engelsche vloot geleverd, werden in een derde, nog heviger gevecht de Engelschen bij Kijkduin teruggedreven (1673). Hoe dikwerf ook de Republiek de zege met het verlies harer grootste zeehelden had moeten betalen, zoo bragt haar toch de dood van de Ruyter den gevoeligsten slag toe. De Ruyter, naar de Middellandsche zee gezonden, ten einde met de Spanjaarden Sicilië op de Franschen te heroveren, werd een tweede reis handgemeen met den Franschen vlootvoogd, Du Quesne, in het gezigt van den berg Etna; reeds neigde de zege naar de zijde der Hollanders, toen de Ruyter doodelyk gewond werd. De nooit volprezen Nederlandsche zeeheld overleed aan boord van zijn schip, in de baai van Syracusa, 1676. Twee jaren later werd eindelijk te *Nijmegen* de vrede gesloten. De Republiek kreeg al het verlorene terug, maar ten koste van Spanje, dat ondanks zijn welwillenden bijstand aan zich zelf werd overgelaten.

Lodewijk hervatte weldra zijne heerschzuchtige plannen. De vrees voor zijne nieuwe veroveringen in de Spaansche Nederlanden noopte zelfs de Vereenigde Provinciën tot het sluiten van een twintigjarig bestand

met Frankrijk. Doch de bestendige tegenstander van Frankrijks koning, Willem III, ontwaarde dat Lodewijk, ondanks dit alles, zijne heerschzucht nog geen vaarwel zeide; hij ontwierp derhalve met de oude bondgenooten der Republiek in 't geheim een verbond tegen hem te Augsburg (1686). Daarbij kwam nog dat in Engeland den katholieken Jakobus II een zoon geboren werd, hetwelk daar te lande degisting der Anglikenen nog hooger deed stijgen en tevens de vooruitzigten van Willem III, met 's konings dochter gehuwd, verijdelde; waarom deze nu besloot naar Engeland over te steken. De „hersteller der staatsorde en godsdienst” verjoeg er zijn schoonvader van den troon: hij werd, deze vernederende zege ter belooning, in het volgende jaar (1689) tot koning van Engeland uitgeroepen. Doch Lodewijk nam den verbannen Engelschen koning tegen zijn vijand Willem in bescherming, en een nieuwe, verschrikkelijke oorlog verwoestte weêr gedurende 8 jaren België's gewesten. Dan, in weerwil der overwinningen door de Franschen behaald, werden hunne pogingen niet met den gewenschten uitslag bekroond, vermits Willem immer moedig bleef pal staan; zoodat men allengs van weêrskanten naar vrede begon te verlangen. Deze werd te *Rijswijk* (een slot van den prins bij den Haag) geteekend, op den voet van den Nijmeegschen vrede; Willem werd daarenboven als koning van Engeland erkend (1697). Het was in ditzelfde jaar dat de czaar van Rusland, Peter I, te Zaandam het scheepstimmeren kwam leeren.

Nog rustte de oorlog niet. Karel II, koning van Spanje, was in 1700 kinderloos overleden en had

Lodewijks kleinzoon, Philips, hertog van Anjou, tot algemeen erfgenaam benoemd. Dit gaf aanleiding tot den *Spaanschen successie-oorlog* (zie verder, bl. 167). Naauwelijks had Lodewijk de Zuid-Nederlanden laten bezetten, of Willem bragt te 's Hage de *Groote Alliantie* tot stand, ten gunste van den aartshertog, Karel van Oostenrijk, die zijne aanspraak op de Spaansche erfenis wilde doen gelden. Engeland, de Republiek, de keizer, Pruissen, Portugal, de hertog van Savoye en verscheidene Duitsche vorsten traden in 't verbond. De bewerker daarvan, Willem III, overleed reeds in het volgende jaar (1702). Hij was de laatste afstammeling van Willem-den-Zwijger, met wien hij meer dan eene hoedanigheid gemeen heeft gehad. Wegens zijnen geringen invloed in Engeland en zijne uitgestrekte magt in de Republiek, plagt men hem *koning van Holland en stadhouder van Engeland* te noemen.

§ 2.

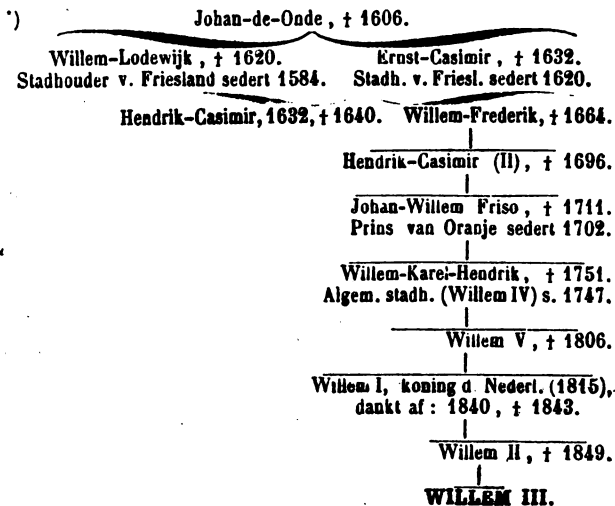
Van den dood van Willem III tot de Fransche Overheersching.

1702—1795.

I. *Tweede stadhouderloos Bestuur*, 1702—1747. — Willem III had zijn neef, *Johan-Willem Friso*, stadhouder van Friesland en Groningen, een afstammeling van Johan-den-Oude (broeder des Zwijgers), uit het

stamhuis van *Nassau Diets **), tot zijn erfgenaam be-
noemd; doch deze raakte hierover in geschil met den
eersten koning van Pruissen, Frederik I, een klein-
zoon van prins Frederik-Hendrik. Johan-Willem had
ondertusschen den titel van prins van Oranje aange-
nomen; maar nadat Pruissens tweede koning zijne
regten op het vorstendom Oranje in den Utrechtschen
vrede aan Frankrijk had afgestaan, waarvoor hij
Opper-Gelderland bekomen had, moest zich Willem
IV (zoon van vermelden Johan-Willem) met den *titel*
van Prins van Oranje vergenoegen.

Intusschen hadden de Staten den Frieschen stad-
houder niet als dusdanig over al de Vereenigde-Pro-
vinciën willen erkennen, maar een nieuw stadhouder-
loos bestuur opgericht, onder leiding van Hollands

raadpensionaris, den begaafden Antony Heinsius. Dit belette echter niet dat de Republiek deel bleef nemen aan den Spaanschen successie-oorlog. De twee groote veldheeren van dien tijd, prins Eugène van Savoye en de Engelsche hertog, Marlborough, onder wiens opperbevel de Staatsche troepen streden, bragten herhaaldelijk den Franschen gevoelige slagen toe, tot dat eindelijk de koningin van Engeland om verscheidene redenen met Frankrijk onderhandelingen aanknoopte, hetwelk ook de Republiek de wapens deed neêrleggen en den *Utrechtsten* vrede sluiten. Door dezen vrede (zie verder bl. 168) werden de Spaansche Nederlanden in handen der Generale-Staten gesteld, ten einde ze aan Oostenrijk over te geven, na zich met deze mogendheid over het oprigten van een voormuur tegen Frankrijks heerschzuchtige bedoelingen verstaan te hebben. Deze voorwaarde werd eindelijk te Antwerpen voldongen, en ten gevolge hiervan den Staten verlot gegeven om eenige Belgische vestingen op de Fransche grenzen met krijgsvolk te bezetten.

De Vereenigde-Provinciën hadden bij al deze verwickelingen verbazende schulden gemaakt, waarom zij nu op bezuiniging bedacht werden. Hierdoor verviel evenwel hare land- en zeemagt, en terwijl dus haar invloed op de buitenlandsche aangelegenheden merkelijk inkromp, namen naast haar Engeland en Pruissen in aanzien en magt toe. Binnen hare grenzen berustte inmiddels de regering nog altijd in handen eeniger aanzienlijke familiën, die nog steeds naar vermeerdering van vermogen streefden: burgemeesters en vroedschappen vierden toen hun besten tijd.

De vrede, dien de rustminnende regenten zoo vurig wenschten te bewaren, leed een oogenblik gevaar, toen keizer Karel VI eene *Indische Handelscompagnie* te Ostende oprigtte. In weerwil van de tegenkanting der Staten, die dit voor strijdig hielden met den Munsterschen vrede, handhaafde de keizer ze een poos; zelfs sloot hij hieromtrent een verbond met Spanje. Doch Engeland, Frankrijk, Pruissen en de Republiek, onder het beleid van Hollands raadpensionaris, Simon van Slingeland, ontwierpen weldra een tegenverbond, zoodat de keizer eerst tot schorsing, en, na den vrede te Weenen gesloten (1731), tot opheffing der Compagnie meende te moeten overgaan, waarvoor de Republiek tot de *Pragmatieke Sanctie* toetrad.

Ondanks de erkenning van genoemde Sanctie, welke aan Maria-Theresia de opvolging in de geheele Oostenrijksche erflanden verzekerde, weigerden vele mogendheden, na 's keizers dood (1740), hieraan gevolg te geven. De heldhaftige Maria-Theresia redde zich zoo goed mogelijk uit haren hagchelijken toestand; tot dusverre had echter Frankrijk hare vijanden enkel ondersteund; maar Lodewijk XV verklaarde haar regtstreeks den oorlog, toen de Vereenigde-Provinciën, op aanzoek van Engeland, haar te hulp kwamen. Aldra vielen de Franschen in de Oostenrijksche Nederlanden, maakten er eenige snelle veroveringen en trokken vervolgens (1747) over de grenzen der Republiek, om Staats-Vlaanderen te bezetten. Nu riep het benarde volk weér, even als in 1672, om een stadhouder. Ook leed het niet lang of Willem-Karel-Hendrik Friso (zoon van Joham-Willem Friso, in 1711 bij het over-

varen van den **Moerdijk** omgekomen,) werd door de verscheidene provinciën tot stadhouder, en door de Generale-Statē tot kapitein- en admiraal-generaal aangesteld, onder den naam van Willem IV. Kort hierna droeg men hem zelfs deze waardigheid *erfelyk* op over de *gezamenlyke* Vereenigde-Provinciën (29 Nov. 1747).

Zooals dit tweede, thans bezweken stadhouderloos bestuur met het eerste vergeleken, zich minder gunstig voordoet, in dezelfde verhouding nagenoeg staat deze gansche achttiende eeuw met de voorgaande. Over het algemeen genomen neigde te dezer tijd de Republiek ten val. De geest, die de zeventiende eeuw bezielde en wiens treffende, nationale oorspronkelykheid zich zoo duidelyk had ten toon gespreid in mannen als: Maurits en Frederik-Hendrik, in Hugo Grotius en Jan de Witt, in de Ruyter en Tromp, in Vondel en Rembrandt, scheen van lieverlede het reeds verouderde republikeinsch staatsligchaam te begeveu. Ook op het gebied der letterkunde, de getrouwe afspiegeling van den toestand der maatschappij, kwijnde veelzins de oorspronkelyke levensgeest, en liet zich de invloed van 't kunstweekend Fransche hof onder den schitterenden Lodewijk XIV vrij sterk gevoelen. Maar het wegzinkend Nederland was het bloeiende Frankrijk niet; en de toenmaals voorheerschende *deftigheid*, waarachter onze dichters zich trachtten staande te houden, verlamde de dichtkunst veeleer dan dat zij ze voor volslagen verval vrijwaarde. Nadat Poot, Rotgans van Merken, de Winter, Langendijk en Hoogvliet gezongen hadden, ging de zoogenaamde poëzij der Renaissance in de van Harens onder.

II. *Willem IV en minderjarigheid van Willem V, 1747—1766.* — Inmiddels hadden de Franschen het onneembaar gewaande Bergen-op-Zoom onverweldigd en vervolgens Maastricht belegerd. Deze voorspoed der vijandelijke wapens deed de Staten-Generaal, in overeenstemming met Engeland, tot onderhandelingen hunne toevlugt nemen, welke ook aldra op den *vrede van Aken* uitliepen (1748). De Republiek werd in het bezit van al het veroverde hersteld. In de provinciën duurden niettemin de inwendige twisten voort tusschen de regeringen van den eenen, en het volk met den stadhouder van den anderen kant. Eindelijk was de rust eenigzins hersteld en de prins begon er zich op toe te leggen om handel en nijverheid te doen herleven, toen hij door den dood overvallen werd (1751).

Zijn zoon, Willem V, nog geen 4 jaren oud, volgde hem in al zijne waardigheden op onder de voogdijschap van zijne moeder, Anna van Engeland, nu *Prinses-Gouvernante* genoemd. Onder haar bestuur viel de zevenjarige oorlog voor tusschen Oostenrijk en Pruisen, Frankrijk en Engeland; doch, na eenige wrijvingen hieromtrent tusschen de raadslieden der prinses die Engeland genegen waren en de Staten, bleef, volgens het toenmaals geliefkoosd stelsel, de Republiek onzijdig en berustte bij den vrede. De gouvernante overleed nog vóór dat haar zoon de meerderjarigheid bereikt had; thans werd de veldmaarschalk der Republiek, de hertog Lodewijk van Brunswijk-Wolfenbüttele als voogd aangesteld, doch zonder eenig aandeel in de regering te erlangen. In 1766 aanvaardde eindelijk de achttienjarige prins zelf het bewind, en

trad in het volgende jaar met eene nicht van Frederik II van Pruissen in den echt.

III. *Willem V*, 1766—1795. — De vrede had den handel en den fabrieken nieuw leven en der Republiek eene vrij algemeene welvaart geschonken: doch niet in zulk een voordeeligen toestand vond Willem V, bij het aanvaarden van 't bewind, 's lands betrekkingen met het buitenland. Vermits de zeegewesten zich steeds tegen het onderhouden van een leger, en de landgewesten zich tegen dat van eene vloot aankantten, zoo bevond zich de Republiek zonder magt of invloed. Weldra moest zij ook haar ongeregeld huishouden duur betalen.

Engeland namelijk was toenmaals in een oorlog gewikkeld met zijne koloniën in Noord-Amerika, die zich, weldra ook door Frankrijk gerugsteund, onafhankelijk van het moederland verklaard hadden. Nu hadden eenige Hollandsche kooplieden betrekkingen met de *Vereenigde Staten* aangeknoopt, waarvoor Engeland voldoening eischte en, bij gebrek daarvan, in 1780, den oorlog verklaarde. De handeldrijvende Staten leden hierbij ontzettende verliezen, tal van schepen en zelfs overzeesche bezittingen werden door de Engelschen in beslag genomen; het ontbrak hun trouwens aan eene afdoende zeemagt. Eindelijk liep eene vloot van 15 schepen onder den schout-bij-nacht, Zoutman, in zee. Bij *Doggersbank* raakte deze met de Engelschen slaags (5 Augustus 1781); hij behield na een hevig gevecht en groot verlies van manschappen toch het slagveld. Deze zege werd evenwel door geen

andere gevolgd, en toen Frankrijk de Vereenigde-Provinciën aan haar zelve overliet, zagen deze zich ook genoodzaakt den vrede met Engeland te sluiten (1784). Hiermede ging *Negapatam* verloren. Hierbij kwam nog dat Josef II de vrije vaart op de Schelde voor de Oostenrijksche Nederlanden open stelde; de Staten wel is waar verzetteden zich hiertegen, als tegen eene schennis van den Munsterschen vrede, doch konden den keizer tot het sluiten der rivier niet bewegen alvorens hem eene som van 100 ton gouds uitbetaald te hebben.

De partijen, die steeds, min of meer invloedrijk, in de Republiek voortbestonden, hadden op dezen tijd eene zekere wijziging ondergaan; men noemde ze nu *Patriotten* of Franschgezinden en *Prinsgezinden* of Oranjeklanten. Onder de eerste partij telde men, behalve die burgers uit den goeuden middelstand, die zich tot eene zekere hoogte door de toenmalige vrijheidszucht lieten meeslepen, vele kooplieden, die, ontevreden als zij waren met den uitslag des Engelschen oorlogs, den stadhouder van Engelschgezindheid beschuldigden en tevens op een naauwer verbond met Frankrijk aandrongen. Bij dezen voegden zich nog onderscheidene aristokratische regeringsleden, die van deze partij beperking der stadhouderlijke waardigheid verwachtten. Het gros des volks, hetwelk den prins was toegedaan, en allen, die het met den stadhouder en den bestaanden regeringsvorm hielden, maakten de partij uit der prinsgezinden. Uit vrees voor een oorlog, waarmede Jozef II de Staten onlangs bedreigd had, waren in de meeste steden *vrijkorpsen* opgericht, op welke de Patriotten nu

steunden om de verwijdering van den hertog van Brunswijk, 's prinsen raadsman, te vorderen. Hiermede waren ze echter nog niet voldaan. Trouwens, de plaatselijke besturen, gestadig door leden van dezelfde familiën bezet wordende, waren allengs met uitsluiting van welligt bekwamer burgers in familie-regeringen overgegaan; hierin eischten nu de onvergenoegde vrijheidgezinden eene verandering en meer billijken invloed voor de burgerij op de verkiezing der stedelijke regenten. Deze hevige gisting ontplofte weldra, vooral in 1787, in ernstige volksbewegingen, en allengs breidden zich de beroerten over talrijke steden uit, dadelijk gevolgd door veranderingen in de plaatselijke besturen. Toen de prins dergelijke onlusten te Hattem en Elburg wilde onderdrukken, werd hij door de Staten van Holland in zijne waardigheid van kapitein-generaal geschorst (1786). De meer gemagtigden meenden het hierbij te moeten laten, zoodat van dezen kant eene verzoening mogelijk scheen; met dit doel begaf zich zelfs de gemalin des stadhouders op reis naar den Haag, doch zij werd door een vrijkorps tusschen Gouda en Schoonhoven aangehouden en genoodzaakt terug te keeren. Nu zond de koning van Pruissen, de steun der Prinsgezinden, een leger in de Provinciën, ter voldoening voor de smaad zijne bloedverwante aangedaan. IJlings bezweek iedere tegenstand. Reeds in 1787 werd de prins door de Staten in zijne waardigheid hersteld. Eene algemeene eedaflegging en bezwering der oudere constitutiën des lands, welke in 't jaar 1788 plaats had, alsmede eene zekere amnistie doofden als het

ware de volksbewegingen uit. Deze zege dempte evenwel de partijschappen niet: de Oranjegezinden deden den woelzieken patriotten hunne overmagt hard genoeg voelen, zoodat velen hunner naar Brabant of Frankrijk de wijk moesten nemen. Intusschen waarborgden de koningen van Engeland en Pruisen den prins al zijne waardigheden bij een *drievoudig verbond*, waardoor Englands invloed op het vaderland weêr bevestigd werd. Dan deze geweldige, doch tevens zwakke Orangistische herstelling schonk den Staat slechts uiterlijk een kalmeren toestand weder; het vuur smeulde steeds langzaam voort. Grootmoedige vergeving en vergeting van het gebeurde, wijze voorkoming in den wensch tot betering der ergerlijkste misbruiken, edelmoedige opoffering van een gedeelte des eigenbelangs zouden welligt de wonde geheeld hebben: daarentegen waren de genomen strenge maatregelen min geschikt het immer aangroeiend getal der misnoegden, wier haat aan 't staatsbestuur knaagde, te stillen.

Middelerwijl was in Frankrijk de schrikwekkende omwenteling uitgebroken, die al ras het land in eene Republiek herschiep en den koning Lodewijk op het schavot deêd sneven. Deze gruweldaden hadden wel is waar de vreemde mogendheden de wapens doen opvatten; maar de verbondenen werden eindelijk door de republikeinsche soldaten overal geslagen. Reeds hadden deze de Zuidelijke Nederlanden aan Oostenrijk ontweldigd, en nog slechts de groote rivieren scheidden de Fransche legers van de noordelijke provinciën. Ook den stadhouder, als bondgenoot van Engeland, had Frankrijk den oorlog verklaard, en reeds vóór het einde

van 1794 waren 's Hertogenbosch en Nijmegen den veldheer Pichegru in handen gevallen; weldra volgde ook Grave. Nu sloeg een felle vorst ijsbruggen over onze rivieren, in een luttel tijds stonden de Fransche legers in Gelderland en Utrecht. Het was onder deze omstandigheden dat de stadhouder zijne waardigheid nederlegde en zich met zijn gezin inscheepte naar Engeland. De uitgeweken patriotten, die uit Frankrijk het Republikeinsch leger vergezeld hadden, werden natuurlijk door hunne achtergeblevene broeders gulhartig ontvangen. Weldra kwam in den Haag eene vergadering van provisioneele representanten bijeen; het stadhouderschap werd door de soevereiniteit des volks vervangen en de oude Republiek, volgens Franschen geest, in een *Bataafsch Gemeenebest* herschopen. Deze nieuwgevormde staat werd wel door Frankrijk erkend, maar het gemeenebest moest hiervoor eene som van 100 millioen betalen, zijne land- en zeemagt Frankrijk ter beschikking stellen en Staats-Vlaanderen en Limburg, met Maastricht en Venlo, aan Frankrijk afstaan. Hierbij bepaalden zich nog niet de noodlottige gevolgen der aanvankelijke Fransche overheersching. Trouwens, Engeland nu in het gemeenebest een vijand ziende, nam vele Indische bezittingen weg, onder anderen de Kaap de Goede Hoop en Ceylon.

Het was toch niet alles onheil wat de Franschen ons aanbragten. Opmerking verdient het immers hoe de Alwijze uit het kwade wist goed te trekken, hoe namelijk de talrijke, der heerschende staatkerk natuurlijk niet toegedane Katholieke Nederlanders, die door eene staatsomwenteling hunne regten

verloren hadden , deze door eene soortgelijke gebeurtenis terug bekwamen. Sedert den Munsterschen vrede duurde de onderdrukking der Katholieken, bij verloop van tijd wel eenigzins gewijzigd, toch voort, niettegenstaande zij *na* dien vrede wel niet meer van *Spaanschgezindheid* konden verdacht gehouden worden; toen eindelijk het uur hunner verlossing daar was. Immers, met de instorting van het vermoelde staatsgebouw, dat niet langer zóó bestaan kon, volgens de eigene bekentenis uit den boezem der regerende, hoewel uitsluitend Hervormde personen uitgegaan, werd ook der staatskerk de heerschappij ontnomen, en de vrijheid der Katholieken, zoowel als die der Remonstranten, Lutherschen en Doopsgezinden afgekondigd.

III. HOOFDSTUK.

De Zuldeltijke Nederlanden.

VAN DEN MUNSTERSCHEN VREDE TOT DE FRANSCHEN
OVERHEERSCHING.

1648—1795.

§ 1.

*De Spaansche Nederlanden tot den vrede
van Utrecht.*

1648—1713.

I. *Van den Munsterschen vrede tot den dood van Karel II, 1648—1700.* — De Munstersche vrede had de

oorlogvoerende partijen de wapens doen neêrleggen, met uitzondering van Frankrijk en Spanje. Frankrijk, door de Vereenigde-Provinciën verlaten en door eene binnenlandsche faktie, *de Fronde* genaamd, verzwakt, had bij Spanje de hoop doen herleven van zijne verliezen eenigermate te mogen herstellen. De oorlog werd dus nog verscheidene jaren voortgezet; doch nadat Frankrijk de hulp van Cromwel, toenmaals meester van Engeland, had durven inroepen en met dezen Duinkerken veroverd had, vroeg Spanje om vrede. Duur werd deze door Spanje in het *verdrag der Pyreneën* gekocht (1659). Verscheidene steden in Vlaanderen, Henegouwen en Luxemburg gingen aan Frankrijk verloren, van welke de meeste nimmer terug zijn bekomen. Daarenboven zoude den jongen Lodewijk XIV de infante Maria-Theresia ten huwelijk gegeven worden.

Ofschoon Maria-Theresia van al hare regten van opvolging had afgezien, belette dit niet dat Lodewijk, steunende op het *devolutieregt* (waardoor in zekere Belgische gewesten over privaat-erfenissen ten voordeele van kinderen uit den eersten echt beschikt werd), een aandeel in de nalatenschap van Philips IV, zijn schoonvader, vergde. Reeds hadden de Fransche legers menige stad in Vlaanderen en Henegouwen genomen, toen de Vereenigde-Provinciën, hierdoor verschrikt, met Engeland en Zweden de bovengemelde *Triple alliantie* sloten en dusdoende Frankrijk tot het onderteekenen van den *vrede van Aken* (1668) noopten.

Deze vrede verzekerde aan Lodewijk een groot gedeelte der gemaakte veroveringen; nogtans rukte hij om zich over de Vereenigde-Provinciën wegens het

drievoudig-verbond te wreken, in 1672 met een geducht leger in hare weerlooze staten. De landvoogd der katholieke Nederlanden zond echter den jongen stadhouder, Willem III, 10,000 man ter ondersteuning; terwijl de keurvorst van Brandenburg en de keizer, insgelijks de Franschen bedreigende, dezen noodzaakten naar België terug te trekken. Na den bloedigen, doch onbeslissenden slag van Seneffe bleef de Belgische grond nog 4 jaren eene prooi der vijandelijke legerscharen; bovendien moest Spanje, door de Hollanders verlaten, in den *vrede van Nijmegen* (1678) een groot aantal Belgische steden aan Frankrijk afstaan.

Nog was Lodewijks heerschzucht niet bevredigd. Door middel van zoogenoemde *Kamers van Vereeniging* wist hij te beweren dat die gewesten, eertijds afhankelijk geweest van zijne jongste veroveringen, dien ten gevolge ook nu met Frankrijk behoorden vereenigd te worden. Weër maakte hij dien overeenkomstig eenige nieuwe overwinningen. Zelfs herstelde het Augsburger verbond, door Willem III tegen Lodewijk in aanzijn geroepen, den vrede niet volledig; doch in 1689 ontbrandde de oorlog met nieuw geweld. Nogmaals werd België gedurende 8 bange jaren het tooneel van een verwoestenden krijg. In weerwil der schitterende overwinningen, door de Franschen te Fleurus en te Neerwinden behaald, hield nog altijd de worsteling met evenveel hardnekkigheid doch zonder beslissende uitkomsten aan, tot eindelijk de strijdens moede en uitgeputte partijen den vrede te *Rijswijk* (1697) teekenden. Karel II, koning van Spanje, stond intusschen op het punt zonder nakomelingschap ten grave te dalen.

Toen deed zich het zonderling verschijnsel op van drie vreemde mogendheden, Holland, Engeland en Frankrijk, bezig te zien met de Spaansche monarchie buiten voorkennis van haar opperheer te verdeelen. Dit zelfde feit herhaalde zich andermaal; doch het testament van Karel II wierp alle deze voorbarige regelingen omver en benoemde Lodewijks kleinzoon, Philips van Anjou, tot algemeen erfgenaam. Karel overleed den 1 November 1700: Lodewijk nam het testament aan en daarmede een nieuwen oorlog.

II. *De Spaansche Successie-oorlog, 1700—1713.* — Naauwelijks had Philips V bezit genomen van den Spaanschen troon, of de keizer van Oostenrijk verzette zich daartegen; Lodewijk echter, die dit voorzien had, liet aldra de Nederlanden bezetten. Nu bragten Engeland en de Vereenigde-Provinciën het zoogenoemde *Groot Verbond* tot stand, ten gunste van den aartshertog, Karel van Oostenrijk. De beroemde hertog Marlborough werd aan het hoofd geplaatst der verbondene troepen, terwijl de even vermaarde prins Eugène het opperbevel in Italië ging voeren. De eerste veldtogten leverden weinig merkwaardigs voor onze Nederlanden op. In 1704 hadden Marlborough en Eugène hunne troepen in Duitschland vereenigd en de Fransen, bij Hochstedt, volledig geslagen. Twee jaren later zegevierde Karel in Spanje, de prins Eugène in Italië en Marlborough te Ramillies, in de Nederlanden, over de Fransche legers; dit had ten gevolge dat Brabant en Vlaanderen den aartshertog, nu Karel III, als hun vorst huldigden. De overwinning van

Audenaarde in 1708 en die van Malplaquet in 1709 hadden den fieren Lodewijk dermate vernederd, dat hij om vrede bad. Dan, welke offers hij den bondgenooten ook aanbood, deze waren door hunne bestendige fortuin als zegedronken en onhandelbaar geworden; zelfs trachtten zij den koning te dwingen om zijn eigen kleinzoon met geweld te onttroonen. Lodewijk verkoos eene laatste wanhopige poging te wagen, toen de hemel onverwachts hulp aanbragt.

Door den dood van keizer Josef I werd de pretendent, Karel III, tot den Oostenrijkschen troon geroepen; zoodat de nieuwe Engelsche *Tory-ministers*, reeds tegen Marlborough vijandig gestemd, thans de koningin gemakkelijk het gevaar konden doen beseffen in eene herstelling van de uitgebreide heerschappij van Karel V in de handen van Josefs opvolger gelegen. Eene toenadering greep weldra plaats tusschen Engeland en Frankrijk: Marlborough werd teruggeroepen en een congres te *Utrecht* geopend. Den 11 April 1713 werd aldaar de vrede geteekend tusschen al de verbondene vorsten, behalve den keizer.

Volgens dit vredesverdrag zou Philips in het bezit blijven van Spanje en de Indiën, doch Napels en Milaan aan Oostenrijk afstaan. Tevens zou Frankrijk de Spaansche Nederlanden aan de Generale-Staten overgeven, ten gunste van het Oostenrijksche Huis. De keizer nam met dezen vrede geen genoegen, de krijgsverrigtingen werden nogtans door den prins Eugène niet lang meer voortgezet. Te Rastadt werd in 1714 tusschen hem en den veldheer der Franschen eene overeenkomst getroffen op den voet van de Utrechtsche

bepalingen; hierop werd, den 7 September van datzelfde jaar, de vrede in het Zwitsersch Baden plegtig gesloten.

§ 2.

De Oostenrijksche Nederlanden tot de Fransche overheersching.

1713—1795.

I. *Van den vrede van Utrecht tot den dood van Karel VI, 1713—1740.* — De soevereiniteit der Belgische provinciën was ten gevolge van den Utrechtschen vrede overgegaan in het Huis van Oostenrijk; de Generale-Staten hadden evenwel het regt verkregen deze zóó lang in bezit te houden, totdat zij zich met Oostenrijk zouden verstaan hebben over het oprigten van een zekerheidsbarrier tegen Frankrijk in België. Na lange onderhandelingen kwam hieromtrent het zoogenaamd *Barrière-traktaat* tot stand (1715). De keizer veroorloofde hiermede den Generale-Staten privaat-garnizoen te leggen in een aantal bepaalde steden en verplichtte zich tevens, voor het onderhoud dezer troepen, eene jaarlijksche toelage van 500,000 kroonen te betalen. Karel VI aanvaardde daarop het bezit van België (Februarij 1716). Zoo deze, als nog andere hatelijke bepalingen, verwekten weldra eene algemeene ontevredenheid. Schoon er eenige van verzacht werden, duurde de gisting evenwel voort; zij sloeg zelfs te Brussel tot eenige dadeliikheden over.

De regering trachtte, nadat de rust hersteld was, van haren kant de welvaart te doen herleven, weshalve

de keizer de onlangs beproefde handelsondernemingen zijner nieuwe onderdanen opbeurde, door de vestiging van de *Compagnie van Ostende* voor den handel met de Indiën (1722). De Vereenigde-Provinciën verzette- den zich echter hevig tegen dit ontwerp en haalden zelfs andere mogendheden tot hare belangen en inzigten over. De keizer, om de Nederlanden in geene nieuwe oorlogen te wikkelen en den vrede niet te storen, welke laatste hem ook voor een ander plan hoogst wenschelijk was, oordeelde te moeten toegeven; zoodat in 1732 de Zuidelijke Nederlanden weêr van allen overzeeschen handel uitgesloten werden.

Het zoo even aangehaald ontwerp staat in de geschiedenis bekend onder den naam van *Pragmatieke Sanktie*. Karel VI namelijk had enkel twee dochters tot regtstreeksche erfgenamen. Om derhalve de versnippering van Oostenrijks bezittingen na zijnen dood te voorkomen, bepaalde hij in deze Pragmatiek, dat al zijne erflanden in *een onverdeelbaar geheel* zouden vervallen aan de aartshertoginnen, zijne dochters. Ten einde aan de oudste dezer, Maria-Theresia, die opvolging nog beter te verzekeren, poogde hij, door middel van groote opofferingen, voor zijne Pragmatiek de goedkeuring aller belanghebbende mogendheden te verwerven. In België was zij reeds in 1725 aangenomen. Na met veel regtvaardigheid, zachtheid en gematigdheid zijne uitgestrekte staten bestuurd te hebben, overleed de keizer in 1740, als laatste mannelijke afstammeling van het Habsburgsche Huis.

II. *Maria-Theresia*, 1740 — 1780. — Naauwelijks had

de drieëntwintigjarige vorstin de teugels van het bewind aanvaard, of, ondanks de plegtig erkende *Pragmatieke Sanktie*, zag zij rondom haar geduchte vijanden van hare magt aanspraak maken op een deel der erfenis. De koning van Pruissen, Frederik II, ontnam haar Silezië; terwijl de keurvorst van Beijeren zich als keizer van Duitschland liet uitroepen. Hare zielsgrootheid en moed begaven haar desnietteenstaande geen enkel oogenblik. Persoonlijk ging zij hulp vragen in Hongarije, alwaar de adel een leger op de been bragt. Nu sloot zij vrede met Pruissen, terwijl hare troepen de overrompelde staten heroverden, en Engeland en de Vereenigde-Provinciën zich tevens te harer gunste verklaarden. Bij dezen onverhoopten voorspoed namen de Franschen weër de wapens op. In 1744 begonnen zij hunne vijandelijkheden in de Nederlanden, behaalden in het volgende jaar de groote overwinning van *Fontenoy*, welke hen in het bezit van Vlaanderen stelde, en veroverden in 1746 nagenoeg geheel België. Maar toen zij hunne zegevierende wapens tot op het grondgebied der Generale-Staten overbragten, begonnen deze laatsten in hun bondgenootschap met Oostenrijk te wankelen. Eenige voorloopige vredesvoorwaarden, welke zij aldra in overeenstemming met Frankrijk onderteekenden, noopten thans Oostenrijk ook tot toenadering, en zoo werd, den 13 October 1748, te *Aken* een algemeene vrede gesloten. De keizerin werd in het bezit van de geheele Nederlanden, zooals vóór den oorlog, hersteld.

Sedert dezen vrede genoten de Oostenrijksche Nederlanden eene voorspoedige rust onder de zegenrijke

regering van Maria-Theresia en haar edelen stedehouder in deze landen, Karel van Lotharingen. De keizerin hield zich onledig met het verbeteren der ingeslopen misbruiken, het herstellen der gestoorde orde, het regelen van het bestuur; zij beurde handel en landbouw op, beschermde den bloei der schoone kunsten en schonk nieuw leven aan het openbaar onderwijs. Misschien had België, alhoewel aan zich zelven overgelaten, nooit zooveel geluk genoten, was het nooit zoo rijk en bevolkt geweest, als in dit laatste gedeelte der achttiende eeuw. Wat wonder dat de droefheid der Belgen, wier liefde en vertrouwen het vaderlijk bestuur van Maria-Theresia zoo ruimschoots gewonnen had, onbeschrijfelijk was, toen zij haar dood vernamen (29 November 1780). En wezenlijk heeft Maria-Theresia door hare zeldzame hoedanigheden, zoowel als door de verheven deugden, die haar als christen vorstin en echtgenoot onderscheid- den, verdiend in de rij der grootste koningen gerangschikt te worden.

III. *Josef II en de Brabantsche omwenteling, 1780—1790.* — Josef II weinig of geene waarde hechtende aan de toegenegenheid, die zijne onderdanen zijner ontslapene moeder steeds hadden toegedragen, bekommerde er zich niet om ook deze voor zich-zelfen te winnen. Aldra week hij van den weg, zoo gelukkig door de keizerin bewandeld, om, wars van alle oude instellingen, de zoogenaamd verlichte begrippen der achttiende eeuw in te volgen. Reeds in den aavang zijner regering bemerkten dan ook en duchtten de

Belgen dien woesten hervormingszin van hun vorst, en dit niet ten onregte. Josef II bewerkte wel is waar dat de barrière-steden door het vreemde garnizoen geruimd werden, wendde verder pogingen aan ter openstelling van de Schelde; doch al te ras keerde hij elders zijne werkzaamheid heen. Zich in de kerkelijke aangelegenheden mengende, verbood hij den bisschoppen, ten einde ze voortaan aan 't wereldlijk bestuur te onderwerpen, met den heiligen Stoel zekere betrekkingen te onderhouden; hief hij een aantal kloosters op en bragt tevens een *Algemeen Seminarie* te Leuven tot stand, alwaar alle kweekelingen voor den geestelijken stand hun onderwijs te ontvangen hadden. Daarna sloeg de keizer zijne schendende hand aan het burgerlijk bestuur der Belgische provinciën, hetwelk van dien aard was, dat de oude regeringsvorm, de oude indeeling der provinciën, de oude regtspleging eensklaps door eene geheel nieuwe orde van zaken gewelddadig vervangen werden. De tegenstand, dien deze nieuwigheden natuurlijk ontmoetten, verbitterde slechts den keizer te meer.

Intusschen had Josef het bestuur der Zuidelijke Nederlanden opgedragen aan den graaf van Trautmansdorff, van gematigd en toegevend karakter, doch hem ter zijde gesteld, als opperbevelhebber der gewapende magt, den generaal d'Alton, een trotsch en stijfhoofdig krijgsman. Tegenstand en toegevendheid wisselden nog een tijd lang elkander af. Reeds had de verhuizing, ten gevolge der strengere maatregels, een aanvang genomen; des ondanks bleef de keizer met eene onbegrijpelijke hardnekkigheid aan zijn ongelukkig Alge-

meen Seminarie vasthouden. Eindelijk waagde hij het, den 18 Junij 1789, den Staten van Brabant eischen te doen in strijd met hunne constitutie; de Staten weigerden echter toe te geven, waarop de keizer de *Blijde Inkomst*, het bolwerk der Belgische vrijheden, te niet deed. Nu steeg de beroerte ten top. Tegelijkertijd zegevierde in het naburig Frankrijk de omwenteling, bij de inneming der Bastille, over het koningschap. Josef, ziende hoe aldaar zijne eigene beginsels, maar in den zin des volks, werden toegepast, begon thans na te denken en terug te treden; maar het was reeds te laat. Den 24 October verscheen een open brief van het Brabantsche volk, die den keizer van de regering *vervallen* verklaarde; terwijl op denzelfden dag een korps patriotten, onder het bevel van den kolonel Vandermersch, over de grenzen trok. Turnhout werd door de opstandelingen bezet en met goed gevolg verdedigd. Nu moesten de Oostenrijkers Gent, Brugge en weldra gansch Vlaanderen ruimen; Brussel volgde eerlang de beweging, en nog vóór het einde des jaars was geheel België, behalve Luxemburg, voor den keizer verloren.

Allen waren het eens geweest in het bestrijden van den gemeenschappelijken vijand; maar toen het staatsbestuur op nieuw moest geregeld worden traden er alras twee partijen te voorschijn. *Van der Noot* stond aan het hoofd der *Statisten* of behoudsmannen, die den ouden regeringsvorm bewaren wilden; een ander advokaat, *Vonck*, vertegenwoordigde de *Progressisten*, de mannen van vooruitgang, min of meer de beginsels der Fransche revolutie toegedaan. De behoudende partij

behiel de bovenhand. De Belgische provinciën ver-
eenigden zich tot een *Federatieven Staat*, met dien
verstande, dat iedere provincie hare bijzondere regten
en vrijheden bewaren zoude; de soevereine magt zou
gemeenschappelijk bezeten en uitgeoefend worden door
een *Congres*; uit afgevaardigden van alle provinciën
zaamgesteld. Middelerwijl was de ongelukkige Josef,
wiens rijke begaafdheden zoo jammerlijk door slechte be-
ginsels waren bedorven, den 20 Februarij 1790 overleden.

's Keizers broeder en opvolger, Leopold II, haastte
zich den Belgen de schoonste beloften te doen, om
ze tot de gehoorzaamheid terug te doen keeren, maar
te vergeefs. Doch in België zelf wiessen, ten gevolge
der vermelde partijen, de verdeeldheden aan; de
tucht verslaptte in het leger en, tot overmaat van
teleurstelling, vernam men er dat de drie bescher-
mende mogendheden, Engeland, Pruissen en de Ver-
eenigde-Provinciën, zich verbonden hadden, om tot
de herstelling van het Oostenrijksch gezag bij te dra-
gen. Wel nam het Congres zijne toevlugt tot eene
algemeene oproeping van alle strijdbare mannen; maar
dezen waren niet bestand tegen de geoefende Oosten-
rijksche krijgsmagt, en alhaast verdwenen de laatste
sporen van het Belgische leger. Toen tevens eenige
diplomatieke onderhandelingen vruchteloos afliepen,
was het met de Brabantsche omwenteling uit, zooda-
nig dat tegen het begin van December geheel België
onder het gezag van Leopold was teruggekeerd.

IV. *Fransche oorlogen, 1790—1795.* — Het herstel
van Oostenrijks gezag in de Zuidelijke Nederlanden

was nogtans van korten duur. Frans II, die aan zijn vader in 1792 was opgevolgd, had al dadelijk den oorlog te voeren tegen de Franschen, die hun koning, den ongelukkigen Lodewijk XVI, daartoe gedwongen hadden. Den 6 Nov. 1792 behaalde de Fransche veldheer, Dumouriez, zulk eene beslissende overwinning bij *Jemmappes*, dat hem nog vóór het einde des jaars gansch België toeviel. De hooggeprezen Fransche vrijheid deed evenwel den Belgen al ras hare straffende roede gevoelen en verbitterde veler gemoederen. Hierop steunende, drongen de Oostenrijkers weér in België binnen, en bragten den Franschen bij *Neerwinden* eene dusdanige nederlaag toe (18 Maart 1793), dat deze laatsten België even spoedig verlieten, als zij het veroverd hadden. Zelfs schenen de troepen der verbondenen een oogenblik Parijs te bedreigen; maar eerlang keerde de krijgskans. Terwijl eene afdeeling van het Fransche leger onder Pichegru tot Gent voortrukke, drong eene andere, onder Jourdan, op Charleroi aan. De slag van *Fleurus*, door de Oostenrijkers verloren (26 Junij 1794), besliste over België's lot. De Fransche *Conventie*, meester van het land, vestigde een Centraal-Bestuur te Brussel; iets later gingen de roemrijke benamingen der oude provinciën onder, thans in 9 nieuw gevormde departementen herschapen; tot eindelijk België in Frankrijk werd ingelijfd en zelfs den schijn van nationale zelfstandigheid verloor (1 Oct. 1795). Dit alles werd door het verdrag van Campo-Formio (1797), waarin de keizer zijne regten op de Zuid-Nederlanden aan Frankrijk moest afstaan, bekrachtigd.

ZEVENDE TIJDVAK.

VAN DE FRANSCH E OVERHEERSCHING TOT DE OPRIGTING
VAN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

1795—1815.

§ 1.

België in Frankrijk ingelijfd tot Napoleons val.

1793—1813.

Gedurende de vereeniging van België met Frankrijk levert de Belgische geschiedenis geene bijzondere gebeurtenissen op; België, in Frankrijk als weggesmolten, deelde natuurlijkerwijze de lotgevallen van dit rijk. Toen het jaar 1799 de Fransche legers allerwege geslagen zag, werd ook in België onder den boerenstand eene poging ter bevrijding beproefd, die echter mislukte. Kort daarna wierp *Buonaparte*, uit Egypte teruggekeerd, het *Directorium* omver en liet zich tot *eersten consul*, eerst voor tien jaren, en iets later voor zijn leven lang benoemen; reeds in 1804 droeg hem de senaat den titel van *keizer der Franschen* op. De gekroonde veldheer ging intusschen voort, door het geweld zijner altoos zegevierende wapens, nagenoeg gansch Europa voor zijne oppermagt te doen zwichten. Had Napoleon al der godsdienst den vrede hergeven, door een concordaat met den heiligen Stoel gesloten; had hij al het inwendig bestuur van zijn onmetelijk

Gesch. der Nederl.

12

keizerrijk' volgens zijnen geest geordend, en nijverheid zoowel als landbouw op het vaste land begunstigd; desniettemin bragt zijne heerschzucht hem ten val; in Rusland ging zijne gelukster onder. In 1812 bevond hij zich nog als overwinnaar te Moskou, en in den herfst van het volgende jaar voerde hij de overblijfsels zijner legers weerloos over den Rijn terug.

Voorzeker was het juk der overwinning drukkend geweest voor België; men mag echter niet ontkennen dat het aan zijne vereeniging met Frankrijk eene meerdere, tot zekere hoogte gewenschte, eenvormigheid zijner wetten, des bestuurs en der regtspleging te danken heeft. Ook dagteekent uit dezen tijd de herleving van kunsten en wetenschappen, handel en nijverheid, tegen het einde der laatste eeuw in België ondergegaan.

§ 2.

Noord-Nederland van de Fransche overheersching tot Napoleons val.

1795—1813.

I. *De Bataafsche Republiek, 1795—1806.* — Moeijelijk viel het, na de geweldige omwenteling van 1795, der verjongde Republiek een bestendigen regeringsvorm te geven. Immers in de Staten-Generaal bestreden twee partijen elkander, van welke de eene, die der *heethoofden*, de ineensmelting der verschillende provinciën in ééne ondeelbare Republiek en de andere, die der *slijngasten* of *fæderalisten*, gedeeltelijk de bewaring der

oude staatsregeling wenschelijk achteden. De eerste dezer partijen zegevierde in zoo ver, dat de Republiek, met vernietiging van de soevereiniteit der provinciën, voor één en ondeelbaar verklaard en de schuld der verschillende provinciën ineengesmolten werd. Intuschen vond den 22 Jan. 1798 eene nieuwe omwenteling plaats; De tweede Nationale Vergadering, na eene geheele verandering in de staatkunde te hebben aangenomen, verklaarde zich als *Constituerende Vergadering* permanent: op hare voordragt kwam eindelijk den 23 April dezes jaars eene staatsregeling tot stand, waarin de gelijkheid voor allen als grondregel was vastgesteld. De uitvoerende magt berustte in handen van een vijf-ledigen raad. Doch ook deze regeling was van korten duur. Ten gevolge van 's lands ingewortelden oligarchischen en protestantschen geest, zocht de vroeger heerschende partij de haar ontrukte teugels weér vast te grijpen; zij wist dan ook werkelijk, ondanks bovenvermelde hevige reaktie van 1795, het, als een uitsluitend eigendom beschouwde, regeringskussen aldra weder te bemagtigen.

Gedurende deze binnenlandsche verdeeldheden was eene vloot onder den admiraal De Winter tegen de Engelschen uitgerust geworden. De Bataven werden echter geslagen en De Winter viel in handen der vijanden. Een paar jaren later (1799) beproefden de Engelschen, door de Russen ondersteund, eene landing, in Noord-Holland. Reeds waren dezen tot Alkmaar doorgedrongen, toen de Franschen en Hollanders onder den generaal Daendels hen eerst het voortrukken beletteden en ze verder bij Bergen en Castricum zoo-

danig sloegen, dat zij slechts vrijen aftogt naar hunne schepen erlangen mogten.

Na verscheidene zegevierende veldtogten had Napoleon met Oostenrijk, te Luneville, en met Engeland, te *Amiens*, vrede gesloten. Deze laatste, ook door den Hollandschen gezant, R. J. Schimmelpenninck, bewerkt en onderteekend, herstelde de Bataafsche Republiek in het bezit harer koloniën, Ceylon uitgezonderd. Nu herleefde weer de kwijnende handel; meer dan 4000 schepen liepen in dit ééne jaar (1802) onze havens binnen; doch deze voorspoed was insgelijks van korten duur. Vermits in het volgende jaar al wederom de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland uitbrak, gingen op nieuw onze koloniën verloren; terwijl vele der huiswaarts keerende schepen door den vijand aangehaald werden.

Nadat Napoleon zich de keizerskroon op het hoofd had gezet, scheen hij alom, naar Frankrijks voorbeeld, de eenhoofdigheid in de regeringen te willen herstellen. Dien ten gevolge werd de even genoemde Schimmelpenninck, als raadpensionaris, voor 5 jaren aan het hoofd der uitvoerende magt gesteld. Napoleon had hem even den tijd gelaten om in de Republiek een nieuw stelsel van algemeene belastingen in te voeren, alsmede de veelbesproken schoolwet van 1806, welke, in allerijl vóór de troonsbeklimming eens katholieken konings opgemaakt, eenige verzachting beloofde ten aanzien van de protestantsche wetgeving op het lager onderwijs; als wanneer Napoleon des raadpensionaris' toenemende gezichtsverzwakking te baat nam, om hem in het bestuur van Holland door een lid zijner familie

te vervangen. Zelfs liet hij, onder bedreiging van in Frankrijk ingelijfd te worden, door eenige gezanten bij zich aanzoeken om prins Lodewijk, zijn broeder, tot koning te mogen ontvangen.

II. *Holland, een Koningrijk, 1806—1810.* — Lodewijk, tegen zijn zin tot koning van Holland verheven, deed niettemin zijn best om het welvaren in zijn rijk te doen herleven en de liefde en het vertrouwen zijner nieuwe onderdanen te winnen. Hij eerbiedigde 's lands zeden, trachtte zoo veel mogelijk zelf een Hollander te worden; hij toonde onder anderen zijn edel en goedhartig gemoed bij de rampen, die door het springen van een buskruidschip te Leyden en door eene overstroming der Waal, in Gelderland, veroorzaakt werden; ook was hij een beschermer van kunsten en wetenschappen. Hij vermogt echter niet den noodlottigen toestand van 's lands schulden te verbeteren; ten gevolge der oorlogen, waarin hij gewikkeld werd, en der kostbare staathuishouding waren deze integendeel verbazend aangewassen. Om den kwijnenden handel op te beuren handhaafde hij niet streng genoeg Napoleons continentaal-stelsel; hieruit ontstond een sluikhandel, die den koning met zijn keizerlijken broeder in onmin bragt. Te Parijs zich bevindende, werd Lodewijk gedwongen Zeeland, Staats-Brabant en den linker oever der Waal aan den keizer af te staan; het duurde evenwel niet lang of hij leide, deze kwellingen moede, de kroon neder ten gunste van zijn zoon. Deze afstand werd door Napoleon niet aangenomen, zoodat

slechts 9 dagen later Holland bij Frankrijk werd ingelijfd (9 Julij 1810).

III. *Holland bij Frankrijk ingelijfd, 1810—1813.* — Zoo verdween voor een drietal jaren eene vrije, beschaafde natie, om het geknelde hoofd onder de al bedwingende hand van een Napoleon te bukken. De oude provinciën werden door nieuwgevormde departementen, met een prefekt aan het hoofd, vervangen; Fransche wetten werden ingevoerd; de Fransche taal in de publieke akten gebruikt en overal onderwezen: kortom, alles werd op Fransche leest geschoeid. Boven alles drukkend waren evenwel én die vloed van Fransche ambtenaren en tolbedienden, die ten strengste 's keizers bevelen kwamen handhaven, én die gedwongen krijgsdienst, waardoor de Nederlandsche jeugd in verre landen ter slagbank geleid werd: en terwijl in dezen ondragelijken toestand de Fransche politie voor de rust gestreng zorgde, werden waterstaat en dijkwerk dermate verwaarloosd, dat het land gevaar liep door de golven verslonden te worden. Eindelijk sloeg het verlossingsuur, waarnaar allen gedurende 3½ jaar reikhalzend hadden uitgezien.

---

§ 3.

*Omwenteling en Bevrijdingsoorlog in de
Nederlanden.*

1813—1815.

In aller harten herleefde de hoop op bevrijding, toen men de volledige nederlaag vernam, die de verbondenen aan Napoleon bij Leipzig hadden toegebracht (18 October 1813); maar als men de Pruisen en Russen in Holland binnentrekken en de Fransche hoofdambtenaren ijlings de vlugt zag nemen, werd deze hoop verwezenlijkt. De gisting werd algemeen. Reeds den 21 November aanvaardden de heeren *van Hogendorp*, *van Limburg Styrum* en *van der Duin van Maasdam*, in naam van den prins van Oranje, het bewind des lands; middelerwijl was een gezantschap naar Engeland overgestoken, om den prins te verzoeken zelf de teugels in handen te nemen. Dien ten gevolge scheepte de prins zich in; den 30 derzelfde maand zette hij den voet aan wal te Scheveningen, welke zelfde plaats, 19 jaren geleden, getuige was geweest van zijn aftogt. Al dadelijk bij zijne aankomst in den Haag werd hij als *soevereine vorst* der Nederlanden uitgeroepen; des anderen daags geschiedde dit ingelijks te Amsterdam, in welke stad hij den 2 December zijne intrede hield en den 6 het bestuur in handen nam. De nieuw ontworpen Grondwet werd den 29 Maart van het volgende jaar aan 600 aanzienlijken ter goedkeuring aangeboden. Door 449 van

de 475 aanwezigen aangenomen, werd zij den volgenden dag bezworen, en *Willem Frederik van Oranje*, als soevereine vorst der Nederlanden, plegtig gehuldigd.

Ondertusschen hadden de Franschen de Hollandsche vestingen, die zij nog in bezit hadden, moeten ont-ruimen; zelfs waren de legers der verbondenen zoo gelukkig geweest, dat zij den 30 Maart 1814 Parijs mogten binnentrekken. Napoleon moest afstand doen van zijn troon en zich met het eiland Elba en eene jaarwedde van nagenoeg 3 millioen vergenoegen.

De vrede, die den 30 Mei daaraanvolgende door de verbondenen met Frankrijk te Parijs gesloten werd, was voor ons belangrijk. Immers in een der artikels van vermeld vredesverdrag stond bepaald dat Holland, onder het soevereine Huis van Oranje geplaatst, een aanwas van grondgebied zoude ontvangen, waarmede België bedoeld werd. Ten einde deze bepaling te volvoeren, werd den 20 Junij 1814 te Londen het verdrag der VIII Artikels (slechts een jaar later bekend gemaakt) door de mogendheden geteekend, welke laatsten, krachtens haar overwinning, België aan Holland toevoegden, onder voorwaarde dat beide staten een *enkelen* en *onverdeelden* staat zouden uitmaken. Dien overeenkomstig aanvaardde de prins van Oranje het voorloopig bestuur van België (1 Augustus); totdat hij, naar aanleiding van Napoleons hernieuwden aanval, bij afkondiging van den 16 Maart 1815, den titel van *koning der Nederlanden en groothertog van Luxemburg* voor zich en zijne opvolgers aannam. Deze gewigtige gebeurtenis werd door de mogendheden, te Weenen vergaderd, bekrachtigd.

Op nieuw werd de algemeene vrede een oogenblik bedreigd. Napoleon, uit Elba ontweken, had weer den voet op den Franschen bodem gezet, om eenige dagen later Parijs zegevierende binnen te trekken. De mogendheden echter verklaarden zich dadelijk tegen dezen stoorder der algemeene rust, en tallooze legerscharen werden dienvolgens andermaal tegen hem afgezonden. Dezen keer liep de oorlog spoedig ten einde. Onder aanvoering van den Engelschen veldheer, Wellington, door den prins van Oranje (later Willem II) dapper ondersteund, en Pruissens veldheer, Blucher, bragten de verbondenen in de vermaarde velden van Waterloo Napoleon zulk eene volkomen nederlaag toe, dat hij nogmaals tot afstand gedwongen en door de Engelschen naar het eiland St. Helena werd weggevoerd, alwaar hij in 1821 overleed.

Middelerwyl had koning Willem I de Grondwet der Vereenigde Provinciën doen herzien, om ze op de gezamenlijke Nederlanden toepasselijk te maken. Deze gewijzigde Grondwet werd wel is waar in Noord-Nederland eenstemmig aangenomen, in België echter door eene meerderheid van 269 stemmen op de 1323 aanwezigen verworpen: de koning verklaarde ze niettemin voor aangenomen, waarna hij den 27 September te Brussel openlijk als koning der Nederlanden gehuldigd werd.

ACHTSTE TIJDVAK.

VAN DE OPRIGTING VAN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN
TOT DE BELGISCHE OMWENTELING.

1815—1830.

Het koninkrijk der Nederlanden scheen voor eene langdurige en zegenrijke toekomst bestemd te wezen; althans het nijvervolle en vruchtbare België en het tot handel en scheepvaart zoo geschikte Holland scheenen in den onderlingen steun, waaraan beide natuurlijk behoefte hebben, een zekeren waarborg voor hun toekomstige magt en welvaart te bezitten. Gedurende den vijftienjarigen vrede, die het nieuwe koninkrijk te beurt viel, verving dan ook een algemeene bloei de vroegere ellende. België inzonderheid, dat in 1815 zijne politieke onafhankelijkheid herkregeu had, waarvan het sinds eeuwen verstoken was gebleven, herrees tot een hoogen trap van welvaart. De koning trouwens, ondernemend, vast van wil en met een helderen blik in de stoffelijke belangen van het vereenigd koninkrijk begaafd, bragt in korten tijd vele groote ondernemingen voor den bloei van handel, nijverheid, scheepvaart en landbouw tot stand: nieuwe wegen, vaarten en sluizen werden aangelegd, eene handelmaatschappij opgericht, enz. In al deze werken van openbaar nut stond de vertegenwoordiging hem altijd ter zijde.

Moeijelijk bleef het niettemin de ineensmelting te bewerken van twee volkeren, wier godsdienst, zeden,

belangen en taal zoo sterk uiteenloopen; moeilijk in 't bijzonder voor een koning, die behalve oude genegenheden en afkeerigheden, aan afkomst en herinneringen verbonden, nog den misleidenden invloed van zekere even baatruchtige als bekrompen omgeving te bestrijden had. Reeds bij het invoeren der gewijzigde Grondwet stiet men op sterke tegenkantingen; de misoegdheid, hieruit geboren, werd nog verhoogd door de verbanning van den bisschop van Gent. Hetgeen echter tot in 1825 de gemoederen het meest gaande hield, was het slecht beraamde finantiestelsel, dat, ondanks de zware imposten, 's lands geldelijken toestand aanhoudend verslimmerde, gevoegd bij de hatelijke belasting op het gemaal, door welker bestrijding tevens de liberale oppositie voor 't eerst weêrklank begon te vinden in België. Maar in 1825 waagde het de onvoorzigtige vorst besluiten uit te vaardigen, die zwaarwigtige gevolgen na zich moesten slepen. De gedwongen sluiting van alle, niet door 't bestuur erkende, latijnsche scholen en bijgevolg ook der kleine seminariën, zoowel als de oprigting van een *Philosophisch Collegie*, dat alle katholieke jongelingen bezoeken moesten, alvorens dezen in de grootte seminariën mogten opgenomen worden, greep de in België heerschende katholieke godsdienst in het hart aan en verwekte derhalve grootte bekommering en algemeene afkeuring. Gedurende de drie volgende jaren evenwel bleef er het volk nog rustig; zelfs had het Concordaat, in 1827 tusschen den H. Stoel en den koning der Nederlanden gesloten, vele der vorige grieven in eene algemeene dankbaarheid doen opgaan.

Dan de valschaardige wijze, waarop men vermeld Concordaat poogde ter zijde te stellen, benevens de toenemende inbreuk op de constitutie, maakten de vroeger schroomvallige oppositie stout en schrikwekkend.

Thans vereenigden zich vooral in de zuidelijke provinciën tallooze ingezetenen, ten einde verzoekschriften (petitiën) aan de kamers in te dienen tegen de bestaande of vermeende grieven, waaronder hoofdzakelijk bedoeld werden : de beperking der vrijheid van onderwijs, het gedwongen gebruik der Nederlandsche taal, het provisioneele der regterlijke instellingen, de beperking der drukpersvrijheid, de ongelijke verdeeling van ambten en staatsinstellingen. Bij de wassende opgewondenheid der gemoederen sloeg men zelfs tot inconstitutioneele eischen over, zooals : verantwoordelijke ministers, instelling eener jury, enz. Ten laatste herstelde wel is waar het bestuur eenige grieven, doch dit bevredigde geenszins de oppositie; te meer wijl deze nu eens door toegevendheid aangemoedigd, dan weêr door noodelooze beleediging als getergd werd. De veroordeeling van eenige hoofden der liberalen, sinds eenigen tijd met de Katholieken verbonden, deed de gisting nog heviger worden.

Terwijl dus de omwenteling in de gemoederen reeds tot zekere hoogte voorbereid was, brak eensklaps te Parijs de *Julij-revolutie* uit, die Lodewijk-Philips van Orleans op den troon der Franschen verhief, ten koste van den regtmatigen vorst, Karel X. Deze gebeurtenis werkte hevig op België terug. Den 25 Augustus 1830 ontstond er insgelijks een volksoploop te Brussel, van brandstichting en plundering vergezeld; dien ten ge-

volge vormde zich eene burgerwacht in de straten der hoofdstad, waarop alda de driekleurige Brabantsche vlag van het stadhuis werd uitgestoken. Ondertusschen had men eenige afgevaardigden naar den Haag gezonden, waarheen de koning tevens eene buitengewone vergadering der Staten-Generaal voor den 13 September beroepen had; de prins van Oranje en prins Frederik waren inmiddels met troepen naar Brussel afgezonden. Daar men de Brabantsche kleuren niet wilde weg nemen, trad de prins van Oranje stoutmoedig de oproerige stad alleen binnen. De prins beloofde er de destijds algemeen verlangde administratieve *scheiding* tusschen België en Holland bij zijn koninklijken vader voor te staan. Wezenlijk werd deze gewigtige vraag in de kamers verhandeld, zelfs scheen men haar ook van Hollandsche zijde niet algemeen ongenegen, zoozeer had reeds bovenvermelde „onverbeterlijke” partij de godsdienstige hartstogten bij het protestantsch gedeelte der Noord-Nederlandsche bevolking tegen België weten op te wekken, in plaats van het hangend geschil op het zuiver politiek terrein terug te dringen; doch in dienzelfden tijd nog rukte prins Frederik aan 't hoofd zijner troepen Brussel binnen: van den 23 tot den 26 September vocht hij in de straten der hoofdstad tegen de opstandelingen, maar met geen voldoende uitslag, zoodat hij den terugtocht verkoos. Nu onderwierp zich weldra nagenoeg gansch België aan het *voorloopig Bestuur*, te Brussel gevormd, hetwelk al dadelijk België *onafhankelijk* verklaarde.

Middelerwijl was de prins van Oranje, als opperlandvoogd der Zuidelijke Nederlanden, te Antwerpen

aangekomen. Van hieruit erkende hij wel is waar in eene proklamatie de Belgen als een onafhankelijk volk; doch hoe verre hij zich ook zoo sprekende gewaagd had, bleef niettemin ook deze poging zonder gevolg. Antwerpen zelf ging aldra verloren. Naauwelijks toch waren de zoogenoemde Belgische vrijwilligers, eenige nog achtergebleven Hollandsche troepen achtervolgende, in het gezigt van Antwerpen verschenen, of ook deze stad, een paar dagen te voren door den prins verlaten, volgde der anderen afval; haar garnizoen had zich onderwijl in de *citadel*, door den generaal Chassé gehandhaafd, teruggetrokken. Een soort van wapenstilstand was aangegaan tusschen Chassé en de aanzienlijken van Antwerpen, als eensklaps in een gedeelte dezer stad, nog door de Hollanders bezet, een hevig geweervuur uitborst, waarop de verbolgen generaal de stad hevig liet beschieten. Eenige burgers verwierven eindelijk dat het vuur gestaakt en er den 30 October eene overeenkomst gesloten werd. Van weerskanten leide men nu de wapens neder.

NEGENSE TIJDVAK.

VAN DE BELGISCHE OMWENTELING TOT OP ONZEN TIJD.

1830—1868.

§ 1.

België en Nederland tot de aanneming der 24 Artikelen.

1830—1838.

Naauwelijks was het *Nationaal Congres*, door België's provisioneel bestuur tezamen geroepen, den 12 November geopend, of deze vergadering verklaarde nog in diezelfde maand de onafhankelijkheid van België; tevens werd door haar eene constitutioneele Monarchie onder een erfelijken vorst als staatsvorm aangenomen, en het stamhuis van Oranje-Nassau van de soevereiniteit over België ten eeuwigen dage uitgesloten. Den 21 Februarij 1831 werd de nieuw ontworpen Grondwet plegtig ingevoerd. Vermits de tweede zoon van den koning der Franschen, de hertog van Nemours, de hem aangeboden Belgische kroon niet had durven aanvaarden, verkoos men den oud-voorzitter van het Congres, Surllet de Chokier, tot regent des Rijks. Eindelijk viel de keuze op den prins *Leopold van Saksen-Coburg*, die de kroon aannam en reeds den 21 Julij 1831 de handhaving der Belgische constitutie te Brussel bezwoer.

Nu besloot Willem I den hoon, hem aangedaan, te wreken. Den 2 Augustus trok het Hollandsche leger, onder het opperbevel van den kroonprins, de grenzen over. Turnhout en Diest werden aldra bezet; bij Hasselt werd het zoogenaamde *leger van de Maas* onder Daine geslagen; vervolgens rukte men over Hasselt en Sint-Truyen tot Thienen zóó voorspoedig voort, dat de prins reeds den 11 zijn hoofdkwartier in laatst-gemelde stad had opgeslagen. In de omstreken van Leuven werden de Belgen nogmaals teruggedreven; doch koning Leopold had door zijn kloekmoedigen weêrstand den Franschen tijds genoeg verworven om het land binnen te trekken. Nu kwam er eene wapenschorsing tot stand. Zegepralend trokken de Hollanders Leuven binnen, doch des anderen daags moesten zij reeds wegens de tusschenkomst der Franschen naar hunne grenzen terugkeeren. Zoo ontsnapte de Belgische onafhankelijkheid aan den snellen ondergang, waarmeê zij een oogenblik bedreigd was geweest.

Te midden der eerste bewegingen, uit de Belgische omwenteling voortgesproten, hadden zich eenige afgevaardigden der vijf groote mogendheden te Londen in eene conferentie vergaderd, om het geschil tusschen Noord- en Zuid-Nederland te beslissen. Dezen leenden zich ongemeen gemakkelijk tot de slooping van het vóór 15 jaren met eigen handen opgerigte koninkrijk: de hiermeê in verband staande 18 artikelen werden door het Belgisch Congres, den 9 Julij 1831, aangenomen; maar door Holland verworpen. Dan, na den voor België zoo ongelukkig uitgevallen *tiendaagschen veldtocht*, kwam men op de 18 artikelen terug: een

nieuw scheidingsverdrag in 24 artikelen werd aangeboden, welks inhoud veel ongunstiger luidde voor België. Desniettegenstaande nam België dit gewijzigd verdrag aan (22 Nov. 1831); Holland bleef weigeren. Ten einde laatstgemelden staat tot onderwerping te dwingen, omsloot de zeemagt der Engelschen en Franschen de Hollandsche kusten; terwijl een Fransch leger den dapperen Chassé tot de overgave van de citadel van Antwerpen kwam noodzaken. Eindelijk bragt men eene overeenkomst tot stand tusschen Engeland, Frankrijk en Nederland (Mei 1833), ten gevolge waarvan het embargo opgeheven en de krijgsgevangenen in vrijheid gesteld werden. Was thans het lang betwiste pleit tusschen Holland en België nog niet voldongen, de vrees voor dadelijken oorlog was toch geweken. Dit zoogenoemde *status-quo* duurde nog 5 jaren voort. Daar intusschen de noordelijke provinciën gebukt gingen onder den last van imposten en geldleeningen door dezen oorlogstoestand berokkend, trad eindelijk de misleide koning, nu hij de vruchteloze en verderfelijke gevolgen van het volhouden dezer weigering inzag, tot vermeld scheidingsverdrag toe (Maart 1838). Dit baarde nogtans groote ontsteltenis voor de Belgen, die zich reeds in het geruste bezit der nu af te stanelanden waanden; edoch na veel twistens kwam eindelijk (19 April 1839) het vredesverdrag tot stand, waardoor Willem I België als een onafhankelijk staat, mits eene rentebetaling van 5 millioen, erkende.

§ 2.

*Nederland en België van de aanneming der
24 Artikelen tot op deze dagen.*

I. *Nederland onder Willem I, II en III.* — Nadat de betrekkingen tusschen de noordelijke en zuidelijke provinciën bepaald waren geregeld, werd ook hier te lande aan het verlangen naar eene wijziging der Grondwet, volgens de behoeften des tijds, eenigzins voldaan. De aangeboden veranderingen werden in de Staten-Generaal van 1840, in dubbel getal vergaderd, bijna alle goedgekeurd. Ondertusschen was de geestdrift der natie voor den grijzen vorst, bij het zien der zware schulden door den gewapenden vrede voortgebracht en diens onvoldoende uitkomsten, merkelyk gezonken. Deze geestkracht des volks, zoo voortreffelyk in 't jaar 1830 herrezen, was echter op het pad der kerkelyke vete gesmoord geworden voornamelyk door degenen, die nu 's konings voorgenomen huwelyk met eene katholieke gravin van België te baat namen, om hunne eigene misslagen te verbergen te midden der hieruit opgezette beroerte, en ongedeerd den koning te kunnen ontvallen. 's Konings toestand immers, zooals de aangehaalde gebeurtenissen hem gemaakt hadden, was niet langer meer houdbaar, zoodat hij het besluit nam het roer van den staat aan eene jeugtiger hand over te geven. Dienvolgens deed Willem I, den 7 October 1840, plegtig afstand van zijnen troon, ten gunste van zijn oudsten zoon. De afgetreden vorst,

A. Fultremont

koning Willem, graaf van Nassau, ging kort hierna zijn voorgenomen huwelijk aan, te Berlijn, en werd in diezelfde stad door den dood verrast, den 12 December 1843.

Willem II beklom niet onder de gunstigste vooruitzigten den troon. De schatkist was uitgeput en de nationale schuld tot zulk eene verbazende hoogte gestegen, dat de minister Van Hall, ter regeling van 's lands finantiën, er niet voor terugdeinsde zijne toevlugt te nemen tot eene vrijwillige monster-geldleening van 127 millioen gulden, door Nederlands ingezetenen te storten. Handel en scheepvaart werden intusschen merkelyk bevoordeeld door de handelstraktaten met Frankrijk, Rusland en België gesloten; tevens werd het volvoeren van een meer uitgebreid spoorwegstelsel ontworpen, dat in onze dagen Nederland aan België, zoowel als aan Duitschland heeft vastgesloten. Ook werd er nog ijverig aan gewerkt om het Haarlemmer meer in weiden en bouwland te herscheppen. Inzonderheid onderscheidde zich de regering van Willem II door meerdere vrijheid den Katholieken geschonken. De zucht naar eene grondwets-herziening werd inmiddels hoe langer zoo levendiger. De laatste jaren van willem II werden dan ook besteed aan constitutioneele hervorming, die niet langer te weren was, toen de revolutie van 1848 uitbrak. Werkelyk kwam eene nieuwe, meer vrijzinnige herziening der Grondwet tot stand. De burgerlijke regten en vrijheden werden in eenen ruimen zin geregeld; bijzonder bragt deze herziening op het godsdienstig terrein een hoog te schatten vooruitgang voort, daar zij aan de

1. Spoorweg in 1839 onder W^{II} van Amsterdam naar Haarlem.

Katholieke Kerk nu ook gelijke regten waarborgt, met die welke aan het tot dusverre overheerschend kerkgenootschap waren toegestaan. De grootmoedige en regtvaardige vorst mogt echter niet lang de vruchten hiervan genieten. Den 17 Maart 1849 verbreidde zich eensklaps de treurige mare: de ridderlijke vorst, de voorzichtige staatsman, de beminde Willem II is te Tilburg door den dood aan zijn volk ontrukkt!

Willem III, 's konings oudste zoon, den 12 Mei daaraanvolgende te Amsterdam plechtig ingehuldigd als koning der Nederlanden, beklom onder gunstiger omstandigheden den troon zijns vaders. 's Lands toestand verbeterde met den dag. Onze zeevaart werd uitgebreid, de handel bevoordeeld, met de verbetering der rivieren voor de vaart een krachtige aanvang gemaakt; de nijverheid nam in onderscheidene provinciën eene hoogere vlugt, terwijl de landbouw er zich in mogt verheugen den koning zelven tot hoogen beschermheer te zien optreden. De finantiën vooral bereikten zulk een trap van bloei, dat ondanks de afschaffing van belastingen, onder anderen van die op het gemaal, in de laatste jaren millioenen en millioenen konden geamortizeerd worden. Het was mede in 't begin van 's konings regering dat Zijne Heiligheid Pius IX zich gewaardigde de regtmatige wenschen van Nederlands Katholieke ingezetenen te voldoen door alhier, bij Apostolische brieven van den 4 Maart 1853, de kerkelijke hiërarchie te herstellen. Hoeveel opgewondenheid en onrust bij deze gelegenheid ook in het leven zijn geroepen, zoo mogten we toch teregt van den gezonden Nederlandschen zin de eindelijke herstelling

dier kalme eendragt verwachten, zonder welke ons schoon vaderland noch bloeijen, noch voortbestaan kan.

II. België onder Leopold I en Leopold II. — Nog ten tijde van het *status-quo* was België onophoudelijk er op bedacht geweest, zijne aangelegenheden binnen en buiten 's lands te regelen. De regtspleging werd er in den zin der vrijzinnige constitutie geordend; insgelijks de verschillende takken van het openbaar onderwijs. Zijne katholieke ingezetenen mogten zelfs het genoegen smaken de Kerk, de geboren beschermster der kunsten en letteren, haar oud regt op de opvoeding te zien hernemen en in dien geest eene universiteit te Leuven tot stand brengen, welke reeds de heerlijkste vruchten heeft voortgebracht. Ook werden handel en nijverheid aangemoedigd en het land met talrijke spoorwegen overtogen. Zoo weêrstond België den schok der Fransche beroerten van 1848. Intusschen staat de toekomst voor België's ingezetenen over 't geheel niet zuiver. Groote veerkracht wordt er voorzeker waargenomen in het bevorderen der stoffelijke belangen; veel ijver en levendigheid werken er op het gebied der schoone kunsten en wetenschappen; de Kerk daarenboven tracht op het ijverigst alle standen der maatschappij in hare veredelende werking op te nemen; des ondanks vertoonen zich aan den gezigteinder talrijke, onheilverkondigende voortteekens. Aanhoudend toch is er de ongeloovige partij der liberalisten in de weer hare in 't duister gesmeede plannen te verwezenlijken, ten einde het voorvaderlijk geloof, den overgeërfdén eerbied voor de geestelijkheid in het hart

der arglooze en trouwe bevolking te verstikken en de regten van een gedeelte der natie aan de baatzuchtige belangen van het andere op te offeren. Zelfs is in dezen noodlottigen toestand geene verbetering gekomen onder de regering van Leopold II, in de laatste dagen van 't jaar 1865 aan zijn grijzen vader opgevolgd. Moge toch België de gulden spreuk der vaderen „een-dragt maakt magt” nimmer uit het oog verliezen, noch vergeten dat de Belgische nationaliteit nooit anders dan in de schaduwe der katholieke Kerk gegroeid en gebloeid heeft!

EEUW-JAREN.	Namen.	Luxemburg.	Limburg.	Brabant.	Vlaanderen.	Henegouwen.	Holland met Zeeland & Vriesland.	Gelder met Zutphen.	Utrecht met Overijssel.	
900.	Berengarius I † 932. Robert I † 980.	Siegfried † 998.	Algemeene Stamboom DER HERTOGEN, GRAVEN EN PRINS-BISSCHOPPEN, IN NEDERLAND GEREGEERD HEBBENDE TOT KAREL DEN VIJFDE.			Boudewijn I † 878. Boudewijn II † 918. Arnoud I † 964, regeert sinds 985 met Boudewijn III † 961. Arnoud II † 988.	Renier I † 916. Renier II † 932. Renier III † 971.	Dirk I † 923. Dirk II † 989. Arnoud † 998.	Ratboud, 14 ^e bisschop 900-918. Balderik † 977. Volkmar † 990. Boudewijn I † 994.	
1000.	Albert I † 1000. Robert II † 1017. Albert II. Albert II † 1037.	Frederik † 1019. Gilbertus † 1057. Koenraad I † 1086. Hendrik † 1096. W. m.	Waleram I † 1082.	Graven van Leuven. Lambert I † 1015. Hendrik I † 1038. Lambert. Otto † als kind. Lambert II † 1062. Hendrik II † 1076. Hendrik III † 1095. Godfried.	Boudewijn IV † 1036. Boudewijn V † 1067. Robert-de-Fries. Boudewijn VI gehuwd met † 1070. Arnoud III † 1071. Robert-de-Fries † 1093.	Renier IV † 1013. Renier V † 1036. Richilda † 1086. Boudewijn II † 1098.	Dirk III † 1039. Dirk IV † 1049. Floris I † 1061. Dirk V † 1091, onder voogdijschap van Robert den Fries, zijn stiefvader.	Voogdij Gelder. Wichman † 1061. Adelheyda. 1ste gemalin Otto van Nassau † 1099.	Graafschap Zutphen. Godschalk. Sophia. 2de gemalin van: † 1099.	Ansfried † 1008. Adelboud † 1027. Bernulf † 1054. Willem I † 1075. Koenraad † 1099.
1100.	Albert III † 1105. Godfried gehuwd met † 1139. I Hendrik II-de-Blinde † 1196.	Willem † 112. Ermezinda. Koenraad II † Hendrik II-de-Blinde † 1196.	Hendrik I † 1119. Waleram II † 1139. Hendrik II † 1167.	Hertogen van Brabant. Godfried I † 1140. Godfried II † 1143. Godfried III † 1190.	Robert II. Alix. Geertuida. † 1111. Boudewijn VII, Karel. Dirk van † 1119. den Elzas Karel-de-Goede † 1127. Willem v. Normandië, afstam- † 1128. meling van Bou- dewijns zuster. Dirk van den Elzas † 1168. Philips † 1191. Margaretha. Margaretha † 1194, gehuwd met Boudewijn V † 1195	Boudewijn III † 1120. Boudewijn IV † 1171.	Floris II † 1122. Dirk VI † 1157. Floris III † 1190.	Gerhard I † 1118. Gerhard II † 1131, gehuwd met Ermengarde van Zutphen Hendrik van Gelder en van Zut- phen † 1182.	Burchard † 1113. Godebald † 1128. Andreas van Cuyck † 1138. Heribert † 1150. Herman van Hoorn † 1156. Godfried van Rhenen † 1178. Boudewijn II van Holland † 1196. Arnoud I † 1198. Dirk I van Holland † 1198.	
1200.	Huis van Henegouwen. Philips I, zoon van Boudewijn V, van Heneg. † 1212. Yolenda, zijne zuster, doet af- stand in 1216. Philips II † 1226. Hendrik II, zijn broeder, † 1229. Margaretha, zijne zuster, ver- liest het in 1237 aan: Huis van Vlaanderen. Boudewijn, haar broeder; deze verkoopt het in 1263 aan Guy van Dampierre, die het in 1297 afstaat aan:	Ermezinda, † 1246. Hendrik III † 1. Hendrik IV † 128	Hendrik III † 1221. d met Waleram III † 1226. Hendrik IV, uit Waleram's eer- ste huwelijk. † 1246. Waleram IV † 1280. Ermengarde † 1282.	Hendrik I † 1235. Hendrik II † 1247. Hendrik III † 1260. Jan I † 1294.	IX Boudewijn VI † 1205. Joanna † 1244. Margaretha. Margaretha † 1279. 2de Huwelijk. 1ste Huwelijk. Jan van Avesnes, gel † 1256.	VII † 1203. Willem. Willem I † 1222. Floris IV † 1234. illem II † 1254. Floris V † 1296. Jan I † 1299. eyde, dochter van Flo- ris IV.	Otto I † 1207. Gerhard III † 1229. Otto II † 1271.	Dirk II † 1212. Otto I † 1215. Otto II † 1226. Wildebrand † 1233. Otto III † 1249. Goswin van Amstel tot 1251. Hendrik van Vianden † 1267. Jan I van Nassau, verkoren bisschop, regeert tot 1288. Jan II van Syrich tot 1296, wordt naar Toul verplaatst.		
1300.	Jan I, zijn zoon, † 1330. Jan II † 1335. Guy II, broeder van Jan II, † 1336. Philips III, id. † 1337. Willem I, id. † 1391.	Hendrik V † 131. Jan-de-Blinde † 1340. 2de Huwelijk. 1ste Huw. gk. Wenceslaus I Karel, kizer. † 1383. Wenceslaus II. Jan Wenceslaus II, Elisabeth van keizer, die 't Górlitz. in 1388 ver- pandt aan zijn neef:	Jan II † 1312. Jan III † 1355. Joanna † 1406. Margaretha, gehuwd met Lodewijk van Male † 1383	Guy van Dampierre † 1305. Robert van Bethune † 1322. Lodewijk van Crecy, Roberts kleinzoon, † 1346. Margaretha, gehuwd met Lodewijk van Male † 1383	Jan van I Wille II Wille Margaretha. Huis van III W † 1389. Albert van Beijeren.	Huis van Henegouwen. 1304. 337. 1345. Margaretha. 6, gehuwd met Lode- wijk van Beijeren. Huis van † 1371.	Reinoud I † 1326. Reinoud II † 1343. 2de Huwelijk. 1ste Huwelijk. Reinoud III. Eduard. Maria. in 1361 gevangen genomen. Wil- Joanna. Rei- lem I. noud IV. Eduard † 1371. Arnoud I. Huis van Gulik.	Willem II van Mechelen † 1301. Guy van Avesnes † 1317. Frederik van Syrich † 1322. Jakob van Oudshoorn † 1322. Jan III van Diest † 1341. Nicolaas van Caputio tot 1342, wordt bisschop van Verceil. Jan IV van Arkel wordt bis- chop van Luik 1364. Jan V van Vernenburg † 1371. Arnoud II van Hoorn in 1378 naar Luik verplaatst. Floris v. Wevelichhoven † 1393.		
1400.	Willem II † 1418. Jan. Jan III † 1429, verkoopt het in 1421 aan:	Joost van Moravië; en in 1409 aan zijne nicht: Elisabeth van Górlitz, deze staat het af in 1443 aan:	Huis van Bourgondië. Antonie † 1415. Jan IV † 1427. Philips van St. Pol. Philips van St. Pol † 1430.	Margaretha, gehuwd met Phi- lips-den-Stoute, † 1405. Margaretha, Jan zonder vrees, gehuwd met Margaretha. PHILIPS-DE-GOEDE † 1467. Karel-de-Stoute † 1477. Maria van Bourgondië † 1482. Philips-de-Schoone † 1506. KAREL DE VIJFDE:	Alber 104. Willem V 147. Jacob, Beijeren, staat hare sta- ten af in 1433 aan: eland met Groningen was n 1515 gekocht geworden oor: nthe, de stad Groningen met e Ommelanden gaven zich in 336 over aan:	Willem I † 1402. Reinoud IV † 1423. Huis van Egmond. Arnoud I, verpandt in 1472 't hertogdom aan: Adolf † 1447. Karel-den-Stoute Karel van Gelderland † 1538. Willem, hertog van Gulik en Kleef, staat het in 1543 af aan:	Frederik III van Blankenheim † 1423. Zweder van Kuilenburg tot 1433 († 1439.) en Rudolf van Diepholt 1433-1455. (Walraven van Meurs 1434- 1456.) Gysbrecht van Brederode wijkt voor: David van Bourgondië † 1496. Frederik van Baden staat om- streeks 1517 het bisdom af aan: Philips van Bourgondië † 1524. Hendrik II van Beijeren staat het bisdom af in 1528 aan:			

Verklaring.

† beteekent gestorven.

zoon en opvolger van den voorafgaanden vorst.

gestorven zonder opvolgers.

Het afbreken en openstaan eener paralel duidt de tijdelijke vereeniging aan der van weerskanten gelegen gewesten onder één bestuur.

Verklaring.

† beteekent gestorven.
| „ zoon en opvolger van den voorafgaanden vorst.
..... „ gestorven zonder opvolgers.
Het afbreken en openstaan eener paralel duidt de tijdelijke vereeniging aan
der van weerskanten gelegen gewesten onder één bestuur.

V
I

L

S
S
S

TIJDREKENKUNDIGE OVERZICHTSTAFEL

TEVENS

BLADWIJZER.

	Bladz.
VOORWOORD TOT DEN VIERDEN DRUK	1
INLEIDING	3

EERSTE TIJDVAK.

De oorspronkelijke bewoners tot de komst der Romeinen.

280 ? — 57 vóór Ch.

§ 1. De eerste bewoners van Zuid-Nederland. . .	5
§ 2. De eerste bewoners van Noord-Nederland. . .	7
§ 3. Godsdienst, instellingen, zeden en gebruiken der eerste Germaansche bewoners	8

TWEEDE TIJDVAK.

Romeinsch tijdperk. De Romeinen tot de Franken.

57 vóór — 445 na Ch.

§ 1. Julius Cesar onderwerpt de Belgen en sluit een verbond met de Batavieren. 57—50 vóór Ch. .	11
§ 2. De Belgen en Batavieren in de Romeinsche legers.	13
§ 3. Opstand der Batavieren onder Claudius Civilis. 70 na Ch.	15

	Bladz.
§ 4. Toestand der Nederlanden onder de Romeinsche heerschappij	17
§ 5. Invallen en vestiging der Franken in deze lan- den. 242—445.	19

DERDE TIJDVAK.

*Frankisch tijdperk. De Franken tot de ontbinding van
hun rijk.*

445—840.

§ 1. Het oorspronkelijke Frankenrijk. 445—613 . .	22
§ 2. De Karolingers beklimmen den Frankischen troon. 613—(752, troonbeklimming)—840	24
§ 3. De Noormannen	28
§ 4. Verspreiding van het Christendom.	30
§ 5. Toestand der Nederlanden gedurende het Fran- kisch tijdperk	38

VIERDE TIJDVAK.

Feodaal tijdperk. De graaf- en hertogelijke regering.

840—1451.

§ 1. Het hertogdom Lotharingen. 912—1106. . .	43
§ 2. De graafschappen Vlaanderen en Henegouwen. I. Vlaanderen. 862—1419	49
II. Henegouwen. 875—1300.	53
§ 3. Het graafschap Namen en het hertogdom Luxem- burg. I. Namen. 908—1429	54
II. Luxemburg. 963—1451	56
§ 4. De hertogdommen Brabant en Limburg. I. Brabant tot den slag van Woeringen. 994—1288	57
II. Limburg tot dienzelfden veldslag. 1064—1288	59
III. Brabant met Limburg vereenigd. 1288—1430	60

	Bladz.
§ 5. De graafschappen Holland en Zeeland met de heerlijkheid Friesland.	
I. Het oudste Hollandsche Huis. 922—1300.	61
II. Het Huis van Henegouwen. 1300—1350 .	64
III. Het Huis van Beijeren. 1350—1436. . .	66
§ 6. Het hertogdom Gelder en Zutphen.	
I. Het oude Geldersche Huis. 1076—1371. .	68
II. Het Guliksche Huis. 1371—1423 . . .	70
III. Het Egmondsche Huis. 1423—1473. . .	71
§ 7. Het bisschoppelijk Sticht Utrecht. 696—(1528)	72
§ 8. Maatschappelijke toestand der Nederlanden gedurende het feodale tijdperk.	74

VIJFDE TIJDVAK.

Tijdperk der gemeente-vrijheden. De vereenigde Nederlandsche gewesten sedert Philips-den-Goede tot hunne scheiding bij de Unie van Utrecht.

1451—1579.

I. HOOFDSTUK.

Het Bourgondische Huis.

1451—1482.

§ 1. Philips-de-Goede. 1419—1467	88
§ 2. Karel-de-Stoute. 1467—1477	92
§ 3. Maria van Bourgondië. 1477—1482	95
§ 4. De gewestelijke en generale Staten in de Nederlanden.	97

II. HOOFDSTUK.

Het Habsburgsche Huis.

1482—1579.

§ 1. Philips-de-Schoone. 1482—1506.	
I. Onder de voogdijschap van Maximiliaan. 1482—1493	101

II. Zijne zelfregering. 1493—1506	103
§ 2. Karel V. 1506—1555.	
I. Onder de voogdijschap van Maximiliaan. 1506—1515	104
II. Karels zelfregering. 1515—1555	—
§ 3. Philips II. 1555—1579 (afgezworen in 't Noorden 1581 + 1598).	
I. Philips II tot zijn vertrek naar Spanje. 1555—1559.	111
II. Bestuur van Margaretha van Parma. 1559-1567	113
III. Bestuur van den hertog van Alba. 1567—1573.	118
IV. Van de komst van Requesens tot die van Don Juan. 1573—1576.	120
V. Van de komst van Don Juan tot de Unie van Utrecht.	123

ZESDE TIJDVAK.

België's monarchaal tijdperk. Tijdperk van onafhankelijkheid voor de Vereenigde-Provinciën. — Van de scheiding tusschen de noord- en zuidelijke Nederlanden tot de Fransche Overheersching,

1579—1795.

I. HOOFDSTUK.

Van de Unie van Utrecht tot den Munsterschen vrede.

1579—1648.

§ 1. Tot den wapenstilstand van 1609.	
I. Tot den dood van Willem van Oranje. 1579-1584	127
II. Tot den dood van Philips II. 1584—1598. .	130
III. Van Philips' dood tot het twaalfjarig Bestand. 1598—1609	134
§ 2. Van het twaalfjarig bestand tot den Munsterschen vrede. 1609—1648.	
I. Het bestand. 1609—1621.	136

II. Van den afloop des bestands tot den Munster- schen vrede. 1621—1648.	139

II. HOOFDSTUK.

De Republiek der Vereenigde-Provinciën. Van den Munster- schen vrede tot de Fransche overheersching.

1648—1795.

§ 1. De Republiek tot aan den dood van Willem III. 1648—1702.

I. Willem II. 1647—1650	144
II. Eerste stadhouderloos bestuur. 1650—1672 .	146
III. Willem III. 1672—1702.	150

§ 2. Van den dood van Willem III tot de Fransche overheersching. 1702—1795.

I. Tweede stadhouderloos bestuur. 1702—1747 .	153
II. Willem IV en minderjarigheid van Willem V 1747—1766.	158
III. Willem V. 1766—1795.	159

III. HOOFDSTUK.

De katholieke Nederlanden. Van den Munsterschen vrede tot de Fransche overheersching.

1648—1795.

§ 1. De Spaansche Nederlanden tot den vrede van Utrecht. 1648—1713.

I. Tot den dood van Karel II. 1648—1700 .	164
II. De Spaansche successie-oorlog. 1700—1713 .	167

§ 2. De Oostenrijksche Nederlanden tot de Fransche overheersching. 1713—1795.

I. Tot den dood van Karel VI. 1713—1740. .	169
II. Maria-Theresia. 1740—1780	170
III. Josef II en de Brabantsche omwenteling. 1780—1790	172
IV. De Fransche oorlogen. 1790—1795. . . .	175

ZEVENDE TIJDVAK.

Tijdperk der omwentelingen. De Fransche overheersching.

1795—1815.

- § 1. België in Frankrijk ingelijfd tot Napoleons val.
1795—1813. 177
- § 2. Noord-Nederland tot Napoleons val. 1795—1813.
I. De Bataafsche republiek. 1795—1806. . . . 178
II. Holland een koninkrijk. 1806—1810 . . . 181
III. Holland bij Frankrijk ingelijfd. 1810—1813. 182
- § 3. Omwenteling en bevrijdingsoorlog in de Nederlanden. 1813—1815 183

ACHTSTE TIJDVAK.

Constitutioneel tijdperk. Het koninkrijk der Nederlanden tot de Belgische omwenteling.

1815—1830.

Het toenmalige koninkrijk der Nederlanden . . . 186

NEGENDE TIJDVAK.

Van de Belgische omwenteling tot op onzen tijd.

1830—1868.

- § 1. België en Nederland tot de aanneming der 24 Artikelen. 1830—1838 194
- § 2. Nederland en België sedert de opheffing van het status-quo tot in onze dagen. 1839—1868 . . 194

4/6353

J. J. F. VON AESCH
Boekbinder
Amsterdam.

